

DOKTORSÄVHANDLINGAR I LATINSK FILOLOGI
VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA
SERIE FR. O. M. 1926. II.

Studier till Petrus de Crescentiis och hans antika källor

AKADEMISK ÄVHANDLING

ÄV

ANNA RÖDING

GÖTEBORG 1927
ERANOS' FÖRLAG
(I DISTRIBUTION)

Studier till Petrus de Crescentiis och hans antika källor

AV

ANNA RÖDING

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND FÖR
VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD VID
GÖTEBORGS HÖGSKOLA FRAMSTÄLLES TILL
OFFENTLIG GRANSKNING ONSDAGEN DEN 11
MAJ 1927 KL. 10 F. M. Å LÄROSAL N:O 10.

GÖTEBORG 1927
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

Till min fader.

FÖRETAL.

Petrus de Crescentiis var en italiensk rättslär, som i början av 1300-talet författade en lärobok i lantbruk med titeln *Ruralium commodorum libri XII*. Vissa partier av denna bestå till stor del av excerpt ur de antika romerska lantbruksförfattarna och skulle därför kunna vara av betydelse för textkritiken av dessa. Redan tidigt ha också filologerna fäst sin uppmärksamhet på Cresc. och ha använt hans verk för emendation av Cato, Varro och Palladius. Första gången detta gjordes var enligt KEIL (*De Petri de Crescentiis Ruralium commodorum libris commentatio*. Progr. Halae 1885, s. VII) av JOHANNES BAPTISTA MORGAGNI i ett brev till JULIUS PONTEDERA år 1723, utgivet i GESNERS edition av *Scriptores rei rusticae* år 1735 s. 1226 ff., och därefter av PONTEDERA i *Inarrationes antiquitatum latinarum graecarumque Patavii* 1740. Sedan har Cresc. använts av GESNER och SCHNEIDER, särskilt den senare har lagt mycken vikt vid hans läsarter och efter dem på många ställen ändrat texten i sin edition av *Scriptores rei rusticae*. KEIL anser emellertid, att Cresc. icke är av någon som helst betydelse för textkritiken av de antika lantbruksförfattarna. För att slutgiltigt avgöra denna fråga måste man dock först och främst, såsom också KEIL framhåller, fastställa Crescentiis' egen text. Denna har ej utgivits sedan på 1500-talet och de då utkomna upplagorna äro ytterst otillförlitliga. Önskvärt vore därför att få en på de äldsta och bästa handskrifterna grundad textkritisk edition av hela Crescentiis' verk. — I det följande har jag sökt utreda förhållandet mellan handskrifterna samt mellan dessa och editionerna och i samband därmed sökt lösa frågan om vad Cresc. haft för hss. till de antika lantbruksförfattarna och om hans eventuella betydelse för textkritiken av dessa.

När jag nu utger dessa studier, önskar jag här framföra ett varmt tack till min lärare professor Vilhelm Lundström, som föreslagit mig detta ämne och städse med intresse följt mitt arbete samt på alla sätt varit mig behjälplig därvid. Dessutom står jag i tacksam-

hetsskuld till de bibliotek, vilka haft vänligheten att låna mig sina handskrifter och inkunabler: Bibliothèque Nationale i Paris, Universitäts-Bibliothek i Leipzig, Bayerische Staatsbibliothek i München. Bibliothek der Rijksuniversiteit i Utrecht, Athenaeum-Bibliothek i Deventer, Universitäts-Bibliothek i Prag samt Preussische Staatsbibliothek i Berlin och Universitetsbiblioteket i Uppsala. Likaledes är jag tack skyldig Kuratorerna för Kungl. och Hvitfeldtska Stipendieinrättningen, som genom välvilligt anslag berett mig tillfälle att sommaren 1924 i Italien undersöka där befintliga handskrifter av Crescentiis.

Göteborg i april 1927.

Anna Röding.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Företal	V
Innehållsförteckning	VII
I. <i>Litteraturen om Crescentiis. Hans liv och verk</i>	1—5
II. <i>Handskrifter och editioner av Crescentiis' verk</i>	6—23
1. Handskrifter	6—20
2. Editioner	20—23
III. <i>Textkritisk edition av Ruralium commodorum lib. IX</i> <i>cap. 83—105</i>	24—73
1. Inledning	24—33
2. Text och kritisk apparat	34—73
IV. <i>Crescentiis' antika källor</i>	74—119
1. Varro	74—93
2. Palladius	93—113
3. Övriga antika källor	113—119
Behandlade ställen hos de antika lantbruksförfattarna...	120—121
Ord- och sakregister	121

I. Litteraturen om Crescentiis. Hans liv och verk.

Den utförligaste biografien över Petrus de Crescentiis är skriven av GAETANO LORENZO MONTI under titeln »Vita di Pietro Crescen- zio» och tryckt som företal i den italienska översättningen av Cres- centiis' verk, som utkom i Bologna 1784. Denna är åter utgiven i Milano 1805 under titeln: Piero de' Crescenzi, Trattato della agri- coltura. Traslato nella favella Fiorentina . . . Vol. 1—3. (Classici italiani 22—24.) I vol. 1 är Bolognaplagans företal omtryckt.

Kortare monografier över Cresc. äro:

RE, FILIPPO, Elogio di Piero de' Crescenzi. Bologna 1812.

KEIL, H., De Petri de Crescentiis Ruralium commodorum libris commentatio. Progr. Halae 1885.

WEISE, PAUL, Petrus de Crescentiis. Ein Beitrag zur Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Progr. Hamburg 1906.

FRATI, C., Pier de Crescenzi e l'opera sua. Atti e memorie della R. deputazione di storia patria per le provincie di Romagna. Ser. 4, vol. 9, s. 146—64. Bologna 1919.

GUERRAZZI, G. F., Pier de' Crescenzi (1233—1321). Nel secentenario della sua morte. Pisa 1921.

SAVASTANO, L., II. Contributo allo studio critico degli scrittori agrari italici. — Pietro dei Crescenzi. Acireale 1922. (Estratto dagli Annali della R. stazione sperimentale di agrumicoltura e frutticoltura. Vol. 5. 1919. 1921.)

Övrig litteratur om Cresc.:

FANTUZZI, G., Notizie degli scrittori Bolognesi. T. 3. Bologna 1783, s. 224—29.

TIRABOSCHI, G., Storia della letteratura italiana. T. 5:1. Venezia 1795, s. 222—23.

MEYER, E., Geschichte der Botanik. Bd 4. Königsberg 1857, s. 138—59.

FRAAS, C., Geschichte der Landbau- und Forstwissenschaft. München 1865, s. 31—33. (Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Bd 3.)

VON DER GOLTZ, TH., Geschichte der deutschen Landwirtschaft. Bd I. Stuttg. und Berl. 1902, s. 290—91.

Jfr för övrigt SAVASTANO a. a. s. 120—23, som räknar upp en mängd arbeten, i vilka Cresc. omtalas. Denna uppräknings är dock ej fullständig, där saknas t. ex. både KEILS och WEISES arbeten om Cresc.

I encyklopedier och andra uppslagsverk förekomma kortare uppgifter om Cresc., men dessa äro föga tillförlitliga, ofta rent felaktiga.

Crescentiis föddes i Bologna antagligen år 1233.¹⁾ I sin ungdom sysslade han med filosofiska, medicinska och naturvetenskapliga studier och ägnade sig sedan åt juridiken. Själv skriver han härom i företalet till sitt verk: *ego itaque Petrus de Crescentiis ciuis Bononie, qui tempus adolescentie in logica, medicina et scientia naturali totum consumpsi et demum nobili legum scientie insudaui.* År 1269²⁾ begav han sig från Bologna och reste under 30 år omkring i Italien såsom domare och rådgivare åt de styrande i provinserna. Under denna tid utbröto i Bologna häftiga strider mellan guelfer och ghibelliner, vilka år 1274 hade till följd, att familjen Lambertacci, som hörde till ghibellinerna, fördrevs från makten.³⁾ Då familjen Crescentiis hörde till Lambertaccis parti⁴⁾, var detta antagligen en bidragande orsak till att Cresc. begav sig från staden. Under dessa 30 år besökte han olika trakter av Italien. Sålunda omtalas han år 1269 i Sinigaglia, 1271 i Asti, 1286 i Ferrara och Pisa, 1292 i Brescia och 1298 i Piacenza.⁵⁾ Omkring år 1299⁶⁾ återvände han till sin fädernestad. Förhållandena i Bologna hade då blivit lugnare. *Demum ciuitate, diuina gratia, quodammodo reformata tedio late circuitationis et lese libertatis ad propria redii,* skriver Cresc. härom i företalet. Han bosatte sig på sin lantgård, belägen i närheten av

¹⁾ FANTUZZI a. a. s. 224, MONTI a. a. i Milanoupplagans företal s. XIII, WEISE a. a. s. 4.

²⁾ MONTI s. XVII.

³⁾ Rerum italicarum scriptores. Nouv. ed. T. 23, P. 2, s. 29, WEISE s. 5.

⁴⁾ MONTI s. XVIII.

⁵⁾ MONTI s. XVII not 2, 3 och XX not. 1, 2, FANTUZZI s. 224 not 11, 12.

⁶⁾ MONTI s. XXII, FANTUZZI s. 225.

staden, och ägnade sig åt lantbruk och åt fullbordandet av sitt verk *Ruralium commodorum libri XII*. Om Crescentiis' senare liv vet man ingenting. Han dog år 1321 före den 7 februari.¹⁾

Crescentiis' verk är utgivet någon gång mellan åren 1304 och 1309. Detta framgår därav, att han inleder det med ett brev till Aymericus av Piacenza, dominikanerordens general, och sedan tillägnar det konung Karl II av Anjou. Denne dog år 1309 och Aymericus valdes till dominikanerordens general år 1304. Crescentiis' verk måste alltså vara utgivet någon gång mellan dessa år.²⁾

Crescentiis' verk är skrivet på latin och icke på italienska, såsom uppgives på somliga håll (jfr MONTI s. XXXVI—XXXVIII och FANTUZZI s. 227—28). Vad först titeln beträffar, så är den *Ruralium commodorum libri XII*. GUERRAZZI säger i sin ovannämnda lilla skrift (s. 13 ff.), att titeln är *summa agriculturæ*, men detta är alldeles felaktigt. I alla handskrifter står *Liber Ruralium commodorum*. De editioner, som trycktes i Basel på 1500-talet, ha till överskrift *De agricultura omnibusque plantarum et animalium generibus libri XII*. Titeln *summa agriculturæ* har jag däremot icke funnit någonstades.

Boken inledes, som nämnt, med ett brev till Aymericus av Piacenza, vari Cresc. bl. a. berättar, att han på dennes begäran nu fullbordar sitt arbete, vilket han länge varit förhindrad att göra. Därefter kommer en innehållsförteckning och sedan dedikationen till konung Karl (i somliga handskrifter står dedikationen före innehållsförteckningen) och efter denna ett företal, vari Cresc. berättar en del om sitt liv. Själva avhandlingen är indelad i 12 böcker, vilka ha följande överskrifter:

1. *De locis habitabilibus eligendis et de curiis et domibus et hiis, que habitationi sunt in rure necessaria faciendis.*

2. *De natura plantarum et de rebus communibus cultui cuiuslibet generis agrorum.*

3. *De campestribus agris colendis et de natura et utilitate fructuum, qui ex eis percipiuntur.*

4. *De vitibus et vineis et cultu earum et de natura et utilitate fructus ipsarum.*

¹⁾ MONTI s. XXXIV not. 1.

²⁾ WEISE s. 6.

5. *De arboribus et de natura et utilitate fructuum ipsarum.*
6. *De ortis et de natura et utilitate tam herbarum, que seruntur in eis, quam ceterarum, que in aliis locis sine hominum industria naturaliter nascuntur.*
7. *De pratis et nemoribus.*
8. *De uiridariis et rebus delectabilibus ex arboribus et herbis et fructu ipsarum artificiose agendis.*
9. *De omnibus animalibus que nutriuntur in rure.*
10. *De diuersis ingeniis capiendi animalia fera.*
11. *De regulis operationum ruris.*
12. *De hiis que possunt singulis mensibus in rure agi.*

Cresc. har haft många källor för sitt arbete. Det märker man, om man blott kastar en flyktig blick på detsamma, ty han citerar på otaliga ställen en mängd olika författare. I sitt företal skriver han också: *multos libros antiquorum et nouorum prudentum perlegi*. Granskar man texten något närmare, finner man snart, att Cresc. skriver av sina källor icke blott, när han själv talar om, att det är citat, utan att han dessutom ofta har långa stycken, som äro tagna ur någon äldre författare utan att detta med ett enda ord antydes. Detta gäller främst de latinska lantbruksförfattarna Varro och Palladius. Från dem har han tagit mycket i nästan hela sitt verk och det händer ofta, att han från att skriva av den ene övergår till att skriva av den andre utan att nämna något alls därom. Av antika latinska författare citerar Cresc., utom Varro och Palladius, Cato, Plinius och Vergilius samt Columella och Gargilius Martialis. De båda sistnämnda har han dock ej läst själv: alla citat från dem äro tagna ur Palladius¹⁾ (jfr KEIL s. VI, SAVASTANO s. 73—74). Det är ej blott de gamla romarna, Cresc. använt som källa. Ganska ofta citerar han »Burgundius». Därmed menar han *Geoponica graeca* i latinsk översättning av GIOVANNI BORGONDIO.²⁾ Av greker anför han t. ex. Dioscorides, Hippocrates och Galenus.

¹⁾ Columella citeras 2, 12 (Pall. 10, 1, 2), 2, 22 (Pall. 3, 17, 7), 3, 2 (Pall. 1, 19, 2—3) 3, 8 (Pall. 12, 1, 2), 4, 8 (Pall. 11, 3), 4, 9 (Pall. 3, 9, 14), 4, 10 (Pall. 12, 3), 4, 11 samma som 2, 22 (Pall. 3, 17, 7), 4, 13 (Pall. 3, 15, 1), 5, 19 (Pall. 11, 8, 2), 9, 69 (Pall. 8, 4, 2), 9, 77 (Pall. 3, 26, 4). Garg. Mart. citeras 5, 2 (Pall. 2, 15, 10 och 11), 5, 5 (Pall. 11, 12, 7), 5, 13 (Pall. 4, 10, 5), 5, 18 (Pall. 2, 15, 19), 6, 21 (Pall. 4, 9, 9), 8, 7 samma som 5, 13 och 5, 5 (Pall. 4, 10, 5 och 11, 12, 7), 8, 8 (Pall. 4, 9, 9 och 5, 3, 4).

²⁾ WEISE s. 13.

Ofta förekomma dessas namn i citat från andra, säkerligen har han ej själv läst deras verk. Av medeltida skriftställare citerar han t. ex. Albertus och Gerardus samt araberna Avicenna, Isaac och Rhasis (Abubecher al Rasi). Dessas skrifter funnos översatta till latin, och det är naturligtvis dessa översättningar Cresc. läst.

Hans verk består dock icke endast av lån från andra författare, vilket KEIL anser (a. a. s. VI). Rätt ofta förekomma uttryck sådana som *experimento didici, ideoque non inutile puto, item expertus sum, experti nostri temporis in partibus nostris dicunt, uir expertissimus mihi asseruit* o. d., vilka bevisa, att han skrivit ned även egna erfarenheter. Cresc. var ju själv jordbrukare och hade under de 30 år, han reste omkring i Italien, haft rikt tillfälle att lära känna jordbruket i olika delar av landet.

II. Handskrifter och editioner av Crescentiis' verk.

1. Handskrifter.

Av Crescentiis' verk känner man 79 handskrifter¹⁾, vilka äro spridda i olika länder. En uppräknig av dem finns hos SAVASTANO a. a. s. 101—103, som dock icke tar med alla. De flesta äro från 1400-talet, från 1300-talet finns ett tjugotal.

Tre av dessa, nämligen c o d. V a t. l a t. 1529 (= **V**), c o d. L a u r. p l u t. 46, 14 (= **L**) och c o d. A m b r. D 537 i n f. (= **A**), har jag i resp. bibliotek för hela verket delvis kollationerat och delvis skaffat mig fotografier av. Alla tre tillhöra första hälften av 1300-talet och stå alltså Crescentiis' egen tid ganska nära. **V** och **L** ha i allmänhet samma läsarter, medan **A** däremot rätt väsentligt skiljer sig från dem. Olikheterna bestå mest i tillägg av ett eller flera ord, ibland hela meningar, vilka finnas i **A**, men saknas i **V** och **L**; vidare har **A** ofta en annan ordställning än **V** och **L**, och ganska ofta har **A** andra ord och uttryck än de som stå i **V** och **L**, men synonyma med dessa. Av övriga hss., vilka jag varit i tillfälle att själv kollationera i resp. bibliotek i Italien eller fått hitsända från Frankrike, Tyskland, Holland och Tjeckoslovakien, har jag kollationerat några fullständigt för de nedan utgivna kapitlen ur nionde boken och ur andra endast tagit stickprov av mera betecknande ställen. De flesta följa den tradition, som representeras av **V** och **L**. Endast nio ha helt eller delvis samma från de övriga avvikande läsarter som **A**. På grund av dessa olikheter i hss. har jag delat upp dem i två klasser. Till den första har jag räknat **V** och **L** och övriga hss., vilka sakna de för **A** utmärkande kännetecknen, till den andra **A** och de hss., som i huvud-

¹⁾ Jag talar här endast om de latinska handskrifterna; dessutom finns det naturligtvis också hss. av de olika översättningar, vilka gjordes redan på 1300-talet.

sak ha dessa kännetecken. Två av nedannämnda hss., nämligen cod. Oxon. Mert. 258 och cod. Escorial. f. 111. 10, har jag endast sett i fotografi.

a) Till den första klassen hörande hss.

V Cod. Vat. lat. 1529 är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 35,3×20,3 cm. Den innehåller 94 folia skrivna i två spalter med 60—61 rader i varje. Vackra miniaturer äro målade vid början av varje bok. På fol. 1^r står: *Ep'la missa fri Aymerico magistro gñali ordinis fratrum predicatorum. Rubr. Venerabili in cristo patri et domino e. q. s.* Efter brevet till Aymericus kommer innehållsförteckningen och därefter dedikationen till konung Karl. Efter denna på fol. 3^r står: *Incipit liber Ruralium comodorum a petro de crescentis ciue bñn. ad honorem dei omnipotentis et serenissimi regis Karoli cōpilatus.* Därefter kommer företalet och efter detta på fol. 3^v—4 sp. 2 ett slags kalender med två verser för varje månad t. ex. för januari: *Iani prima dies septima fine tenetur. Principium Iani sancit tropicus capricorni.* På fol. 5^v börjar första boken. Slutet av tredje boken från orden *coniungit et conglutinat* i kapitlet *De siligine* och början av fjärde boken till orden *propter eandem rationem* i kapitel 8 *Quomodo et quando debent colligi plante . . .* saknas. Tydligen äro några blad bortfallna mellan fol. 22 och 23.

Efter slutet av liber 12 på fol. 94^v står: *Explicit liber ruraliū comodorum. Deo gracias ām.* Därpå följer med senare stil: *Qui fecit luminaria magna solis / Gaude uirgo mater christi que per aurem.* Sedan stå några föreskrifter: *Pillule cōe. Recipe aloe e. q. s.* Handskriften är skriven av en hand. Ganska mycket är skrivet i marginalen och en del ändringar förekomma, men allt detta är gjort av samma hand.

L Cod. Laur. plut. 46,14 är en pergamenthandskrift från början av fjortonde seklet, 35,4×23,9 cm. Den innehåller 143 folia, är skriven i två spalter med 45—50 rader i varje. En stor, vackert målad initial inleder varje ny bok, för övrigt förekomma inga ornament. På fol. 1^r står: *Epl'a missa fri Aymēico magrō gñali ordinis fr̄m predicatorum. R'cam. Veñabili in xpō pat̄ et dño e. q. s.* Därefter kommer innehållsförteckningen och efter denna på fol. 3^r

dedikationen till konung Karl. Fol. 3^v är blankt, på fol. 4^r börjar företalet. Fol. 4^v är blankt så när som på de tre första raderna. På fol. 5^r börjar första boken. På fol. 143^r efter slutet av tolfte boken står: *Explicit liber ruralium cōmodorum a petro decrescentijs ciue bononiensi opilatus. Deo grās: —* Fol. 143^v är blankt. Liber 8 (fol. 90 och 91) är skriven med en mindre och mer hopträngd stil och med ljusare bläck än texten för övrigt. Liber 9 börjar på fol. 92 och är också skriven med ljusare bläck men med samma stil som början. I hela handskriften förekomma många ändringar både i texten och i marginalen. Dessa äro i allmänhet skrivna av en senare hand och med ljusare bläck.

R Cod. Rheno-Traiect. 712 (Eccl. 344) är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 26×19,2 cm. Den innehåller 149 folia, är skriven i två spalter med 40—44 rader i varje. På fol. 1^r står längst upp skrivet med senare versaler skuret så att det delvis är borta: *Liber Ruralium comodorum Mei Dnici de Karonellis*. Nedanför står skrivet med modern kursivstil: *Auctore Petro de Crescentijs Bonōniese'*. Sedan står: *Epistola missa ad m̄gm ordinis fratrum p̄dicatorum. Venerabili in Christo e. q. s.* Efter brevet till Aymericus läses: *Incipit liber Ruraliū comodorum a petro de crescentiis ciue bononie ad honorem dei omnipotentis et serenissimi Regis Karoli opilatus Incipit liber I*, och därefter följer innehållsförteckningen. Efter denna på fol. 4^v kommer dedikationen till konung Karl och därefter upprepas: *Liber ruralium comodorum a Petro de crescentiis ciue bōn. Ad honorem dei omnipotentis et serenissimi regis Karoli opilatus et ad utilitatem omnium gencium*. Därefter börjar företalet. Efter textens slut på fol. 149^r står: *Explicit liber ruralium comodorum deo gracias amen. Laudetur uirgo Maria. amen*. Handskriften är skriven av en hand. Ytterst få ändringar förekomma.

Efter fol. 149 är tillagt ett blad, på vars baksida står skrivet av samma hand som handskriften för övrigt *litera oratoria*. Därpå följer en berättelse i form av ett brev från ett lejon till en åsna och en hare och dessas svar till lejonet, vilken finns tryckt i Zeitschrift für deutsche Philologie 6 (1875) s. 9—12.

Cod. Ambro. L. 67 sup. är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 27×19 cm. Den innehåller 130 folia, är skriven i två spalter med 44 rader i varje. På fol. 1^r står: *Epl'a missa Aymerico māgro gñali ordiſ fr̄m p̄dicatorum. Venerabili in xp̄o e. q. s.* Efter

textens slut på fol. 130^r står: *Explicit lib'r Ruralium comodorum a pet^o de crescētiis ciue bōn opilat' Deo grās.* Denna handskrift är mycket nära besläktad med **V** och **L**.

Cod. Ambr. C 298 inf. är en pappershandskrift, 34,3 × 23,5 cm. Den innehåller 121 folia, är skriven i två spalter med 59 rader i varje. Efter textens slut står följande subscriptio: *Explicit tractatus Ruraliū comodorum petri de crescenciis Ciuis bonōn. Deo gracia.*

Cod. Bonon. 342 (570) är en pappershandskrift från femtonde seklet,¹⁾ 28,5 × 20,5 cm. Den innehåller 136 folia, är skriven i två spalter med omkring 60 rader i varje. Texten slutar på fol. 132 med följande subscriptio: *Explicit liber ruraliū comodorum a petro de crescentiis ciue Bononiens opilatus deo gratias.* Fol. 81 och 82 äro skrivna av en senare hand, de ha tydligen satts in för att ersätta två fördärvade blad. Handskriften är skriven med mycket liten stil, har många ändringar i marginalen och är ganska illa medfaren.

Cod. Bonon. 343 (571) är en pappershandskrift från fjortonde seklet, 28 × 20,5 cm. Den innehåller 333 folia med 28—35 rader på varje sida. Efter textens slut står endast *Finis*. Handskriften är skriven av tre händer, den första t. o. m. fol. 73, den andra t. o. m. fol. 83 och den tredje från fol. 84 till slutet.

Cod. Bonon. 1357 (2596) (Ex Bibl. S. Salvatoris 167) är en pappershandskrift från femtonde seklet, 24 × 17 cm., innehållande 205 folia. På fol. 204^v slutar tolvte boken, sedan kommer ett tillägg: *Mirtuli qui sunt fructus Mirti frigidi sunt in primo gradu e. q. s., jfr liber 5 kap. De mirto.* Efter dettas slut står: *Explicit liber Ruralium morum a petro de crescentiis ciue bononiense compilatus. A.*

Cod. Bresciensis E. II.5 är en pergamenthandskrift skriven år 1447, 32,5 × 22,5 cm. Den innehåller 180 folia, är skriven i två spalter med 40 rader i varje. Början saknas. Texten vidtager med orden *a rusticorum uoraci improbitate securi. . . i liber 1 kap. 7 De intrinseca dispositione curie.* På fol. 180^r står följande subscriptio: *deo Gratias. Explicit liber Ruralium comodorum a petro de*

¹⁾ SAVASTANO uppger (s. 101) att denna hs. är från s. XIV, från Universitetsbiblioteket i Bologna har jag emellertid fått uppgiften, att den är från s. XV, och detta är enligt min mening riktigt.

crescentijs ciue bononiensi cōpilato. Et per scriptorem cōpletus die martis primo mensis augusti 1447. deo Gratias.

Cod. Laur. plut. 46,15 är en pergamenthandskrift från början av femtonde seklet, 35,6×25 cm. Den innehåller 123 folia med 45—50 rader på varje sida. På fol. 122^v slutar texten, därefter står: *Am. Explicit liber Ruraliū comodorum deo gratias* och efter detta: *Epistola Sñ B'nardi ad raymudum e. q. s.* Detta slutar på fol. 123^v.

Cod. Parmensis 1027 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, 28×20,5 cm. Den innehåller 195 folia, är skriven i två spalter med 36 rader i varje. På fol 195^r slutar texten. Ingen subscriptio förekommer.

Cod. Pal. lat. 1069 är en pappershandskrift troligen från femtonde seklet, 29,5×21,5 cm. Den innehåller I+233 folia med 30—33 rader på varje sida. Det är en dålig handskrift, mycket är överhoppat och i slutet av nionde boken förekomma helt olika rubriker och olika kapitelindelning mot i övriga hss.

Cod. Pal. lat. 1070 är en pappershandskrift troligen från femtonde seklet, 29,2×21 cm. Den innehåller 359 folia med 31—35 rader på varje sida. Brevet till Aymericus av Piacenza saknas. Liber 12 slutar på fol. 266, därefter står: *Explicit liber Ruralium comodorum a petro de Crescencijs ciue Bonōn. cōpilatus de quo sit benedictus deus. Amen. Domini mei magistri Andree.* Sedan kommer innehållsförteckningen. Senare delen av handskriften innehåller *Laurentii Rugii. . . liber Marescalciae equorum.*

Cod. Ross. lat. 700 är en pappershandskrift från fjortonde seklet, 32×23 cm. Den innehåller 106 folia, är skriven i två spalter med 49 rader i varje. Början, 16 folia, saknas. Texten börjar med orden *animal enim diūssim et longius a se trahit cibum* i liber 2 kap. 12 *De putredine siue letamine.* På fol. 106^v efter tolvte bokens slut står: *Explicit liber Ruraliū comodorum compositus a magistro petro de crescencijs de bononia. Deo Gracias. Amen.* Därefter kommer ett tillägg: *Recepta dierum cuiuslibet menssis* e. q. s. — Fol. 88 och 89 äro ombytta, så att fol. 89 kommer före fol. 88. Handskriften är ganska slarvigt skriven, mycket ofta äro långa stycken överhoppade.

Cod. Urb. lat. 266 är en pappershandskrift från år 1424, 36×23,7 cm. Den innehåller II+83 folia och dessutom två fol. 72^{ab}, vilka äro överhoppade vid numreringen och icke innehålla

någon text, är skriven i två spalter med 60—66 rader i varje, av tre händer, den första t. o. m. fol. 18, den andra t. o. m. fol. 47^r och den tredje från fol. 47^v till slutet. Efter tolvte bokens slut på fol. 83^r står: *Deo grās ām. Ruralium comodorum petri de crescentijs de Bononia liber explicit die VII septēbr. 1424. Bertenorij.*

Cod. Vat. lat. 4500 är en pappershandskrift troligen från femtonde seklet, 30,5 × 21 cm. Den innehåller 180 folia med 38—45 rader på varje sida. Brevet till Aymericus av Piacenza, dedikationen och innehållsförteckningen saknas. Handskriften slutar med orden *contra eīm est ortus et eorum cultoribus plurimum inimica* i liber 11 kap. 29.

Cod. Vat. lat. 7629 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, 29 × 22 cm. Den innehåller 179 folia med 44—45 rader på varje sida. På fol. 176^r efter tolvte bokens slut står: *Explicit liber ruralium comodorum a petro de crsecentijs ciue Bononiensi opōitus. deo grās.* Fol. 176^v — 179^r innehålla en förteckning över ord, som förekomma i boken. Fol. 179^v och 180 äro blanka.

Cod. Ven. Marc. cl. VI, 211 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, 31 × 22,4 cm. Den innehåller 160 folia, är skriven i två spalter med 36 rader i varje. Början saknas. Texten begynner med orden *ad passionem ihobediētia* i liber 1 kap. 5 *De situ loci habitabilis*. Efter tolvte bokens slut står: *Explicit liber Ruralium comodorum. Deo grās. Amen.* Handskriften är skriven av två händer, den första t. o. m. fol. 89^v sp. 1, den andra från fol. 89^v sp. 2 till slutet.

Cod. Ven. Marc. cl. VI, 236 är en pappershandskrift från år 1458, 31 × 21 cm. Den innehåller 102 folia, är skriven i två spalter med 54—59 rader i varje. Efter textens slut står följande subscriptio: *Explicit liber comodorum Ruralium duodecimus Rr et t's.* Därefter står: *Iste liber est mei Guielmi de Faño not' quem propria manu scripssi de anno 1458...*

N Cod. Paris. lat. 9328 är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 37,5 × 26 cm. Den innehåller 162 folia skrivna i två spalter med 51—59 rader i varje. På fol. 1^r står först skrivet med modern stil *Suppl.^o Lat. 21. VII.* Därefter börjar texten: *Epl'a missa ad m̄grm ordinis fratrum predicatorum rubrica.* Efter brevet till Aymericus kommer innehållsförteckningen och därefter företalet. Efter tolvte bokens slut på fol. 122^v står: *Explic' lib' ruraliū*

omodorum. Därefter kommer dedikationen till konung Karl. — Handskriften är förstörd av vatten och trasig på många ställen, särskilt i början. — Inga marginalanteckningar och endast ytterst få ändringar förekomma, men ofta har den dåliga läsarter och icke sällan äro ett eller ett par ord överhoppade i texten.

Slutet av handskriften innehåller sex kortare beskrivningar på inläggning av matvaror, hur man skall plantera träd m. m. d.

Cod. Paris. lat. 14730 är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 27,5×19 cm. Den innehåller 204 folia, det första numrerat med 8, det sista med 212, är skriven i två spalter med 40 rader i varje. Före texten är ett onumrerat blad insatt, på detta verso stå titel och innehållsförteckning skrivna med senare stil. Texten slutar på fol. 212^r, därefter står: *Finito libro sit laus cum gloria xp̄o. Amen*. Fol. 212^v är blankt. Denna handskrift är mycket slarvigt skriven, ofta äro ett par bokstäver i ett ord överhoppade, nasalstreck och andra förkortningar ej utsatta och ibland tillsatta på ord, dit de icke höra.

Cod. Lips. Univ. Bibl. 1459 är en pappershandskrift från femtonde seklet, 30,8×20,9 cm. Den innehåller 240 folia med 29—32 rader på varje sida. Efter slutet av tolvte boken står endast: *Et sic est finis huius libri*.

Cod. Prag. 653 IV C. 26. (V. I. 4 n. 75) är en pappershandskrift skriven år 1390, 30×22 cm. Den innehåller 112 folia med 48—51 rader på varje sida. Efter tolvte bokens slut står: *Finitus est iste liber crastino s. Andree apost. sub anno domini millesimo trecentesimo nonagesimo*.

Cod. Oxon. Mert. 258¹⁾ är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet. Den innehåller 131 folia, är skriven i två spalter med 43 rader i varje. Efter slutet av tolvte boken står: *Explicit lib' Ruraliū omodorum*. Därefter kommer brevet till Aymericus av Piacenza och efter detta innehållsförteckningen. Dedikationen till konung Karl saknas.

Cod. Escorial. f. III. 102²⁾ är en pappershandskrift från

¹⁾ Jfr COXE, H. O., *Catalogus codicum mss. qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*. Oxonii 1852. P. 1. *Catalogus . . . collegii Mertoniensis* s. 101—102.

²⁾ Jfr ANTOLÍN, *Catálogo de los códices latinas de la Real biblioteca del Escorial*. Madrid 1911. Vol. 2, s. 182.

fjortonde—femtonde seklet, $27,5 \times 21$ cm. Den innehåller 168 folia, är skriven i två spalter med 41—43 rader i varje. Efter tolvte bokens slut står: *Explici liber ruraliū comodorum*.

b) Till andra klassen hörande hss.

A Cod. Ambros. D 537 inf. är en pergamenthandskrift från början av fjortonde seklet,¹⁾ $39 \times 26,2$ cm. Den innehåller 123 folia, är skriven i två spalter med 56 rader i varje. En vackert målad initial inleder varje bok. På första sidan äro ornament målade i grönt, blått och rödbrunt samt två bilder, vilka äro förgyllda. Texten börjar på fol. 1^r: *Epl'a missa magistro ordinis fratrum p'dicatorum. Venerabili in xpō patri et dñō e. q. s.* Efter brevet till Aymericus kommer dedikationen till konung Karl och därefter står: *Incipit liber ruraliū cōmodorum a dñō petro de crescenciis ciue bononie ad honorē dei om̄ipotentis et serenissimi regis karoli et ad utilitatē oīum gentiū compilatus. Incipit liber primus.* Därefter kommer innehållsförteckningen och efter denna på fol. 4^v upprepas *Incipit e. q. s.* och sedan börjar företalet. På fol. 123^r efter slutet av liber 12 står: *Explicit Liber Ruraliū Cōmodorum De omnibus et singulis que ad utilitatem et delectationē ī rure quocūque t̄p̄r anni fieri possunt. Amen.* Nedanför står skrivet med senare stil: *Explicit Liber Ruralium comodorum De omnibus / et misri / nobis miseri / porrodisii / misericor / porom et mi.* Fol 123^v är blankt. Handskriften är utförd av en hand och mycket ordentligt skriven. Ganska sällan förekommer det, att ett ord är överhoppat, och i så fall är det tillagt i marginalen av samma hand. Marginalanteckningar av en senare hand finnas även på enstaka ställen.

Cod. Ottob. lat. 1569 är en pappershandskrift skriven år 1345,²⁾ $30,3 \times 21,5$ cm. Den innehåller 120 folia med 45—50 rader på varje sida. Före texten äro två folia av pergament insatta, på det första är ritat en bild av Kristus på korset, på det andra står ett edsformulär för skrivare. På fol. 120^r efter tolvte bokens slut står: *Et (sedan är handskriften söndrig, troligen har där stått hic liber) est domini gualdifii de louexell' iudicis d' cremona vicinie scī*

¹⁾ I Biblioteca Ambrosianas handskriftskatalog uppges s. XIII »prope ad finem».

²⁾ Ej 1339 som SAVASTANO s. 102 uppger.

michaellis uet'is. Detta står för övrigt på flera andra ställen i texten. Sedan står: *Expletus mill'o t'cētesio q̄dragesio qnto. die tercio decimo augusti. ad honorem dei et gloriose uirgīs mane. amen*. Nedanför detta står: *Explicit liber Ruralium Comodorum. De omnibus et sing'lis q̄ ad utilitatem et delectationem in rure quocque t̄p̄r anni fierri possūt. Rr. Deo. Gras. Amen*. — Många ändringar förekomma i handskriften och mycket är skrivet i marginalen med samma stil men ibland med olika bläck. På somliga sidor är texten skriven med brunt bläck och ändringarna med svart, på andra är det tvärt om och ibland äro texten och ändringarna gjorda med samma bläck.

Cod. Vat. lat. 4499 är en pappershandskrift från år 1419, 31,2 × 20,8 cm. Den innehåller 191 folia, är skriven i två spalter med 34—35 rader i varje. Efter tolvte bokens slut står: *Explicit liber ruralium cōmodorum de omnibus et singulis que ad utilitatem et delectationem in rure quocūque t̄p̄re anni fieri possunt Amen. Anno dñi M°CCCC°XVIII die mercurij pr'ma mensis martii. Amen*.

Cod. Amb. A 34 inf. är en pappershandskrift skriven år 1467, 30,5 × 21,5 cm. Den innehåller 187 folia, är skriven i två spalter med 41 rader i varje. Första bladet är av pergament och skrivet av en annan hand än det övriga. Efter tolvte bokens slut har den samma subscriptio som föregående och efter denna står: *De m̄se Januarii 1467*.

Cod. Parmensis 1005 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, 31,7 × 21,5 cm. Den innehåller 236 folia med 35 rader på varje sida. Slutet saknas. Texten slutar på fol. 236^v med orden *calidis et sana ex amig* i liber 12 kap. 10 *De agendis in mense octobris*.

Cod. Monac. lat 15759¹⁾ är en pappershandskrift från femtonde seklet, 40,4 × 28,4 cm. Den innehåller 337 folia, är skriven i två spalter med 48—49 rader i varje. Crescentiis börjar på fol. 181^r och slutar på fol. 321^v. Efter tolvte bokens slut står: *Explicit liber Ruralium comodorum. Petri de Crescentijs. 1469*. Utom Crescentiis innehåller handskriften *Liber Serapionis de medicinis simplicibus*, *Tractatus de confectionibus diuersorum uinorum* och *Tractatus de fleubothomia externa*.

¹⁾ Denna hs. är skriven år 1469 och icke 1351 som SAVASTANO s. 103 uppger. Det är cod. 14343, som är skriven 1351.

Cod. Lips. Univ. Bibl. 1162 är en pappershandskrift från femtonde seklet, 30,5×21 cm. Den innehåller 413 folia, fol. 157—354 innehålla Crescentiis. Efter tolvte bokens slut står följande subscriptio: *Explicit tractatus ruraliū comodorum petri decrescētiis Ciuis bonōn et cet'a.*

D Cod. Deventerensis 101 G 10 (1790) är en pappershandskrift från senare hälften av fjortonde seklet, 29,1×21 cm. Den innehåller 263 folia med 31—33 rader på varje sida. På fol. 1^r står skrivet med senare stil än texten: *Liber magistri Johannis Marquardi de Sauantria nūc autē librarie dom' dñi Florentii ex legatōe eius. — Ruraliū cōmodorum.* På fol. 2^r börjar texten: *Epistola missa ad magistrum ordinis fratrum predicatorum. Venerabili in Xpō p̄ri et dom̄o e. q. s.* Efter brevet till Aymericus kommer innehållsförteckningen och sedan företalet. Dedikationen till konung Karl saknas. Texten slutar på fol. 257^v och därefter står: *Explicit liber Ruralium comodorum de omnibus et singulis q̄ ad utilitatem et delectationem inquocumque tempore anni fieri p̄nt. deo grās.* — På fol. 259 och 260^r står skrivet med senare stil: *Tractatus m̄igri Arnoldi. . . de bened̄ta arbor' querrina e. q. s.* Fol. 260^v—263 äro blanka.

Cod. Vat. lat. 7303 är en pergamenthandskrift från fjortonde—femtonde seklet, 29,2×21,2 cm. Den innehåller II+199 folia, är skriven i två spalter med 40 rader i varje. På fol. I och II stå några verser skrivna på italienska. På fol. 1^r står: *Liber Petri Crescentij ciuis bononie Ruralium comodorum et de agricultura. Ep̄l'a missa e. q. s.* Slutet saknas. Handskriften slutar mitt i sista kapitlet i liber II med orden *recte et uiste magis alijs bali* —.

Cod. Vat. lat. 1530 är en pergamenthandskrift från år 1427, 34,7×24,3 cm. Den innehåller 158 folia, är skriven i två spalter med 51 rader i varje. Efter slutet av liber 12 står: *Explicit liber Ruralium commodorum de omnibus et singulis que ad utilitatem et delectationem in rure quocumque tempore anni fieri possunt - - - anno dñi milesimo quatercentesimo vicesimo septimo predicti vero dñi nr̄i pape martini anno decimo.* Denna handskrift är troligen avskriven av den föregående.

Kontaminerade äro tre hss.:

P Cod. Paris. lat. 6830 H är en pergamenthandskrift skriven år 1383, 36×24,2 cm. Den innehåller 131 folia med 43 rader

på varje sida. Överst på fol. 1^r står skrivet av en annan hand än handskriften för övrigt: *Epl'a missa fr̄i || ymerico māgro genl'i ordīs fr̄um p̄dicatorum*. Därefter börjar brevet till Aymericus. Efter detta kommer dedikationen till konung Karl och sedan innehållsförteckningen. Några kapitel i liber 5 äro överhoppade och stå i stället i slutet på fol. 129^v. På fol. 129^r slutar liber 12 och nedanför står: *Explicit liber deo Gratias: Amen. 1383 die v̄ marcij. . .* På fol. 130^v står: *in Xr̄i nomine. Amen. S̄cs Joh̄s Baptista sc'psit istam rationem de omnibus diebus in quibus bonū uel malum est diminuerē sanguinem* och därefter följa några regler. På fol. 131^r stå några regler *ad faciendum nuces strictas largas e. q. s.* På fol. 131^v står endast: *Petrus de Crescentijs*. — Handskriften är rätt mycket ändrad av en senare hand. När någon är citerad med namnet utsatt, är detta också skrivet i marginalen.

M Cod. Monac. lat. 14343 är en pergamenthandskrift skriven år 1351, 28×18 cm. Den innehåller 247 folia, är skriven i två spalter med 45 rader i varje. På fol. 1^r står: *Venerabili in x̄ p̄ri et dñō e. q. s.* Efter brevet till Aymericus kommer dedikationen till konung Karl och därefter företalet. Liber 5 är överhoppad. Liber 12 slutar på fol. 143^r och därefter står: *Deo gracias. Amen dic̄nt omnia et cet'a. Anno domini millesimo tricentesimo quinquagesimo primo in uigilia dominice in qua cantatur. Suscepimus deus. completus est iste liber hora uestparum p̄ manus Mathie. D'o gr̄as.* Därefter kommer innehållsförteckningen, vilken slutar på fol. 146^r och sedan står: *Explicit lib' ruraliū comodorum. Explicit lib' Ruraliū comodorum a Petro de Crescentijs Ciue Bononie compilatus ad honorem dei om̄ipotentis et serenissimi Regis Karoli compilatus et ad utilitatē om̄ gentium.* Handskriften tycks vara ganska slarvigt skriven, icke sällan äro ett eller ett par ord överhoppade och ofta har den läsarter, som skilja sig från de andra handskrifternas.

Cod. Lips. Univ. Bibl. 1460 är en pappershandskrift skriven år 1411, 30×21 cm. Den innehåller 226 folia, är skriven i två spalter med 42—47 rader i varje. Fol. 1—182 innehålla Crescentiis. Liber 12 slutar på fol. 178^v, därefter står: *Explicit lib' rusticalium comodorum sub aņo dñi millio quadringētesio undecio.* Sedan kommer brevet till Aymericus och därefter innehållsförteckningen. Dedikationen till konung Karl saknas. Denna handskrift har några av de tillägg, som äro utmärkande för andra klassen, men följer i övrigt första klassen.

c) Ännu icke undersökta eller obestämbara handskrifter.

En kort översikt över de på ena eller andra sättet kända handskrifter, vilka jag icke varit i tillfälle att se eller vilka synes vara utan betydelse, må här slutligen meddelas.

I Bibliothèque nationale i P a r i s finnas ytterligare följande hss.:¹⁾

Cod. lat. 6830 I av pergament, fjortonde seklet.

Cod. lat. 6830 L » papper, femtonde »

Cod. lat. 6830 M » » » innehåller tillsammans med mycket annat även Crescentiis.

Cod. lat. 6830 N av pergament, femtonde seklet.

Cod. lat. 12998 femtonde seklet.

Cod. lat. 16173 » »

Nouv. acq. lat. 287 (fonds de la Trémoille 38) är en handskrift av papper, från femtonde seklet. Dedikationerna till Aymericus av Piacenza och konung Karl saknas. Handskriften innehåller endast de nio första böckerna.²⁾

Dessutom finns i Cod. lat. 8315 (s. XV) tillsammans med mycket annat ett sammandrag av Crescentiis.³⁾

I C a r p e n t r a s. Cod. 314 (L. 310) är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 31 × 24 cm., innehållande 101 folia. Efter textens slut står följande subscriptio: *Explicit liber ruralium commodorum a Petro de Crescentiis, cive Bononie, compilatus. Deo gratias.*⁴⁾

I C h a r t r e s. Cod. 404 (418) är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 29,2 × 21,8 cm., innehållande 139 folia. Efter slutet av liber 12 står: *Scriptor scripsisset melius bene si voluisset; non melius voluit scribere, nec potuit. Guido de Atrio.*⁵⁾

I R e i m s. Cod. 994 (1.698) är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, 30 × 22 cm., innehållande 257 folia. Efter slutet av liber 12 står: *Explicit liber Ruralium commodorum. Deo gracias.*

¹⁾ Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecæ regiae. P. 3: T. 4. Parisiis 1744, s. 282—83.

²⁾ DELISLE, L., Catalogue des manuscrits du fonds de la Trémoille. Paris 1889, s. 45.

³⁾ Catalogus codicum manuscriptorum . . . P. 3: T. 4, s. 447.

⁴⁾ Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. T. 34. Paris 1901, s. 154—55.

⁵⁾ » T. 11. Paris 1890, s. 185.

Därefter kommer brevet till Aymericus och efter detta innehållsförteckningen. Dedikationen till konung Karl tycks saknas.¹⁾

I T r o y e s. Cod. 264 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, innehållande 148 folia. Efter textens slut står följande subscriptio: *Explicit liber ruralium commodorum de omnibus et singulis que ad utilitatem et delectationem in rure quocumque tempore anni fieri possunt.*²⁾ Av avslutningen att döma tycks den tillhöra andra klassen.

I U n i v e r s i t e t s b i b l i o t e k e t i U t r e c h t finnas utom den förut omtalade två hss.³⁾

Cod. 713 (Eccl. 187, förut 296 b) är en pappershandskrift skriven år 1431, innehållande 199 folia. Fol. 1—153 innehålla Crescentiis.

Cod. 714 (Eccl. 340) är en pappershandskrift från femtonde seklet, innehållande 163 folia. Den innehåller blott första—fjärde och nionde böckerna.

I O x f o r d finnas utom den förut omnämnda fyra hss. i Bodleian library n. 482, 497, 498 och 507, vilka samtliga äro från femtonde seklet.⁴⁾

I C a m b r i d g e. St. Johns College. Cod. 25 är en pergamenthandskrift från femtonde seklet, innehållande 187+1 folia. Efter slutet av liber 12 står: *Expl. lib. ruralium comodorum a P. de Cresc. compilatus.* Därefter står innehållsförteckningen. Båda dedikationerna saknas.⁵⁾

I G l a s g o w. Hunterianum Museum. Cod. 75 är en pergamenthandskrift från fjortonde seklet, innehållande 191 folia. Cresc. slutar på fol. 185: *Explicit tractatus ruralium comodorum Petri de Crescencijs ciuis Bononie.*⁶⁾

I L o n d o n. I British Museum finnas 7 hss.:

¹⁾ Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. T. 39:2. P. 1. Paris 1904, s. 241—42.

²⁾ » T. 2. Paris 1855, s. 131.

³⁾ Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae universitatis Rheno-Trajectinae. Trajecti ad Rhenum 1887, s. 186—87.

⁴⁾ SAVASTANO a. a. s. 102.

⁵⁾ JAMES, M. R., A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of St John's College Cambridge. Cambridge 1913, s. 34.

⁶⁾ A catalogue of the manuscripts in the library of the Hunterian Museum in the university of Glasgow. . . Glasgow 1908, s. 82.

Egerton 621 av papper, femtonde seklet.¹⁾

Harley 3662 av pergament, femtonde seklet.²⁾

Sloane³⁾ 258 femtonde seklet.

» 999 sextonde seklet innehåller endast ett fragment av Cresc.

Sloane 2945 femtonde seklet.

Add. ms. 24 887 av papper, skriven år 1467.⁴⁾

I » » 34 390 femtonde seklet, finnas två folia av en hs. innehållande Cresc.⁵⁾

Dessutom finns enligt SAVASTANO i Sloane 1032 (sextonde seklet) ett utdrag ur Crescentiis.

I P r a g finnas utom den förut omnämnda fyra hss.⁶⁾

Cod. 179 (I. D. 39) är en pappershandskrift från fjortonde—femtonde seklet, 30 × 21 cm. Den innehåller 169 folia, fol. 1—133 innehålla Crescentiis. Efter tolvte bokens slut står: *Expliciunt dicta ruralium commodorum Petri de Crescenciis sit laus deo alleluia etc.*

Cod. 909. V. E. 15 (Y. II. 4 n. 51) är en pappershandskrift från femtonde seklet, 21,5 × 15,5 cm., innehållande 255 folia. På fol. 1^r börjar Crescentiis. Handskriften slutar på fol. 255^v: *Occiduntur porci et ut conserventur, salsantur. Deo laudes per infinita secula seculorum.* Slutet tycks innehålla något annat än Cresc.

Cod. 1251. VII. C. 8 är en pergamenthandskrift från fjortonde—femtonde seklet, 30 × 22 cm., innehållande 182 folia. Femte boken är överhoppad, slutet saknas.

Cod. 1523. VIII. D. 28 (Y. II. 1 n. 21) är en pappershandskrift från fjortonde—femtonde seklet, 28,5 × 20,5 cm., innehållande 191 folia. Slutar: *et ut conserventur, salsantur* (jfr cod. 909).

¹⁾ List of additions to the manuscripts in the British Museum 1836—40. Lond. 1843, s. 56.

²⁾ A catalogue of the Harleian manuscripts in the British Museum. Vol. 3. Lond. 1808, s. 50.

³⁾ SCOTT, E. J. L., Index to the Sloane manuscripts in the British Museum. Lond. 1904, s. 129.

⁴⁾ Catalogue of additions to the manuscripts in the British Museum in the years 1854—1875. Vol. 2. Lond. 1877, s. 115.

⁵⁾ Catalogue of additions. . . 1888—1893. Lond. 1894, s. 327.

⁶⁾ TRUHLÁŘ, J., Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur. Pragae 1905, s. 67—68, 373—74, 484—85, 560.

I W i e n finnas två hss., nr 2313 och 5416 båda från femtonde seklet.¹⁾

I B a s e l finns en hs. Cod. lat. K. II. 5.²⁾

I K r a k a u finns en hs. Cod. 388 femtonde seklet.²⁾

I Italien finnas utom förut omtalade två sena hss., en i V i c e n z a, cod. 239 (2, 10, 3) skriven år 1493,³⁾ och en i C a g l i a r i, cod. 82 (S. P. 5. 4. 20) skriven år 1435.⁴⁾

Dessutom finns i P a d o v a en ofullständig hs., n. 1392 från femtonde seklet. Den slutar mitt i liber 6 i kapitlet *De lactuca*.

I W ü r z b u r g finns en hs., M. ch. f. n. 293, skriven år 1415.²⁾

I universitetsbiblioteket i L e i p z i g finns ytterligare en hs., cod. 1221. Det är en pappershandskrift från femtonde seklet, 30 × 21 cm, innehållande 253 folia, fol. 170—241 innehålla ett sammandrag av Crescentiis' verk. Dedikationen till konung Karl och innehållsförteckningen saknas. Efter textens slut står: *Explicit libellus de comodo ruris. Editu' per petrum de Crescenciis Sc'ptu' anno dñi M^oCCCC^oIIII^o...* Denna handskrift har jag haft hitlånad, men då den endast innehåller ett sammandrag, har det icke varit möjligt att hänföra den till någon handskriftsklass.

2. Editioner.⁵⁾

1) Editio princeps (Hain 5828) trycktes i A u g s b u r g 1471.⁶⁾ Det är en foliant innehållande 209 folia med 35 rader på varje sida. Den börjar: *Petri de crescencijs ciuis Bononiensis epistola*

¹⁾ Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in bibliotheca palatina Vindobonensi asseruatorum. Vol. 2. Vindobonae 1868, s. 54; Vol. 4. Vindobonae 1870, s. 120.

²⁾ SAVASTANO a. a. s. 103.

³⁾ MAZZATINTI, Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia. Vol. 2; s. 55.

⁴⁾ SAVASTANO a. a. s. 101.

⁵⁾ Jfr HAIN, Repertorium bibliographicum. Vol. 1: P. 2. Stuttg. et Paris 1827, s. 211 ff.; COPINGER, Supplement to Hain's Repertorium bibliogr. P. 1—2. Helioplandr. Berlin 1926; BRUNET, Manuel du libraire et de l'amateur de livres. 5 éd. T. 2. Paris 1861, sp. 415 ff.; SAVASTANO a. a. s. 104 ff.

⁶⁾ I några uppslagsverk (t. ex. Meyers Konversationslexikon, Grande encyclopédie) förekommer den uppgiften, att Crescentiis' verk skulle vara tryckt första gången år 1458 eller 1468, men detta är oriktigt.

in librum comodorum ruralium, och slutar: *Petri de crescencijs ciuis bonon̄. ruraliū comodorum libri duodecim finiunt feliciter ꝑ iohannem Schussler ciuem augustensem impressi circiter XIII kalendas marcias. Anno uero a partu uirginis salutifero Millesimo quadringentesimo et septuagesimo primo.* Det exemplar av denna edition, som jag kollationerat, tillhör Preussische Staatsbibliothek i Berlin, varifrån jag fått det hitsänt.

2) Enligt FANTUZZI a. a. s. 226 och SAVASTANO trycktes editio altera i Louvain 1473. Denna har jag ej sett och den finns ej upptagen hos HAIN eller COPINGER, men däremot en upplaga tryckt i Louvain 1474 (Hain 5829). Det är en foliant tryckt i två spalter med 42 rader i varje och innehåller 190 folia. Den börjar: *In noīe scē et indiuidue trinitatis* och sedan följer brevet till Aymericus. Efter textens slut står: *Et sic est finis libri ruraliū comodorum. Laus sit altissimo qui vivit ꝑer seculorum secula sine fine benedictus. Amen. Presens opus ruraliū comodorum Petri de cescentiis quodam industioso characterisandi stilo: nouissime omnipotentis dei suffragio adinuēto. extitit hac littera uera modernata. abscisa et formata: impressum ꝑ Joannem de westfalia Paderbornē dyocesis. In alma ac florētissima uniuersitate Louaniēsi residentē. Anno incarnationis dominice M^oCCCC^oLXXIII^o mensis Decembris die nona.* Även av denna edition har jag kollationerat ett exemplar, vilket jag fått låna av professor V. Lundström.

3) Louvainupplagan omtrycktes 1478 (Hain 5830) och 1480 (Hain 5827). SAVASTANO säger om dessa båda »ed. dubbia». Men åtminstone upplagan av 1480 existerar verkligen, den finns bl. a. i Kungl. biblioteket i Stockholm¹⁾ och i Bibliothèque nationale i Paris.²⁾ Uplagan av 1478 tycks däremot vara ganska tvivelaktig, »very doubtful edition» skriver också COPINGER om den (a. a. P. I. s. 182). COPINGER (a. a. P. 2: Vol. I. s. 198) upptager dessutom en upplaga nr 1839 tr. Lovanii John de Westfalia [1480], som han säger icke vara densamma som Hain 5827. SAVASTANO anger 1474 såsom tryckår för denna edition.

¹⁾ COLLIJN, I., Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm. I. Sthm 1914, s. 79, no 342.

²⁾ Catalogue général des livres imprimés de la bibliothèque nationale. Auteurs. T. 33. Paris 1908, sp. 1157.

4) 1486 trycktes en upplaga i S t r a s s b u r g (Hain 5831). Det är en foliant tryckt i två spalter med 46 rader i varje och innehållande ett titelblad och 146 folia. På titelbladet står: *Opus ruralium commodorum Petri de crescentijs*. På fol. 1^r står: *Petri de crescentijs ciuis Bononiensis epistola commodorum ruralium. In nomine sancte et individue trinitatis e. q. s.* Efter textens slut står först samma subscriptio som i Louvainupplagan och sedan: *Presens opus ruraliū cōmodorum Petri de crescentijs hoc industrioso characterisando stilo ad cunctorum utilitatē omnipotētis dei suffragio impressum est argentine. Anno domini MCCCC LXXXVI. Finitum q̄nta feria ante festum sancti Gregorij.* Ett exemplar av denna edition finns i universitetsbiblioteket i Uppsala, varifrån jag fått låna det.

HAIN upptager under nummer 5832 en upplaga tryckt Moguntiae 1493. »Ed. dubbia» kallar SAVASTANO den, jag har ej funnit den omtalad på något annat ställe.

5) Den sista 1400-talsupplagan är tryckt omkring 1493 i S p e y e r av Peter Drach (Hain 5826). Det är en foliant innehållande 153 folia + register. Den börjar: *Petri de Crescentiis ciuis Bononieñ. in commodū ruralium cum figuris libri duodecim* och efter textens slut står endast: *Gloria deo*. Också av denna edition har jag haft ett exemplar här från universitetsbiblioteket i Uppsala. COPINGER (P. I. s. 181) uppger såsom tryckort och tryckår för denna upplaga Argentorati 1500. Det är antagligen fel, ty enligt nyare uppgifter är den tryckt i Speyer omkring 1493.¹⁾ SAVASTANO upptager två upplagor, en tr. 1490 (Hain-Cop. 5826) och en Argentorati 1500, vilken han kallar »dubbia». Dessutom upptager han först av alla editionerna »s. a. Lovanii Johan de Westphalia. Ed. molto dubbia. Hain 5826». Alla dessa tre äro antagligen en och samma.

6—8) På 1500-talet utkommo i Basel en upplaga 1537 och en 1538.²⁾ Dessa ha titeln: *De agricultura omnibusque plantarum et*

¹⁾ COLLIJN, I., Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitätsbibliothek zu Uppsala. Upps., Lpz. 1907, s. 302. Vidare omtalas den med denna tryckort och detta tryckår i La Bibliofilia vol. 20, s. 55.

²⁾ AURIVILLIUS (Catalogus librorum impressorum bibliothecæ reg. academiae Upsaliensis. Ups. 1814, s. 219) uppger, att i universitetsbiblioteket i Uppsala skulle finnas en upplaga tr. Basel 1518, men detta är antagligen tryckfel, da den ej kan återfinnas i universitetsbiblioteket och någon upplaga med detta tryckår ej är omtalad på något annat ställe.

animalium generibus libri XII. Den sista ¹⁾ latinska upplagan utkom i Basel år 1548 med titeln: *De omnibus agriculturæ partibus et de Plantarum animaliumque natura et utilitate lib. XII.*²⁾

Av de olika översättningarna ha utkommit många upplagor. Den sista är antagligen den italienska, som utgavs i Verona 1851.

¹⁾ BRUNET sp. 416, SAVASTANO s. 112.

²⁾ GUERRAZZI (a. a. s. 17) uppger, att den sista latinska upplagan skulle vara tryckt i Krakau 1600. Jag tvivlar dock på, att denna upplaga verkligen existerar. Jag har icke sett den omtalad på något annat ställe. — De flesta konversationslexika innehålla den upplysningen, att Crescentiis' verk är tryckt i GESNERS edition av *Scriptores rei rusticæ* år 1735. Det är oriktigt, ty Cresc. finns ej utgiven i detta arbete.

III. Textkritisk edition av *Ruralium commodorum* lib. IX cap. 83—105.

1. Inledning.

Som ett prov på handskrifternas förhållande till varandra och editionerna har jag nedan utgivit de 23 sista kapitlen ur nionde boken. Anledningen till att jag valt dessa kapitel är den, att senare hälften av nionde boken är särskilt betecknande för Crescentiis' sätt att citera Varro och Palladius. Vid textens konstituerande har jag i stort sett följt de läsarter, som förekomma i den första klassens hss. Orsaken härtill är, att jag anser denna klass representera den ursprungliga recensionen och den andra en senare bearbetning. Detta framgår nämligen av en undersökning av olikheterna mellan de båda klasserna.

Dessa olikheter utgöras, såsom ovan är nämnt, mest av tillägg i hss. tillhörande andra klassen, vilka saknas i övriga hss. Följande exempel äro tagna ur senare hälften av nionde boken, de flesta ur de nedan utgivna kapitlen.

Första klassen

9,77 *pro calciamentis conseruandis*

9,78 *in die cibum capiant, ubi pascuntur, uespere, ubi stabulantur*

Andra klassen

pro coriis et calciamentis conseruandis

in die cibum capiant, ubi greges pascuntur, in nocte, ubi stabulantur

Detta är taget ur Varro 2, 9, 10: *cibum capere consuescunt interdum, ubi pascuntur, uesperis, ubi stabulantur*. Varros läsart överensstämmer alltså med klass I.

9,78 *tanto in alendo meliores fiunt* *tanto in alendo pulciores et meliores fiunt*

Hos Varro 2, 9, 12 står: *quam paucissimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis*.

9,79 *ad maiores pecudes necessarii sunt etate perfecti* *ad maiores pecudes necessarii sunt pastores etate perfecti*

Hos Varro 2, 10, 1 står: *ad maiores pecudes aetate superiores.*

9,79 *alii mulos uel asinos aut alia, que honus dorso ferre possunt* *alii mulos uel asinos aut alia iumenta, que honus dorso ferre possunt*

Detta är taget ur Varro 2, 10, 5, men Cresc. har ej skrivit av ordagrant utan citerar med egna ord. *iumenta* förekommer emellertid icke hos Varro.

9,81 *si uero sit lacunalis uel stagna lutum habens, commodius erunt* *si uero sit lacunalis uel stagna lutum habens sordidum, commodius erunt*

nam ex paucis piscibus inclusis breui tempore habentur plures, ex quibus plures uendi possunt *nam ex paucis piscibus paruis inclusis breui tempore habentur plures magni et parui, ex quibus plures uendi possunt*

9,84 *neue accedere ad eas (ad eas accedere R) possint mustelle nec alie bestiole, que noceant* *neue ad eas accedere possint mustelle nec alie nocue fere uel bestiole, que noceant (alie nocue fere, que noceant D)*

Hos Varro 3, 10, 4 står: *neue qua eo accedere possint mustelae aliaeue quae bestiae noceant.* Varros läsart överensstämmer alltså mest med första klassens.

9,86 *Paladius autem et mulieres nostre non ultra* *Paladius autem et mulieres nostre regionis non ultra*

9,86 *atque in uno furno seu cribano (clibano L) ponunt multitudinem pennarum paruarum et mille gallinacea oua. Post uiginti dies nascuntur* *atque in uno furno, id est clibano, ponunt multitudinem pennarum paruarum et mille gallinarum oua in eo ponunt, que post uiginti dies nascuntur (in eo om. D)*

9,86 *quod inane est, natat, plenum desidit* *quod enim inane est, natat, quod plenum est, descendit*

Hos Varro 3, 9, 11 står: *quod inane natet, plenum desidit.*

9,88 *albi uero uidentur omnino, nam durare non possunt, eo quod ab auibus rapacibus nimis a remotis uidentur. Et* *albi... uidentur. Item non debent in columbaria poni grossiores columbi, qui retinentur in domibus, quia cum medio-*

- quanto plures in primis ponentur
- 9,89 plurimos fetus edunt. Cibus autem eis conueniens est
- 9,89 ne exeant ad loca, in quibus capiuntur
- 9,90 et scaffas circumquaque eminentes procurare
- 9,90 uel quia nimium ab animalibus rapacibus infestantur
- 9,94 propter lacertarum ceterorumque animalium noxam
- Detta är taget ur Pall. I, 37, 7, där det står: *propter lacertorum ceterorumque animalium noxam*. Pall. har alltså samma läsart som första klassen.
- 9,94 et quarumlibet aliarum rerum
- 9,98 si alueus pinguis est . . . si macer, reponatur in domo
- 9,102 cum uiderit, ubi se ponere uolunt, herbas ibi apponat
- 9,102 cum pertica ponat
- 9,104 et optime cum eadem mel . . . conquassa
- 9,104 minus ualeat mel quam cera. Et hoc quod fluxerit
- 9,105 sine magnis expensis ac labore tenentur
- cribus uolare non possunt sicque omnes ab auibus rapacibus occiduntur. Et quanto plures in primis ponentur
- plurimos fetus edunt ac fimum duplicant. Cibus autem eis conueniens est (fetus non educunt et asinium duplant **D**)
- ne exeant ad loca, in quibus tali tempore capiuntur
- et scaffas circumquaque foris eminentes procurare (scaffas circumquaque procurare foris eminentias **D**)
- uel recedunt, quia nimium ab animalibus rapacibus infestantur
- propter lacertarum et aliorum animalium nocuorum noxam
- et quarumlibet aliarum rerum putridarum
- si alueus pinguis est . . . si macer et inanitus, reponatur in domo
- cum uiderit, ubi se ponere uolunt, quia iam aliquae inceperunt, herbas . . . ibi apponat
- cum pertica forti ponat
- et optime cum eadem uangeta mel . . . conquassa
- minus ualeat mel quam cera. Sed sanctius est, quod prematur in quantum potest, ut de melle nichil cum cera remaneat. Et hoc quod fluxerit
- sine magnis expensis ac labore paruo tenentur

Dessutom förekommer efter slutet av tolvte boken i andra klassens hss. följande subscriptio: *Explicit liber ruralium commodorum de omnibus et singulis, que ad utilitatem et delectationem in rure quocumque tempore anni fieri possunt. Deo gratias. Amen.* Första klassens hss. ha endast en kort subscriptio: *Explicit liber ruralium commodorum e. d.* Tillägget *de omnibus et singulis etc.* förekommer icke i någon hs. tillhörande första klassen.

Några exempel på andra olikheter mellan hss.-klasserna tagna ur nedan utgivna kapitel:

9,84 *milium prebeamus infusum* *prebeamus milium infusum*

Samma ordställning som klass I har Pall. 1,30,3.

9,86 *ut in eo uolitari possint* *ut in eo uolumentur*

9,88 *complebitur locus* *implebitur locus*

9,90 *qui iam pennas magnas habere incipiunt* *qui iam pennas magnas inceperunt habere*

9,92 *eumque item ut de columbis dictum est, ut habeat* *eisque ipsum ut de columbis dictum est fiendum, ut habeat*

9,92 *quod quidem seruatur et est bonum ad agrum colendum* *quod quidem est bonum et seruatur ad agrum colendum*

9,94 *De apibus tractaturus dicam primo de ipsarum statione seu sedibus* *De apibus tractaturus primo dicam de isparum statione siue sedibus*

9,95 *utraque uis apibus pariter metuenda est* *utraque uis pariter apibus est metuenda*

Hos Verg. Georg. 4, 37 står: *utraque uis apibus pariter metuenda.*

9,95 *una super aliam collocari* *una super alteram collocari*

9,97 *dorsa apum bibentium tangantur* *dorsa apum bibentium tingamus*

9,97 *ad proxima facile uenies, ad longinqua hoc genere perducis* *ad proxima facile ueniens, ad longinqua facile perduceris*

Samma läsart som klass I har Pall. 5,7,2.

9,98 *ad quas yeme in (ad V) pabulum procedere possint* *ad quas yeme in pabulum accedere possunt*

Hes Varro 3, 16, 28 står: *quo foras hieme in pabulum procedere tamen possint.*

9,98 *preterea ut animaduertat, ne reguli plures existant* *preterea animaduvertere debet, ne reguli plures existant*

Samma läsart som klass I har Varro 3, 16, 18.

9,99 *nisi affueris uelocitate re- nisi affuerit uelocitas remedii
medii*

Samma läsart som klass I har Pall. 4, 15, 1.

9,99 *putres partes fauorum putres fauorum partes*

Samma ordställning som klass I har Pall. 4, 15, 2.

9,101 *deteriorem, ne amplius deteriorem dede neci, ne amplius
obsit, dede neci obsit*

Hos Verg. Georg. 4, 88—90 står: *uerum ubi ductores acie reuoca-
ueris ambo, deterior qui uisus, eum, ne prodigus obsit, dede neci.* Verg.
har alltså samma ordföljd som klass I.

9,102 *aliquo proximo loco loco aliquo proximo*

9,102 *in aliquo alto uel inepto in aliquo loco alto uel inepto
loco*

9,102 *de mense precipue iunii precipue de mense iunii*

9,104 *aluaria graua uetusta aluaria uetusta graua*

9,105 *quia multam habent ceram quia multam ceram habent*

Exemplen skulle lätt kunna mångfaldigas.

Det är ju alldeles tydligt, att de hss., som ha dessa tillägg och andra avvikelser från övriga hss., tillhöra en gemensam tradition. Alla tilläggen och avvikelserna finnas, utom i **A**, vilken dock saknar det långa tillägget i kapitel 104, i c o d. O t t o b. 1 a t. 1569, c o d. V a t. 1 a t. 4499 samt, i den mån jag har undersökt det, i c o d. L i p s. 1162. C o d. A m b r. A 34 inf., c o d. P a r m. 1005 och c o d. M o n. 1469 sakna det långa tillägget i kapitel 88, men ha de flesta övriga tillägg och andra avvikelser. C o d. L i p s. 1162 och c o d. M o n. 1469 sakna dock den för andra klassen utmärkande subscriptio. Tre av de hss., vilka jag räknat till denna klass, utgöra en grupp för sig, nämligen **D**, c o d. V a t. 1 a t. 7303 och c o d. V a t. 1 a t. 1530 (vilken troligen är avskriven av den förra). Dessa ha de flesta av tilläggen och en del av de övriga avvikelserna, men dessutom ha de en hel del läsarter för sig, såsom framgår av nedan utgivna kapitel, där **D**:s läsarter äro medtagna i den textkritiska apparaten.

Handskrifterna **P** och **M** ha mycket ofta samma från första klassen avvikande läsarter som **A**. Då de emellertid sakna alla de för andra klassen utmärkande tilläggen, har jag icke ansett mig böra räkna dem till denna klass.

Hur ha dessa olikheter i de äldsta hss. uppkommit? Det är icke alldeles otänkbart, att Cresc. själv utgivit en reviderad text av sitt verk. Han gav ut detta senast 1309 (jfr ovan s. 3) och dog 1321, alltså minst 12 år efter det att hans verk utkommit, och han hade således god tid att omarbета detta. Det kan lika väl ha varit någon annan, kanske endast en avskrivare, som bearbetat hans verk. I varje fall måste klass 2 representera den senare bearbetade texten. Hur skulle man eljest kunna förklara alla de tillägg, vilka finnas i andra klassens hss.? Vidare stämman i allmänhet, såsom jag ovan har påvisat, första klassens läsarter i citat mera överens med källan än andra klassens.¹⁾ Det är ytterst otroligt, att den, som bearbetat texten, särskilt om det icke var Cresc. själv,²⁾ skulle ha jämfört denna med resp. källor, då Cresc. ofta icke nämner något om dessa. Snarare har han väl ändrat den, så att det enligt hans tanke blev riktigare innehåll eller bättre latin.³⁾

1) Någon gång, ehuru ytterst sällan, händer det dock, att texten i andra klassens hss. mer överensstämmer med Palladius än första klassens. Detta förekommer i nedan utgivna kapitel på sex ställen (9,83 *ineant*, **A** har *incunt* liksom Pall. 1,29,1; 9,84 *tenebunt*, **A** har *retinebunt* liksom Pall. 1,30,2; 9,95 *desunt*, **M A D** ha *desint* liksom Pall. 1, 37, 6; 9, 95 *sic etiam noxiis animalibus ingressu resistatur angusto*, **A** har *enim* och *resistetur* liksom Pall. 1, 37, 8; 9, 102 *absque pilo*, **P M A** ha *sine pilo* liksom Pall. 7, 7, 7; 9, 102 *ponas*, **A** har *pones* liksom Pall. 7, 7, 8). Några av dessa överensstämmelser kunna ju bero på ren slump, för övrigt kunna de också härröra från fel i första klassens hss. Några slutsatser kan man knappast dra av dem, då de förekomma så sällan, medan exemplen på det motsatta förhållandet äro otaliga.

2) Skulle förhållandet ev. vara det, att klass 2 representerade den ursprungliga texten och klass 1 en av Cresc. själv efter hans egna excerpt bearbetad text, så är det i alla fall viktigast, att det är denna text, som blir utgiven, då avsikten med denna undersökning är att utreda, vad Cresc. haft för hss. till de antika lantbruksförfattarna.

3) Ett typiskt exempel på detta är 9, 96: *tum uitulus bima queritur*. **A** har *uitulus bima etate*, alltså den bästa läsarten, de övriga handskrifternas läsart ger ingen mening. Detta är emellertid taget ur Verg. Georg. 4, 299, där det står: *tum uitulus bima curuans iam cornua fronte quaeritur*. Cresc. har, som han så ofta gör, blott tagit med en del av vad som stod i hans källa, utan att tänka på, att hans egen text därigenom blev meningslös. Den som bearbetat hans text har satt in *etate* för att få mening på den. Andra exempel på detta utgöra de ställen, där andra klassens hss. ha ett *est* eller *sunt*, vilket saknas i hss. tillhörande första klassen. Jfr t. ex. 9, 97: *sanitatis signa, si sunt frequentes in examine*. Samma läsart har Varro 3, 16, 20. **A** har *sanitatis signa sunt, si sunt* . . . **M** och **D** ha *sanitatis signa hec sunt, si sunt* . . .

De tryckta editionerna följa, vad olikheterna mellan hss.-klasserna beträffar, första klassen. Deras text är dock ganska otillförlitlig, de ha ofta läsarter, vilka icke förekomma i några hss. Det finns flera exempel på sådana för alla editionerna gemensamma felaktiga läsarter i de nedan utgivna kapitlen, t. ex.

9,84 *semine papaueris primis decem diebus pascende sunt intus* (semen ed. pr. och Speyer-ed., *pascendi* Louvain- och Strassburg-edd.). I hss. står *papari primis decem diebus pascendi sunt intus* (*papaueri* **V**, *parui* **A**).

9,92 *Pro turturibus locum constituendum provide magnum ut* (prout Basel-edd.) *multitudinem alere uelis*. Alla hss. ha *proinde magnum ut*.

9,99 *continue est in egris alius color, horrida macies multum deformat* (*est egris* Louvain- och Strassburg-edd.) I hss. står *continuo est egris alius color, orida macies uultum deformat* (*multum* **P M**, *horrida* **R M D**).

9,100 *Preterea Virgilius ait, quod ipse aulas et cetera regna fingunt* (*Virgilius preterea ait* Louvain- och Strassburg-edd.). Alla hss. ha *cerea regna*.

9,101 *huius tanta certamina iactu exigui pulueris requiescunt* (*huiusmodi* Strassburg-ed., *haec* Baseledd., *quiescunt* Louvain- och Strassburg-edd.). Hss. ha *hec tanta certamina . . . conquiescunt*.

Den bästa av editionerna är Louvainupplagan. Den är tydligen utgiven efter en god handskrift och tämligen oberoende av editio princeps. Då denna mest skiljer sig från hss., följer Louvainupplagan icke dess läsarter. Mycket sällan tycks den vara »emenderad» av utgivaren. Detta framgår av de nedan utgivna kapitlen, där denna upplagas läsarter äro medtagna i den kritiska apparaten. Någon gång har den dock avvikelser från handskrifternas läsarter utom de för alla editionerna gemensamma, men dessa äro vanligen ytterst obetydliga, t. ex. 9,101 *examen exire solet, ut scribit Varro, quum apes nate prospere sunt nutrite* (samma läsart har Strassburgupplagan, medan hss. och övriga editioner ha *examen exire solet, ut Varo scribit, cum apes nate prospere sunt multe*) eller 9,105 *ad ipsarum utilitatem prouocandam*, där hss. och alla övriga editioner ha *probendam*.

Strassburgupplagan är tydligen avtryckt av Louvainupplagan¹⁾ med några få ändringar, vilka tyckas vara gjorda efter editio prin-

¹⁾ Båda börja och sluta på samma sätt. Jfr ovan s. 21 och 22.

ceps. T. ex. 9,83 *per quindecim dies discreto toto et consperso uino et refrigerato leuiter ordeï farre pascentur*. Hss. och Louvaineditionen ha *per quindecim dies discreto ac refrigerato leuiter ordeï farre pascentur* (et Louvained.); övriga editioner *per quindecim dies discreto toto ac consperso uino refrigerato leuiter hordei farre pascentur*.

Editio princeps och de efter denna utgivna Speyer- och Basel-editionerna ha en mycket otillförlitlig text. De äro alldeles tydligt på många ställen »emenderade» och förete läsarter, som väsentligt skilja sig från handskrifternas. Jag anför här några exempel ur sista hälften av nionde boken, vilka tydligt bevisa detta.

Ed. pr., Speyer- och Basel-edd.

Hss. samt Louvain- och Strassburg-edd.

9,86 *que antea uel post nata sunt, non sunt suppondenda, et ea que rostra aut unguēs non habeant* (habent Speyer-ed.) *acutos autem nam pullastre in concipiēdo et ouando quam incubando occupate esse aptissime. . .* Basel-edd. ha: *quæ antea uel post nata sunt, non sunt supponenda et gallinæ quæ rostra aut unguēs non habent acutos incubare debent, aliæ in concipiēdo et ouando potius quam incubando occupatæ esse conuenit. Aptissime. .*

que antea uel post nata sunt, non sunt supponenda; et ea, que subicis, subicias potius uetulis quam pullastris, et que rostra aut unguēs non habeant acutos: nam pullastre debent potius in concipiēdo et ouando quam incubando occupate esse. Aptissime. . .

9,86 *insuper ponendo oua obseruant, ut sint numero imparia* (ponenda Speyer- och Basel-edd.)

in subponendo

9,99 *itaque imbecilliores secretas eorum rege ocioso subiciunt altero regi*
occiso rege ocioso subijciunt alteri regi Basel-edd.

earum rege occiso subiciunt sub alterum regem

- 9,99 *aliud autem (omnia Speyer-ed.) expectetur, ut. . . ante omnia studebis, ut Basel-edd.*
- 9,102 *exigua tamen respiramina relinquamus uitella* *relinquamus in cella*
relinquamus aperta Basel-edd.
- in aliis habundantibus cauandum fauorum* *in aliis habundantibus ceras fauorum*
- 9,102 *sed tunc transferende sunt, quando erasis cooperculis ad nascendum maturi capita nituntur exercere* *sed tunc transferendi sunt, quando erosis coperculis ad nascendum maturi capita nituntur exerere (erigere M D)*
- 9,103 *si uero medietas apparet mellis* *si uero medietas apparet in cellis*
- 9,103 *si uero alueus iaceat faui (fani Speyer-ed.) cum subtili fieri in parte incipiunt postrema assidi superiori annexi ut hii primo melle implentur. ultimo in anteriori parte laborant ibique moriuntur omnes* *si uero alueus iaceat, faui fieri incipiunt in parte postrema assidi superiori annexi et hii primo melle implentur. Ultimo in anteriori parte laborant ibique morantur omnes.*
 Basel-edd. ha: *si uero alueus iaceat cum subtili ferro in parte incipiunt postrema, assidi superiori annexi faui primo melle implentur, ultimo in anteriori parte laborant ibique morantur omnes*
 (si pro fieri **D**, incipiunt fieri **P M A**)

Otaliga liknande exempel förekomma i hela verket.

Som framgår av det föregående (t. ex. 9,86; 9,99 och 9,102), är texten i Baseleditionerna ändå mer avvikande från handskrifternas läsarter än övriga editioners. Ytterligare exempel på detta är 9,84 där Baseleditionerna ha: *molle habeant substramen, ex palea. Studendum est ne accedere ad eos possint mustelæ . . .* Hss. och övriga editioner: *molle habeant substramen ex palea aliaue qua re, neue accedere ad eas possint mustelle . . .* (några hss. ha *alia nequa*, editio princeps och Speyerupplagan *alba qua re* och *eos*). 9,102

pulvere uel alia re aspergat et si . . . Hss. och övriga editioner ha *pulvere uel alia re compulse inspiciat et si . . .* Jfr även t. ex. hela sista hälften av kapitel 98 i nionde boken, där Baseleditioner nästan på varje rad ha avvikande läsarter.

En fullt tillförlitlig text finns alltså icke i någon av de tryckta editionerna. Louvain- och Strassburgupplagorna äro bättre än de andra. De sämsta äro 1500-talsupplagorna. I dem skiljer sig texten så väsentligt från handskrifternas, att det stundom är svårt, för att icke säga omöjligt, att känna igen den. Dessa upplagor äro dock de, som användas mest, eftersom de äro lättast tillgängliga. WIDSTRAND (Palladiusstudien. Diss. Upps. 1926) har t. ex. använt Baselupplagan av 1548 med den påföljd, att alla citat han har ur Cresc. äro på något sätt missvisande.

I nedan utgivna kapitel har jag i den kritiska apparaten medtagit läsarterna hos editio princeps och Louvainupplagan.

Ortografiska skiljaktigheter äro i allmänhet ej medtagna i den kritiska apparaten. Jag har följt den i handskrifterna **V**, **L** och **R** oftast förekommande stavningen.

Ur handskriften **N** äro varianter medtagna endast i de fall, då de övriga hss. eller editionerna ha någon avvikande läsart.

I den kritiska apparaten har jag använt följande beteckningar:

V = Cod. Vat. lat. 1529 (s. XIV).

L = Cod. Laur. plut. 46,14 (s. XIV).

R = Cod. Rheno-Traiect. 712 (s. XIV).

P = Cod. Paris. 6830 H (a. 1383).

M = Cod. Monac. 14343 (a. 1351).

N = Cod. Paris. 9328 (s. XIV).

A = Cod. Ambr. D 537 inf. (s. XIV).

D = Cod. Deventerensis 101 G 10 (s. XIV).

a = editio princeps Augsburg 1471.

b = editio altera Louvain 1474.

2. Text och kritisk apparat.

83. De faxianis.

In faxianis nutriendis hoc seruandum est, ut nouelli ad creandos
fetus parentur, id est, qui anno superiori sunt editi, ueteres enim
fecundi esse non possunt. Ineant feminas mense marcio uel aprili.
5 Duabus feminis unus masculus sufficit. Semel in anno fetus creant.
Viginti fere ouis pariendi ordo concluditur. Galline hiis melius
incubabunt, ita ut quindecim faxianina oua nutrix una coperiat:
cetera sui generis subponantur. In subponendo de luna et diebus,
que sunt de aliis dicta, seruemus. Trigesimus dies maturos pullos
10 in lumine mittet. Sed per quindecim dies discreto ac refrigerato
leuiter ordeï farre pascentur. Deinde triticum et locustas prebebis
et oua formice. Sane ab aque prohibeantur accessu, ne eos pituita
concludat. Quod si pituitam paciantur, alleo cum pice liquida trito
rostra eorum debebis assiduus perfricare uel sicut gallinis auferre.
15 Eorum carnes sunt optime.

84. De anseribus.

Anser aquam herbamque desiderat, nec sine ipsis facile substine-
tur. Locis consitis inimicus est, quia sata et morsu ledit et stercore
pouit. Prestat plumas, quas autumpno uellamus et uere. Vni masculo
20 tres femine sufficiunt. Si desit fluuius, lacuna formetur. Si herba
non subpetit, trifolium, fenugrecum, agrestia intuba, lactuculas
pro alimento seremus. Albi fecundiores sunt, uarii uel fusci minus,

2—14 Pall. 1,29,1—3 17—22 Pall. 1,30,1

1 faxianis **LMab** fasanis **N** 2 faxianis **MDab** 3 et *pro* id est **D** su-
periore **RD** sint **LPMDab** 4 ineunt **A** iniant **D** in ea ut **a** marcij uel
aprilis **PMA** 5 sufficit masculus **M** 7 incubāt **P** faxiana *ut uidetur de*
faxianina *mut.* **P** faxianina **MDb** faxiani **a** una nutrix **ab** cooperiat **PMDb**
9 tricesimus **Aab** tricesimus **N** 10 lumen **Pab** et **Lb** toto ac consperso uino
post discreto *add.* **a** 12 et *ante* **ab add.** **P** accessū **R** 13 al||eo **L** ab eo
ut uidetur de allio mut. m. alt. **R** ab eo **a** 14 assidue **Mab** assidius **N** fricare **D**
17 erbamque (*et sic saepe*) **LR** erbasque **N** opis *pro* ipsis **M** 18 sati? **M** satata **N**
19 pouit *om.* **D** prestant **N** prāt **A** pellamus **P** fere (*puo* uere) **D** uni —
seremus *post* transierunt *habet* **V** 21 fenu grecū **V** fenungrecum **PMA**
et *ante* agrestia *add.* **P** agrestis **M** agresta **N** lactūculas (u ss.) **L** lactulas **N**
lactuculasque **b** 22 seramus **Lb** marcii *pro* uarii **a** ue **V** fufusci **V**

quia de agresti genere ad domesticum transierunt. Incumbunt kalendis marci usque ad solstitium exstium. Circa quindecim oua uni anseri sufficiunt. Incubant triginta diebus. Melius tamen est, quod gallinis oua subponas, quia plus pariet. Pariture ad aram producantur. Cum semel hoc feceris, consuetudinem sponte tenebunt. Si gallinis anseris oua subponas, ne noceatur subpositis, subiciatur urtica. Papari primis decem diebus pascendi sunt intus, postea foras eos poterimus educere, ubi urtica non fuerit, cuius formidant aculeos, et precipue in prata et piscinas aut paludes. Aras eis faciant supra terram, in qua non inducant plus uicenos pullos, easque aras prouident, ne habeant humorem et molle habeant substramen ex palea aliaue qua re, neue accedere ad eas possint mustelle nec alie bestiole, que noceant, ut ait Varo. Quatuor mensibus bene saginantur, nam melius in tenera etate pinguescunt. Polentum dabitur ter in die. Large uagantur ideoque prohibeatur licencia. Obscuro loco claudantur et calido. Sic maiores etiam secundo mense pinguescunt, nam paruuli sepe die trigesimo. Saginantur melius, si ad sacietatem milium prebeamus infusum. Inter anserum cibaria omne legumen prestari potest excepto herebo. A lupis et uulpibus rapiuntur et ideo ab eis custodiende sunt. Vtilitas anserum est, quia carnes pullorum, si sunt pingues et quatuor men-

1—2 Pall. 1,30,1—2 2—3 Varro 3,10,3 3—9 Pall. 1,30,2—3 10—13 Varro 3,10,4 14—19 Pall. 1,30,3

1 agrestis **R** comestum **V** incubant **Mab** 2 in ante kalendis *add.* **M**
estium **PMab** ante solstitium **RND** circha **A** (*et sic semper*) 3 incūbūt
VD incūbant **LN** incōbant **A** est tamen **L** 4 suppones **D** procuret,
in marg. al' pariet **P** parient **a** aream **MNAD** 5 pducantur **b** retine-
bunt **A** 6 noceant **a** 7 subponatur **D** papaueri (*pro papari*) **V** parui **A**
semen papaueris **a** semine papaueris **b** pascende **a** sunt pascendi **P** 8 for-
fas **D** eos *post* poterimus **P om.** **N** 10 faciunt eis **P** uincenos **L** uicinos
a 11 areas **R** prouideant **a** mollē **R** 12 alia ne q̄re **R** alia nequa re
P alba qua re **a** ad eas accedere **RPMNAD** eos **a** 13 ale **R** nocue
fere uel *ante* bestiole *add.* **A** nocue fere *pro* bestiole **D** que noceant *om.*
M *in marg. habet* **P** 14 melius *post* etate **P** aetate **L** estate **N** pinguescant
V 15 et ideo **Lb** et in eo **a** prohibentur **L** prouideatur **N** 16 etiam
maiores **Pa** 17 loco *pro* mense **La** tricesimo **Ab** triscessimo **N** 18
societatem **a** prebeamus milium **A** Item **MN** 19 legumen omne **P**
pot'it **M** 20 lupis **L** capiuntur **PMNA** et *om.* **AD** custodiendum
N (*e ss.*) **L** custodiendi **b** 21 quod *pro* quia **P**

sium non excesserunt etatem, a pluribus appetuntur et earum penne molles optime sunt pro lectis et dure alarum scriptoribus competunt et sagittis.

85. De anatibus.

5 Anates sunt de natura anserum et eodem modo piscinam requirunt et eodem fere modo nutriuntur ut anseres. Libenter comedunt herbam anatinam, que in superficie aque stantis ex sillis adustione oritur. Omnia reptilia et uermes et omnia turpia libenter accipiunt et deglutiunt. Vtilitas ipsarum est precipue in pennis et carnibus
10 etiam earum et pullorum earum utimur, licet satis sint indigestibiles et uiscose.

86. De gallinis et gallis et ipsarum pullis quales habent et qualiter teneri expedit.

Qui perfectas uult habere gallinas, eligere debet fecundas plerumque
15 que rubicunda pluma, nigris pennis, imparibus digitis magnis capitibus, crista erecta, amplas: hee enim ad partum sunt aptiores. Galli sint lacertosi, rubenti crista, rostro breui pleno acuto. Gallis raris aut nigris, palea rubra, collo uario aut aureolo, femuribus pilosis, cruribus breuibus, ungulis longis, caudis magnis, frequentibus pennis,
20 uociferantes sepe, in certamine pertinaces et qui animalia que nocent gallinis, non modo non pertimescant, sed etiam pro suis pro-

14—21 Varro 3.9.4—5

1 excesserint **PMAD** etate **R** de *pro* a b earum **a** alarum **M**
alarum *om.* **R** expetunt **D** 3 et sagittis *adscr. m.* **V** anate **V**
anate **PM** anatis **N** 5 piscinam — modo *om.* **a** 6 modo fere **M** est *ante* in *add.* **D** 8 accipit **MND** 8 accipit **E** deglutiunt
MD deglutiunt **N** gluciunt **a** etiam carnibus **b** 10 et carnibus **D** ipsarum (*pro* earum *post* etiam) **VNDb** illarum **a** eius *pro* **V** licet
pro licet **R** sunt **VRMA** sint satis **D** licet satis sint **P** indigestibiles **P** 11 et uiscose *om.* **M** 12 et ipsarum pullis **P** 12 et ipsarum pullis **b**
qualiter *pro* quales **M** qualiter *om.* **M** 13 expediunt **M** 13 expediunt **P** 13 expediunt **b**
14 cupit *pro* uult **D** habere uult **LNb** uult **R** gallinas **b** 14 cupit **V** 14 cupit **V**
eligere **P** plurimumque **P** 15 rubunda (*in marg.* alrubunda **a** 15 rubunda **a**
pinnis (e ss., *in marg.* l'pinnis *adscr. m. alt.*) **L** 16 cristantibus **M** 16 cristantibus **a**
Aa 17 sunt **Pa** plene **Ma** raris **M** uariis **A** raris **a** 17 sunt **a**
LPMab rubro **D** aut *om.* **D** 19 et ante cruribus **a** 19 et ante cruribus **D**
(e ss.) **L** pennis **MADa** 21 nullo modo **MDab** 21 nullo modo **V**
ab propugnent *ante* *pro* **M** propugnant **L** pugnāt **b**

pugnent. Si ducentas alere uelis, locus septus parandus est, in quo due cauee, id est mansiones, coniuncte sint, que uersus orientem spectent, et sint longitudinis circiter decem pedum, latitudinis paulo minus, in altitudine paulo humiliores. Vtraque fenestram habeat tripedalem, uno pede altiore ex uiminibus factam raris, ita ut 5 lumen prebeant multum, neque per eas quicquam intrare possit, quod nocere solet gallinis. Inter ipsas duas sit hostium, quo gallinarius, curator earum, ire possit. In caueis crebre pertice tracte sint, ut omnes substinere possint gallinas. Contra singulas perticas in pariete sint cubicula earum. Ante sit, ut dixi, uestibulum septum, 10 in quo diurno tempore esse possint et in puluere uolitari. Dicta cubicula sint exculpta in parietibus aut afficta firmiter. Motus enim, cum incubant, nocet. In cubilibus, cum parturierint, palea substerni debet et, cum peperunt, tollas substramen et recens aliud subice, eo quod pulices et cetera nasci solent, que gallinam conquiescere non 15 paciuntur, ob quam rem oua aut inequabiliter maturescunt aut corrumpuntur. Que uelis incubet, negant plus XXV oua incubare oportere, quamuis propter fecunditatem peperit plura. Paladius autem et mulieres nostre non ultra XVII uel XVIII oua subponunt. Fertur tamen, quod in quibusdam mundi regionibus inueniuntur 20 homines, qui furnos adeo temperate calefaciunt, quod eorum calor equalis est calori galline cubantis, atque in uno furno seu cri-

1—18 Varro 3,9,6—8

2 sunt **a** 4 humiliores **L** unaqueque habeat fenestra **a** habeat *om.*
N habeant **D** 5 ratis **a** 7 gallinis *ante* nocere **D** eas *pro* ipsas duas
Lb honestium **L** hostium sit **P** 8 ipsarum **D** crebro **b** 9 abstinere
D possint sustinere **a** 10 in pariete *post* earum **V** cubiculo **A** aut *pro*
ante **a** inde **b** sicut **PMA** 11 diurno **a** in *ante* puluere *om.* **D** uolu-
tari **VNab** uoluptari **PMA** 12 cubilia **RMA** exculta **MN** sunt *pro* aut **M**
afixa **L** affixa **Dab** 13 incubat **RDa** incumbat **N** parturierit **RPA**
pinaerit **N** erit oportuno **M** paleis **PM** palea — peperunt *om.* **b** 14
pepererunt **L** peperint **Da** subicē **P** 15 alia **ab** q̄ *ante* nasci *add.* **D**
gallinas **a** quiescere **Lab** 16 paciantur **MD** aut *om.* **PMN** ut **a** inequalibet
(*in marg.* biliter) **L** inequaliter **Nab** mirabiliter **MD** 17 incubet **LA** incide **M**
incubibus **D** oportere *ante* oua **RPMNA** ante incubare **D** 18 quibus *pro*
quamuis **P** pepererit **R** 19 regionis *post* nostre *add.* **AD** non ultra *om.*
RPab non *ante* subponunt *add.* **a** subponunt oua **D** 20 partibus **Lab**
in marg. regionibus *adscr. m. pr.* **V** 21 temperate *om.* **b** 22 est *ante*
equalis **A** *om.* **M** calorei **L** calore **Da** galline calori **Mb** cubantes **M**
icubantis **b** eo *pro* uno **P** uel **PM** .i. **AD** clibano **LMADab**

bano ponunt multitudinem pennarum paruarum et mille gallinacea
oua. Post uiginti dies nascuntur successiue ac extra prosiliunt.
Optimum esse partum ab equinocio uerno ad autumpnale. Itaque
que antea uel post nata sunt, non sunt subponenda; et ea, que subi-
5 cis, subicias potius uetulis quam pullastris, et que rostra aut un-
gues non habeant acutos: nam pullastre debent potius in conci-
piendo et ouando quam incubando occupate esse. Aptissime ad
partum sunt annicule aut bime. Incubantes includere oportet, ut
die et nocte incubent, preterquam mane et uespere, cum cibis et
10 pocio eis datur. Oportet ut curator circumeat diebus aliquot inter-
positis et oua uertat, ut equaliter concalefiant. Oua si plena atque
utilia sint nec ne, animaduertere potes, si demiseris in aquam, quod
inane est, natat, plenum desidit, quod intelligere potes, si concucias.
Item si ad lucem substuleris, quod perlucet, inane est. Oua oblonga
15 acuta masculos, rotunda feminas tribuunt. In subponendo oua
obseruant, ut sint numero imparia. Oua, que incubantur, habeant
semen pulli nec ne, curator quatriduo postquam incubari cepit in-
telligere potest. Si contra lumen tenuit et purum quod uniusmodi
animaduertit esse, eicere debet et aliud subicere. Excussos pullos
20 subducere debet ex singulis nidis et subicere ei, que habeat paucos;

3--20 Varro 3,9,9--13

1 multitudinem *om.* **M** gallinarum **MA** gallinacia **b** 2 in eo ponunt que
post oua add. **A** ponunt que *add.* **D** successiue *om.* **a** earum *post ac add.* **M**
4 et—pullastris *om.* **a** 5 subices **M** ungues aut rostra **P** uel **D** 6 acutos
habeant **D** acutas **P** autumpnos **N** aut ante nam *add.* **a** non *pro* nam
P pulaster **L** debent potius *om.* **a** conpiendo **P** cipiendo **M** 7 ac
PMA 8 bine (*m ss. m. alt.*) **A** bienie **D** binie **a** 9 ac nocte **LPMAab**
10 datur eis **P** quod *pro* ut **D** circueat **b** 11 equalit (*in marg. bi*) **V**
equabiliter **N** cūcalefiant **V** calefiant **PNA** et (*pro* atque) **PMA** absque
N 12 sunt **M** nec non **M** an ne **b** auertere **a** si—potes *om.* **R** *in*
marg. habet **P** 13 enim ante inane *add.* **AD** quod ante et est *post* plenum *add.*
A desendit **A** decidit **D** desit **N** desidet **b** potest **ab** 14 si *post* lucem **b**
est *om.* **VN** oblunga **V** longa **PMA** 15 et ante acuta *add.* **P** tribuunt
R insuper ponendo **a** obseruant oua **D** 16 incūbantur **V** incun-
bantur **N** 17 uel non **D** vel ne **b** pūquam **D** ceperit **a** uel ante
intelligere *add.* **D** 18 potes **M** tenuerit **ab** 19 animaduertit **RD**
esse ante animaduertit **RPMNAD** 20 subducere—subicere *om.* **a** oportet
A eis **D**

ab eaque, si reliqua oua sunt pauciora, tollere debet et subicere illis, que nondum excuderunt et minus habent triginta. Hunc enim gregem maiorem non faciendum ait Varo. Diebus quindecim primis pullis debet obici puluis, ne rostris noceat terra dura. Eisque milium optimum est et lolium et grana minuta tritici satis conpetunt. Sed 5 gallinarum pabula sunt, in quibus precipue delectantur, uermiculi, triticum et fere omnia grana. Et precipue dandum est eis lolium, quod eis conpetit et est humano corpori inimicum. Vinacie cibo sterilescent et ordeo semicocto parere sepe coguntur et reddunt oua maiora, ut Paladius ait. Pulli parui prodigendi sunt ad solem et 10 sterquilinum, ut in eo uolitari possint, quod ita ualidiores fiunt. Cum iam pennas habebunt, consuefaciendi sunt, ut unam aut duas sectentur gallinas, ut cetera potius ad pariendum sint expedite quam in nutritu occupate. Incubare oportet incipere secundum nouam lunam, eo quod pleraque, que ante incubant, non succedunt. Diebus 15 fere uiginti excidunt. Circum caueas gallinarum incendendum est cornu ceruinum, ne serpens accedat, cuius odore solent interire. Multas a uulpibus et quibusdam aliis animalibus noxiis insidias paciuntur ideoque circa loca, in quibus uersantur, extirpanda et remouenda sunt omnia, in quibus uulpes latere possint ad ponendas 20 insidias. In nocte claudantur in caueis optime circumquaque munitis et septis nec permittantur foras in nocte iacere. Fertur enim, quod uulpis subdola intuetur eas quantumcunque in alto existentes

1—4 Varro 3,9,13 8—10 Pall. 1,27,1 10—17 Varro 3,9,14—16

1 ea *pro* eaque **M** sint **RN** oua *post* pauciora **D** uel *pro* illis **V**
 illisque **P** 2 nondum **RPAD** excusserunt **P** et hō *pro* hunc enim **P**
 3 ait Varo *om* **RPMNAD** etiam *post* diebus *add.* **A** 4 debet pullis **A**
 puluis obici **M** 5 est optimum **VR** 6 sunt *post* delectantur **PMA**
 7 tritici **PM** eius *pro* eis **V om.** **P** lolium eis **M** 8 hoc *pro* est **a**
 9 coguntur sepe **b** 10 qui *in textu, in marg.* parui **V** puilli **P** prodiendi
Mb protegiendi **N** progiēdi **D** proferendi **a** 11 uoluptari **V** uolutari **ab**
 uoluantur **M** uolulent **A** pnt **D** 12 plumas **RPA** duras **A** 13 potius
 cetera **M** sint expedite ad pariendum **P** 14 dñ **M** lunam nouam **VA**
 15 plura **Da** pluraque **b** 16 exeunt **D** circa **a** 17 ceruinum *om.* **a**
 solet **b** 18 noxiis *ante* animalibus **RNAD om.** **PM** paciuntur insidias **Lab**
 19 «loca» circa **L** sunt omnia et remouenda **b** 20 possunt **RMNab**
 ponendum **PMA** 21 claudantur **V** ponantur **D** munitis **V** minutas **P** minutis
a 22 et *pro* et **P** foris **b** in nocte foras **D** formida *pro* fertur **M**
 23 vulpes **b** loco existentes **RPMNA** existant **D**

loco, ut uideant oculos eius lucentes ut faculas et cauda quasi baculo quodam minatur eis, ut sic perterite cadant et eas rapiat. Paciuntur etiam insidias miluorum et quarundam aliarum rapacium auium et precipue aquilarum; contra que tendantur funes uel uites seu
 5 uitalbe supra loca, in quibus in die morantur. Capiantur etiam uulpes taiolis uel aliis ingeniis et milui reciis, uisco uel laqueis. Pituita hiis nasci solet, que alba pellicula linguam uestit extremam. Hec leuiter ungulis uellitur et locus cinere tangitur et aleo trito plaga mundata aspergitur. Item alei mica trita cum oleo faucibus infer-
 10 tur. Stafixagria etiam prodest, si cibus assidue misceatur. Si amarum lupinum comedant, sub oculis suis ipsa grana procedunt, ut ait Paladius, que nisi acu leuiter apertis pelliculis auferantur, oculos extinguunt. Portulace succo forinsecus et mulieris lacte curari eas affirmat uel armoniaco sale, cui mel et ciminum equaliter misceantur.
 15 Pediculis etiam plurimum molestantur et precipue cum incubant: quos perimit stafixagria pariter concussa cum uino et amari lupini aqua, si penetrat secreta pennarum. Vtilitas gallinarum est, quia ex ipsis nascuntur oua, que nutriunt corpus humanum multum et subito, quibus utimur in cibariis infinitis. Que optime seruari pos-
 20 sunt diu, si perfricantur sale minuto aut muria per tres horas, deinde abluantur et in furfure uel paleis recondantur, uel si semper teneantur in sale, ut quidam dicunt. Item ex eis nascuntur pulli; qui cum sunt adhuc teneri, sunt ad cibum optimi et, si castrantur, fiunt

6—17 Pall. 1,27,2—3

1 fasellas **A** 2 miant[~] **R** et *pro* ut **RPDa** sicut **V** capiat *ut uidetur de rapiat mut.* **V** capiat **PA** capiant **M** 3 **ēi** (*pro* etiam) **P** insidias *post rapacium habet* **D** miluorum **P** **āialium** *pro* aliarum **A** auium rapacium **Db** 4 qua *m. alt.* **V** quas **PM** tenduntur **b** uites seu *om.* **D** 5 **sup** **P** in *ante* quibus *om.* **D** de die **ab** 6 miluo **R** rectis **V** rectiis **P** retibus **ab** fisco **a** 7 lingua **V** uexit **P** 8 ungubus **R** unguibus **ND** trita **D** 9 mundana **M** aspergatur **D** spica *pro* mica **a** 10 stafisagria **RPab** confert **PMA** 12 acu leuiter **aptis** **V** apertis leuiter **MA** apta **D** auferatur **VLRPMAa** 13 extinguunt **ab** 14 armoniace **R** 15 molles *pro* molestantur **M** et *om.* **PM** **incūbāt** **V** **incumbant** **L** **incumbant** **b** 16 stafisagria **Rb** **infusa** *in textu, in marg.* concussa **V** **infusa** **L** **intusa** **a** 17 quod (*pro* quia) **P** 18 eis **M** 19 in *om.* **ND** cibus **P** diu *ante* seruari **D** 20 **pfricent**[—] **b** **urina** *pro* muria **A** in urina **P** 21 **abluat**[~] **R** in *om.* **a** ac paleis **a** recundantur **A** 22 hijs **D** 23 adhuc sunt **Db** optimi *post* teneri **D**

caponēs, qui melius ceteris pullis pinguescunt et sunt laudabilis nutrimenti. Caro etiam ipsarum gallinarum bona est, si adhuc iuuenes sunt et pingues. Penne etiam ipsarum culcidris inponuntur.

87. De columbariis quales esse debent.

Columbaria duobus precipue possunt fieri modis: aut super colump- 5
nis et parietibus ligneis muro circumdatis lapideo aut super turri de
grosso muro constructa et utraque nidos seu nidorum foramina
potest habere. Sed melior est, que in turri de muro quam que de
lignamine construitur. Et melius est interius quam exterius nidos
habere. Nam si exterius habet nidos, fimus ipsorum perditur, qui 10
magne utilitatis existit, et eorum pulli facile a rapacibus auibus
capiuntur. Fiat ergo turris lapidea lata uel angusta secundum domini
uoluntatem ac possibilitatem, non multum alta, cum parietibus
leuigatis ac dealbatis albo cemento, habens ab omnibus quatuor
partibus eius quasdam breuissimas fenestrellas seu foramina, ut co- 15
lumbis solummodo ad introitum exitumque sufficiant; sub quibus in
mediate sit circuitus quidam lapideus eminens circumcirca, qui
ascensum mustellarum et aliarum nociuarum ferarum impediat.
Super tectum fenestram habeat, per quam ingrediantur columbi et
exeant, qui libenter ad solem super tecto morantur. Sit autem 20
fenestra cancellata de lapidibus aut lignis, ne per ipsam rapaces
uolucres alis apertis intrare queant. Nidi formentur interius, quos

14—16 Pall. 1,24, 1

1 cetis **V** 2 nutriti (*in marg. mē*) **V** 3 et pingues sunt **A** et ante
penne *add.* **D** utiles sunt quia ante culcidris *add.* **b** culcitris **L** culcitris
MNDb culturis **a** 4 qualia **VPA** debeant **R** 5 precipue post fieri **D**
6 lapideo circumdatis **RPMNAD** turre **b** (*et* 8) 8 constructa est post
turri *add.* **D** quam — melius est *om.* **D** que post quam *om.* **Lab** *in marg.*
habet **V** 9 ligamine **b** et *om.* **V** est melius **b** quam exterius *om.* **Va**
10 ipsarum **Lab** eorum **A** 11 maxime pro magne **M** earum **Lab** 12 rapi-
untur **RPMAD** igitur **RPMNAD** pro domini uoluntate ac possibilitate
D 13 alta multum **a** 14 leuigata **M** cemento **M** 15 parietibus pro
partibus **D** fenestras **A** fenestrel' de fenestras *mut. et in marg.* 'las *add.* **V**
16 sufficiat **VMAD** 17 immediate **b** fiat **A** circulus (*in marg. al'*
circuitus et h' melius *add. m. alt.*) **L** 18 assensum **VLN** asensum **P** ferarum
nociuarum **A** 19 ingrediatur **P** 20 exiant **D** si pro sit **VPN** sint **a**
21 fenestra *om.* **a** et ante de *add.* **D** 22 illis **P** formantur **PNa**

quidam faciunt rectos et mediocriter strictos, quidam obliquos occultantes incubantes columbas, quidam preterea pro nidis faciunt fenestrellas latas et modicum concauas seu longas, plures cistellos paruos circa parietes et tectum affigunt asserentes in hiis columbas
 5 libencius incubare. Sed experimento didici quasdam esse columbas, que libencius in muro quam in cistellis nidificant, quasdam uero contrarium appetere et iterum quasdam esse, que libenter in aperto in quocumque loco et super quacumque re cum nido et sine nido incubant, et quedam libencius se occultant. Ideoque non inutile
 10 puto in columbaria cuiusque generis nidos habere, ut diuersis columbarum affectibus satisfiat, quamuis qui in muro sunt, a fimo et sexcupedibus mudentur facilius; quod crebro fieri expedit, eo quod ab ipsis, cum augmentantur plurimum incubantes columbe leduntur. Est etiam optimum, quod intra columbariam ponantur
 15 trabes in pluribus partibus et precipue in circuitu et assides, super quibus tempore pluuiarum et niuium et tempore superflui estus columbe in magna quantitate morari ac quiescere possint; sic enim a loco proprio non facile deuiabunt. Mundetur etiam crebro ipsarum locus et undique sit decorus. Nam in pulcra domo sicut et homines
 20 morantur auidius. Et nota quod unumquodque par tres uel duos ad minus uult nidos habere, licet aliquando augeantur et multiplicentur in tantum, quod replent nidos omnes et solarium atque trabes et cetera loca omnia.

1 rectos — faciunt *om.* **V** 2 nidi **M** nide **a** 3 et *om.* **P** ac **b** modi **L**
 parum **D** seu **R** ac **b** ostellos **M** 4 infigunt **Lb** affigant **N** assignent **M**
 5 in muro *in textu, in marg.* incubare **V** incubare—libencius *om. sed in marg. adscr. m. alt.* **L** ego post sed add. **A** columbas esse **M**
 6 in ante cistellis *in marg.* **V** *om.* **L** 7 appatere **D** *om.* **N** que *om.* **a**
 qui **N** libenti' **L** libentius **b** 8 in quocumque loco *in marg.* **V** *om.* **Lab**
 et *om.* **a** uel sine **a** 9 incumbant **Na** se ante libencius **b** 10 quod
 pro in **D** cuiuscumque **Db** cuius **N** in pro ut **M** 11 columbar'ia **M**
 satisfiat **P** sint **RPMND** fimo (*in marg. al' furio adscr. m. alt.*) **L**
 12 mundet **R** 13 eis **Lab** augmētetur **V** augent **PMA** columbe
 incubantes **RPMNA** 14 ledantur **b** oportuni **a** inter **LD** int' **R**
 int' **P** columbaria **VLND** 15 et ante precipue et ante assides *om.* **D**
 17 et **P** possunt **LM** 18 proprio loco **P** mudentur **M** crebre
 locus earum **D** 21 ad minus *om.* **ND** nidos uult **D** habere nidos **Na**
 augeantur et *om.* **PM** 23 cetera *om.* **M** loca *om.* **b**

88. Qualiter noua columbaria debet primo muniri columbis.

In columbariis nouis columbi senes ponendi non sunt, nam recedunt et ad propria reuertuntur. Sed ponendi sunt iuuenes, cum pennas completas habent uel quasi completas. Et ex hiis qui ponuntur, meliores sunt saxaroli et post ipsos tigrani, sic a uulgo ex pennarum 5 colore uocati. Tales enim in columbariis melius durare cernuntur quam ceteri. Albi uero uidentur omnino, nam durare non possunt, eo quod ab auibus rapacibus nimis a remotis uidentur. Et quanto plures in primis ponuntur, tanto uelocius implebitur locus. Ponendi autem sunt precipue de mense augusti et septembris uel etiam iulii, 10 quia tunc facilius inueniunt cibum in agris propinquis, propter quod non elongantur a columbaria nec perduntur. De mense autem marci, aprilis et maii ponendi non sunt propter contrariam rationem. Circa quindecim dies ad minus teneantur clausi, ne possint extra egredi, et si usque ad mensem teneantur inclusi, erit utilius, quia 15 tunc erunt pinguiore et ad reuertendum periciores. Nam in primis quindecim diebus macredine afficiuntur, quia tunc bene beccare ignorant. Et cum inclusi morantur et postea quibusdam diebus tribuantur eis in columbaria copiose bonus cibus et aqua. Post dictum tempus aperiantur tempore nubilo uel sereno sed commodius 20 pluuioso, quia tunc exeunt et reuertuntur interius et non subito euolant ad remota.

1 columbaria noua **V** columba **M** debent **PNAD** inuenire columbas **M** 2 columbi *om.* **R** senex **LPN** 3 reuertantur **A** 4 habent *post* quasi completas **D** fere *pro* quasi **RPMNAD** 5 saxaroli **D** illos **P** sunt *ante* tigrani *add.* **PMA** tygrani **P** cigrani **M** turgni **a** 6 «uocati» colore **L** cernuntur **V** 7 Alibi **P** 8 longe *pro* a remotis **D** remote **a** Item non debent in columbaria poni grossiores columbi, qui retinentur in domibus, quia cum mediocribus uolare non possunt sicque omnes ab auibus rapacibus occiduntur *post* uidentur *add.* **AD** (non *om.*, omnes *ante* occiduntur **D**) et *om.* **D** 9 *p̄nci*^o *pro* primis **D** ponuntur **D** complebitur **PMA** ponende **Ma** 10 enim *pro* autem **A** *om.* **a** de *om.* **D** uel *pro* et **Pb** etiam *om.* **D** 11 quod *pro* quia **R** 12 columbarijs **P** columbario **Da** de *om.* **D** 13 uel *pro* et **RMDa** maii **MDa** mai **b** (*et sic semper*) oppositam **D** 14 ne — teneantur *om.*, *sed* uel *add.* **a** 16 reddendum **D** in *om.* **D** 17 macie **L** mod'ate **M** macre **a** affliguntur **P** efficiuntur **a** eo quod **D** beccare bene **V** uacare **a** 18 tum **b** aliquibus **D** 19 tribuatur **LNDb** tribuitur de tribuantur *mut.* **V** tribuitur **PMA** pinguescunt *post* aqua *add.* **VMAD** 20 aperientur **b** ip̄i *pro* tempore **V** commodosius **a** 21 super tectum *post* exeunt *add.* **D** intuis **V** intus **PA** inferius **N**

89. Qualiter sunt tenendi, ut libencius morentur et bene fructificent.

Qui nascuntur in columbaria uel parui ponuntur in ea, non facile recedunt. Sed uadunt quandoque ad alias columbarias, in
 5 quibus inueniunt escam, quando non prebetur eis in sua nec in agris inueniunt, et quasi omnes postea tempore, quo non egent esca, reuertuntur ad suam. Et ad hoc ualet plurimum habere suam pulcram et bonam. Si temporibus, quibus non inueniunt escam, copiose prebetur eis in sua, quod est, cum nix uel fortis est glacies super
 10 terram, et de mense aprilis et madii aratis stipulis, non recedunt et plurimos fetus edunt. Cibus autem eis conueniens est frumentum, faba, uicia, milica et cetera grana, que libenter sumunt. Centumque pariis columborum detur granorum pars corbis octaua diebus singulis et duplum, cum nichil omnino per se inueniunt. Potus etiam
 15 in columbaria detur eis sufficiens, quociens aquam nisi ualde remotam propter estum uel glaciem inuenire non possunt, uel ponatur in aliqua re prope columbariam, ad quam descendere queant. Itaque precipuum et fere necessarium eis est, quod ipsorum mansio sit prope locum, quo aqua influat, unde et bibere et ubi lauari possint.
 20 Permunde enim hee uolucres sunt, ut ait Varro. Optimum est, quod de omnibus granis exhibeatur eis, ut sunt frumentum, faba minuta,

19—20 Varro 3.7.5

1 columbi *post tenendi add.* b melius **P** 3 nut'unt' *post parui add.* **D**
 4 uadunt *post columbarias* **D** aliquando **D** 6 inueniant **VRPNA** eueniant
M cum **D** esca *om.* b 7 et *om.* **D** quod *pro hoc* **D** plurimum
 ualet **PD** suam habere **D** 8 inueniant **P** 9 p̄bent' **R** prebent **D** cū
 ē (ē *ss. ante cū*) **V** quod *pro cum* **M** glacies est **A** 10 de *om.* **D** ac
pro et ante madii **M** uel **D** 11 fructus *pro fetus* **M** non educunt **D** ac
 finum duplicant *post edunt add.* **A** et asinium duplant *add.* **D** conueniens
 eis **P** est conueniens **M** 12 et milica **D** sumant **VRPNAD** ceterisque *in*
cetumque mut. **L** 13 columbarum **Mb** pars granorum **D** cetera *in*
textu, in marg. octaua **V** coctana **D** 14 per se omnino nichil **P** nichil
 per se omnino **A** per se nichil (omnino *om.*) **D** inueniuntur **R** 15
 eis *om.*, eisdem *post sufficiens add.* **D** quociens *om.* **M** aq̄ **M** remota **M**
 16 possint **M** uel *om.* **AD** 17 p̄ *pro* prope **D** columbaria **b** quē (a *ss.*)
L aquam **D** 18 ofere **P** est eis **b** ipsarum **MA** 19 ubi *pro quo* **VLab**
 et ante bibere *om.* **A** 20 enim *om.* **a** hec **D** he **b** 21 frumenta **Da**

inocum, cicercula, uicia, orobum, milica, ordeum, spelta, lolium et cetera grana, ut uideatur, quod libencius appetunt, et id precipue detur eis, ut auidius ibi morentur et pluries pariant. Paladius ait, quod fetus frequentant, si ordeum torefactum uel orobum uel fabam sepe consumant. Dicit etiam, quod nichil expetunt, nisi ut estate, qua sola maxime pinguescunt, triticum uel milium mulsa maceratum semper accipiant. Est autem mulsa aqua mellita, in qua quecumque grana mollita sint eisque data, non recedunt et alias illuc ducunt, ut a non paucis asseritur. Aliqui tamen dicunt non referre sit mollita esca uel non. Cum eis datur esca, detur in uesperis potius quam in mane, ut in die procurent escam sibi querere et, qui non inuenerunt extra, intus inueniant. Nam si daretur in mane, non procurarent alibi inuenire. Sed tempore niuis debet in mane tribui, ne exeant ad loca, in quibus capiuntur, cum certum est non posse alibi inueniri.

15

90. De officio pastoris columborum.

Pastor columborum sepe debet mundare ipsorum locum et fimum reponere, qui ad agriculturam est optimus, et, si quem inuenerit uulneratum, curet, si quem mortuum, eiciat. Item si qui sunt nimis feri et bellicosi, ut alios ledant, eos inde remoueat et in alium locum

20

3—7 Pall. 1,24,3; 1,25 17—20 Varro 3,7,5

1 inochum **A** pisum **MDb** motum **a** citercula **a** citricula **b** elum
pro orobum **M** herebum **A** milicum **D** ordeum milica orobum **R** lolia **a**
 2 uideantur **R** auidius appetant **D** 3 dent **L** libencius *pro* auidius
D sepius *pro* pluries **D** 4 herebum **RPA** heredum **M** erebum **N** orobum
 herbam **D** aut fabam **P** 5 uel *pro* nichil **M** expectunt **V** ut *om* **D** 6
 sola *om*. **Lab** in marg. habet **V** 7 semper maceratum **RPNDab** melica
PN mellica **a** 8 qua *om*. **D** melita **A** sunt **Da** 9 alios **a** illic **V**
 illud **N** dnt (in marg. ducunt *adscr. m. alt.*) **L** producent **P** dicunt **a**
 non ante paucis *om*. **D** alii **Aa** autem **Na** ducunt *pro* dicunt **a** 10 siue
 ante sit *add.* **D** an *add.* **a** si *add.* **b** sic *pro* sit **RP** si **a** mellita **RM**
NAab melica **P** siue *pro* uel **N** an **a** ers *pro* eis **L** detur *om*. **Na**
 11 uespere **Ma** querere sibi escam **D** 12 q̄ **Ra** inuenerint **PA** inueniunt
MNa extra *om*. **a** 13 tps **R** 14 tribuere **a** in *om*. **ND** tali tem-
 pore *post* quibus *add.* **AD** capiantur **b** sit **D** 15 alibi ante non **Pa**
 inuenire **Mab** 16 columbarum **ab** *om*. **M** 17 autem *post* pastor *add.* **L**
 debet sepe **P** eis ante mundare *add.* **a** eorum **D** *om*. **a** 18 optimū **V**
 19 curat in textu, in marg. eiciat **V** nimis sunt **D** minus **a** 20 ut *pro*
 et **P** belliculosi **M** secretum locum **D**

secretum ab illo per se ponat. Si qui pulli sunt ydonei ad uenden-
dum, eos promat, cibum et potum eis, cum opus erit, sufficienter
tribuat. Qui solent saginare columbinos pullos, quo pluris uendant,
secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti, cibantque eos pane can-
5 dido masticato uel molli: yeme bis, estate ter quolibet die, scilicet
mane, meridie ac uespere. Eos uero, qui iam pennas magnas habere
incipiunt, relinquunt in nido illis, id est fractis, cruribus matribus
nutriendos et impinguandos, uel extrahunt de pennis unius ale.
Nam, qui ita educantur, celerius impinguantur quam ceteri, ut ait
10 Varo. Iterum debet eos curare et tueri ab omnibus nocumentis;
leduntur enim et capiuntur ab ancipitre, miluo, falcone ac ceteris
quibusdam auibus rapacibus, quos occidere potest duabus uirgulis
uiscatis in terram defixis inter se curuatis, cum inter ipsas posuerit
animal obligatum: sic enim ea facile decipere potest. Paladius
15 preterea dicit, quod a mustellis tute fiunt, si inter eas uetus proi-
ciatur sparte, qua animalia calciantur. Item dicit oportere rute
ramulos pluribus locis suspendere contra animalia inimica. Item
leduntur a faynis, mustellis et gattis et ceteris pluribus animalibus,
que de raptu auium uiuunt. Contra que debet custos hostium et

1—14 Varro 3,9,5—10 15—17 Pall. 1,24,2,3

1 alio *pro* illo **a** ydonei sunt **a** 2 eis *post* sufficienter **a** *post* cum **b**
optimis *post* cum *add.* **V** fuerit **P** 3 tribuat **P** quo *in marg.* **L** cum
MD plumis **MD** plures **b** 4 secludant **Lb** secludent **a** seduēt **R** sint
pluma **a** cibant in **D** ipsos **LNDb** illos **a** calido **a** candidissimob
5 "mollificato *in textu, in marg.*" masticato uel **V** mollificante *pro* masticato
uel molli **L** mollificato **b** mollificato *ante* masticato *add.* **a** 6 et **Pab**
7 incepunt habere **A** nō *pro* in nido **a** inlisis **LR** ilelis **P** illesis **M**
illosis **a** fratres *pro* fractis **R** et *ante* matribus *add.* **RPMNAD** 8 uel—
ale *om.*, sed relinquunt *add.* **D** quod melius est *post* uel *add.* **A** extra-
huntur **VM** 9 i (t ss., *in marg.* ita *adscr. m. alt.*) **L** 10 sed puto melius
extrahere eis aliquas pennas de una ala quam frangere crura *post* Varo *add.*
D Item **D** curare et *om.* **D** 11 ancipitibus **P** accipitre **MDb** aut a
pro miluo **M** et **a** 12 auibus *in marg.* **V** *om.* **LRN** rapacibus auis **D**
potes **b** 13 fiscatis **M** terra **Na** curatis **M** se (*in marg.* al'ipsas) **P**
possit *pro* posuerit **a** 14 eos **M** eas **AD** debet et *ante* potest *add.* **a** 15 a
om. **a** fuerint **MD** ipsos **D** 16 sportea **Vab** uite (*pro* rute)
P tute *ante* oportere **M** 17 plurimis **VPM** pll'ims **R** minuta *pro*
inimica **M** 18 fainis **P** fayinis **M** foynis **A** faginis **a** cāttis **MDab** ceteris
om., sed aliis *post* animalibus *add.* **D** animalibus *om.* **A** 19 rapatu **M**
alium *pro* auium **D** debet *om.* **M**

omnia loca, unde intrare possent, optime claudere et scaffas circum-
 quaque eminentes procurare, ne quid superius per parietem repere
 possit. Item leduntur ab auibus rapacibus tam diurnis quam noc-
 turnis, contra auas claudat custos in nocte fenestram uel, si ea
 aperta intrauerit auis rapax et ipse audiat spauentum et strepitum 5
 columborum, intret audacter in eam cum lumine auemque capiat et
 occidat, nec curet de exitu columborum. Aues autem diurnas cum
 uisco uel parua reticula capiat et occidat. Fenestram autem de
 sublellis cancellet et claudat, ut columbi intrare ualeant et exire,
 non autem auis rapax, que solummodo intrat apertis alis. Item 10
 molestantur pulli plerumque sexcupedibus, quod custos inquiret et
 nidum eiciat aliumque mundum ponat. Item nascuntur eis uaroli
 circa oculos, qui excecant eos maxime de mense augusti, qui uen-
 dendi sunt aut comedendi, cum solo capite sint infecti. Item re-
 cedunt aliquando, quia non habent quid edant, contra quod tri- 15
 buatur eis, uel quia nimium ab animalibus rapacibus infestantur et
 terrentur, contra que iuuat ipsos custos, ut dixi. Item moriuntur
 ex senectute, nam ultra octo annos non inueniuntur in columbariis
 durare, ut dicunt experti. Item debet custos ad eos sepe accedere
 et, quociens in columbariam intrat, aliquam escam modicam secum 20
 tempore congruo portare eosque semper aliquo certo et consueto
 modo uocare, ut magis domestici fiant. Item debet custos in colum-

1 possunt **PAa** possint **MD** scaphas **RNb** stafas **a** sasuras **P** 2 foris *ante*
 eminentes *add.* **A** foris eminentias *post* prorurare **D** parietes **Pa** re-
 pete~ (*in marg.* 1' rapere *add.* *m. alt.*) **L** rapere **RMDb** 3 possint **M**
 diurnis **D** 4 custos claudat **D** de *pro* in **a** 5 int̄ uenerit **L** auis
L rapas **R** spanētum **a** 6 columbarum **a** intrat **a** ānquam *pro*
 auemque **M** 7 occidet **Da** columbarum **a** diurnas **a** 8 reticula
L autem *om.* **P** 9 sb'lesis **M** sublil' **N** subsellis **ab** canzellet **A** cancellat **M**
 cancellis **N** ualeant intrare uel exire **A** 10 solummodo **P** alis
 apertis **PMDab** 12 abiciat **PMA** abijciat **a** mūdātum **b** etiam *pro*
 eis **b** narioli **a** 13 eos excecant **D** qui *om.* **a** uendendi uel comedendi
 sunt **D** 14 sunt *pro* sint **a** 15 tribuantur **R** 16 recedunt *post* uel *add.* **AD**
 nimis **D** atque **RPMA** aut **a** 17 iuuat **a** ipse **A** nutriuntur **M** 18 ex
 --inueniuntur *om.* **V** nouem **b** inuenientur **M** 19 durare *post* experti
R sepe ad eos **MAa** 20 in *om.* **Pa** columbariis **b** modicum **Pab**
 secum *post* congruo **Rab** *om.* **N** 21 portare *ante* tempore **PMA** tempore
 congruo *om.* **D** semper *om.* **D** 22 domestic **M** domestice **D** in colum-
 baria *om.* **PMAb** *post* tenere habet **a**

baria teglam figuli pro aqua tenere, que assidem habeat supra se aliquantulum eleuatam, habentem multos et spissos pedes uasi aque adherentes, inter quos possint capud ponere et aquam aurire, neue in uas intrare, ut aqua munda permaneat.

5 91. De utilitate columborum.

Nichil columbis fecundius, ut ait Varo, nam diebus quadragenis concipit, parit, incubat et educat. Et hoc fere per totum annum faciunt: tantummodo interuallant a bruma ad equinocium uernum. Pulli nascuntur bini, qui simulac creuerunt et habent robur, cum
10 matribus pariunt. Sed experti nostri temporis in partibus nostris dicunt, quod post sex menses pariunt et non ante et, donec uiuunt, quatuor uicibus et quinque et sex et amplius faciunt pullos in anno, si escam inueniant uel habeant habundanter. Quod si nichil tribuitur eisdem, ter ad minus pariunt, scilicet in estate. Pullorum
15 carnes ad esum sunt ualde bone ac delectabiles et libenter emuntur. Item ipsorum fimus est optimus omnibus plantis et seminibus et potest spargi quocumque tempore anni, quocienscumque aliquid seritur cum ipso semine ac etiam postea quandocumque. Et una-
queque corbis ipsius equiualeat fimi omnium quadrupedum uni plau-
20 stro. Nam ex uiginti corbibus satis commode, ex uigintiquinque bene, ex triginta optime inpinguatur bubulca frumenti, si manibus per agrum spargatur equaliter et cum ipso grano tunc sato uertatur. Et nota, quod tria paria columborum in anno faciunt corbem fimi,

6—10 Varro 3,7,9

1 tegula **M** tegulam **NADab** assidue *pro* assidem **Db** supra se habeat
A supra *om.* **ab** 2 incisos atque *pro* uasi aque **a** 3 intra **RPNDa**
possunt **a** caput **RPMADab** ne **a** 4 in *om.* **b** aquam **L** 6 qua-
draginta **VPM XI A XC a** 7 et *ante* incubat *add.* **D** educit **MND** per
in marg. **V om.** **LN** 8 interualeant **P** interuallunt **ND** ab ruina *pro* a
bruma **D** ab equinoctio **M** 9 simul accreuerunt **MDab** 10 temporis
om. **D** nostris partibus **MAD** 11 menses sex **D** 12 enim *post* quatuor
add. **b** pullos faciunt **P** 13 inueniant uel *om.* **PM** tribuatur **RPMNAD**
14 eis **Lab** tñ *pro* ter **M** 15 et **b** 16 fimus ipsorum **b** 17 quōt **L**
quociens **a** unāq̄q; **P** unāque **N** unaquaque **b** 19 ualet siue equiualeat **a**
fimo **M** quadrupedum omnium **M** uno **M** 22 per agrum *om.* **P** spagatur
L spargatur **a** sacco (t ss.) **L** ūta **L** 23 columbarum **M** corbum **a**

si columbaria nidos intrinsecus habeat. Et quanto magis cibantur in ea, tanto plus fimi recipietur ab eis, quia diucius morantur in ipsa, quam si semper cogantur extra querere uictum. Item est alia utilitas, ut generaliter predicatur, quod possunt pro nunciis cum litteris sub ala uel cauda ligatis ad loca longinqua transmitti, si de loco, 5 ad quem destinantur, delati sint ad locum, unde mittuntur. Item refert Paladius, quod nescio si est uerum, quod inducunt alios, si cimino pascantur assiduo, uel si yrci alarum balsami liquore tangantur.

92. De turturibus.

10

Pro turturibus locum constituendum proinde magnum ut multitudinem alere uelis eumque item ut de columbis dictum est, ut habeat hostium ac fenestras et aquam puram ac parietes munitos tectorio et in eis habeant multos palos infixos, super quibus com-
mode morari possint, et locum paratum congrue, in quo pascantur. 15
Cibatus obiciunt triticum siccum, in centenos uicenos turtures fere semodium, cotidie purgantes eorum stabula a stercore, ne ledantu, quod quidem seruatur et est bonum ad agrum colendum. Ad saginandum aptissimum tempus est circiter messem. Et tum matres eorum plurimos gignunt pullos, in quibus maxime fructus consistit. 20
Aucupatores tamen Lombardie, precipue Cremone, tota estate turtures feras retibus capiunt et in domusculam clausam et luminosam

7—9 Pall. 1,24,2 11—20 Varro 3,8

1 rudis in *textu*, in *marg.* nidos **R** intrinsecus nidos **PM** intrinsecos **ab**
hñt **M** habet **A** habeant **a** minus l' magis **L** melius **D** 2 in ea *om.* **P** eis **M**
eo **a** eis columbariis *pro ipsa* **b** ea **D** 3 quasi **Na** cogantur semper
D 4 generaliter — quod *om.* **D** prouinciis **Ra** 5 cauda uel ala **Lab**
remota *pro* longinqua **D** 6 delate **M** sunt **PD** 7 quod — uerum *om.*
D nesio **R** 8 pascuntur **A** assidue **LMADab** uci *pro* yrci **D** usi
N irici **a** irti **b** balsamo **P** liquore *om.* **P** 10 et aliarum *post* turturibus
add. **L** 11 construendum **V** est *post* constituendum *add.* **P** prouide
ab 12 cumque **N** eisque **A** idem **PN** ipsum **A** recte **MDb** fiendum *post*
est *add.* **A** 13 habeant **Da** munitas **RD** minutos **P** mutos **N** 14 habeat **Mb**
16 cibarū **M** in *om.* **b** uigenos **P** 17 semedium **D** purgantur **Lab**
pabula **b** 18 est bonum et seruatur **A** ad *om.* **M** 19 circa **P** mensem
VNa messes **P** cū **LPM** tunc **Nab** 20 pullos gignunt plures **P** maxima **P**
21 lombardie **PAb** lambardie **Ma** lūbardie **D** in *ante* Cremone *add.* **M**
22 feras turtures **RPMNAD** lūmosā **a**

includunt eisque dant continue aquam puram et milium, quantum sumere uolunt et usque quasi ad yemem uel post partem autumpni seruant sicque quingentas et mille quandoque congregant, que infabiler impinguantur et sic impinguitas optime uendunt.

5 93. De turdis et merulis, perdicibus ac coturnicibus impinguantis.

Qui uult predictas aues uel alias, que pingues care ueneunt, habere, locum faciat clausum et tegulis uel rete magno copertum, magnum secundum quantitatem auium, quas includere uolet. In hoc tectum aquam uenire oportet per fistulam et eam per cannales angustos
10 serpere, qui facile extergi possint, nam si lata diffusa esset aqua, inquinaretur facilius et biberetur inutilius. Et que superat ad potum auium, per fistulam exeat, ne luto aues laborent. Hostium habere debet humile et angustum, quo custos uix intrare queat, fenestras raras, per quas non uideantur extrinsece arbores aut aues, eo quod
15 earum aspectus ac desiderium macrescere facit uolucres inclusas. Tantum luminis locum habere oportet, ut aues uidere possint, ubi assidant, ubi cibus, ubi aqua sit. Circa hostia ac fenestras talis sit munitio, ne mus uel mustella uel alia bestia intrare possit. Circa huius hedificii parietes intrinsecus multi sint pali, ubi aues assidere
20 possint, et etiam pertice inclinate ex humo ad parietes, quibus multe pertice adnectantur ex transuerso modicis interuallis ad speciem cancellorum. Cibatus turdorum ponantur offe glomerate ex ficis et farre mixto, ceteris tribuantur grana, quibus uti consueuerunt et ea

8—23 Varro 3,5,2—4

1 continue *om.* **P** 2 uolunt *om.* **M** 3 sicque *om.* **Pa** quandoque *in marg.* **V** aliquando **D** infebuar~ (*in marg. efabl'r adscr. m. alt.*) **L** 4 impinguantur et sic *om.* **R** impinguentes **D** care *pro* optime **D** 5 turdis **D** et *om.* **VPN** et *ante* perdicibus *add.* **L** pnicibus **R** et ceteris auibus *pro* ac coturnicibus **L** et cornicibus **b** ac eo conturnicibus **a** oturnicis **M** turturibus **N** conturnicibus **D** 7 tegillis **M** recte **PN** reti **MD** coo-
pertum **RPMDab** 8 pro quantitate **D** uoles **M** 9 aliquam (aqua ss. *m. alt.*) **D** eas **P** 10 que **RPMNDa** possit **M** essent **D** 11 sepat **P** 14 ut *pro* aut **a** 15 et **b** faciet **R** 16 cautum *pro* tantum **M** haberi **D** 17 ubi assidant *om.* **M** assident **D** assideant **b** contra *pro* circa **M** 18 inicio (*in marg. al' munitio*) **P** bestiola **D** 19 edificia **D** 20 ac **ab** ab *pro* ex **PMA** 21 adutantur (*in marg. adnectantur*) **P** 22 cibatili **M** 23 mixtis **b** que *pro* quibus **D** eam **a**

precipue, que auidius sumunt. Diebus uiginti antequam tollere uult turdos, largius det cibum et farre subtiliore incipiat alere. Cum opus est, ut ex hoc sumantur auario, excludantur ydonee in minusculum auarium, quod est cum maiore coniunctum hostio, lumine illustriore. Ibi cum eum numerum habet exclusum, quem 5 sumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in secluso clam, ne reliqui, si uideant, tereantur et alio tempore uendicionis moriantur. Utilitas et delectacio in hiis est, quia uiles et parui precii includuntur et impinguati care ueneunt et dominorum esui satisfaciunt ad uotum pro se et quibuscumque uoluerit, quociens fuerit oportuno. 10

94. De sedibus apum et loco ipsis congruo.

De apibus tractaturus dicam primo de ipsarum statione seu sedibus, de quibus dicit Paladius, quod locari debent in aliqua orti parte secreta et aprica et calida et a uentis remota, nam ipsi prohibent pabula ferre domum, ut ait Virgilius, non longe a dominicali- 15 bus domibus, ut furum et accessus hominum pecudumque submoueat. Vbi sit habundantia florum, quos uel in herbis uel fructibus uel etiam arboribus procuret industria. Sint autem arbores a septentrionali parte disposite. Fons uel riuus sit, qui formet humiles transeundo lacunas. Varo autem dicit idem, scilicet quod iuxta 20 uillam dominicam, sed potissimum ubi non resonent ymagines, id est uoces echi, hic enim sonus fuge existimatur esse procerum. Item esse debere dicit in aere temperato neque estate frigido, neque yeme non aprico, ut spectet potissimum ad ybernos ortus, id est ad eam

1—7 Varro 3,5,4—6 13—14 Pall. 1,37,1 14—15 Verg. Georg. 4,9—10
15—20 Pall. 1,37,1,3 20—24 Varro 3,16,12

1 auidis **a** uult tollere **b** 2 dat **D** subtiliore farre **D** 3 fuit **M** quod
pro ut ex hoc **D** auarium **R** a nidario **D** amario **a** 4 minusculum **R** minus-
culis **a** auarium **D** amarium **a** hostium **a** 5 enim pro eum **a** habet
om. **M** 6 occidat **A** ideo om. **D** culo pro clam **D** 7 si om. **D**
minorentur **M** noriantur **N** 8 uile **D** miles **a** precii om. **M** 9 impinguate
D 10 uoluerit **L** quocienscumque **a** cum **PMA** 11 apium **Na** 12 primo
dicam **A** siue **PMA** 14 parte orti **RPMNADb** apta **P** uenti pro
ipsi **D** ipse **a** prohibet **a** 15 pabulum **a** ut ait Virgilius in marg. **V** om. **L**
non om. **a** longe post domibus **P** auicalibus pro a dominicalibus **N**
aīcalibus **D** ab habitabilibus **a** 16 submoueāt **M** 17 si pro sit **a** 18 aut
pro uel etiam **PMA** uel in **N** si pro sint **V** 20 idem post quod add. **a** vix
ante iuxta add. **M** 21 dominicam om. **D** resident **b** 22 echo **A** ethi
a eco **b** estimat **MN** extimantur **A** procerum esse **a** iterum **b** 23
debent **N** deberi **a** frigida **b** 24 non post aprico **V** n̄ **M** apto **RP**
oppresso **a** ut om. **V** ex ybernos **M** in eam **A**

partem, in qua yeme sol oritur, que prope se loca habeant ea, ubi pabulum sit frequens et aqua pura. Virgilius uero addit, quod ante ipsarum hospicia frondentes arbores esse debent. Item dicit, quod in aqua, que ibi stabit iners seu profluet, debent conici transuerse
 5 salices et grandia saxa, ut pontibus crebris possint consistere et alas pandere ad estium solem. Item ait Paladius, quod podia ternis alta pedibus fabricentur et opere albario leuigentur propter lacertarum ceterorumque animalium noxam, quibus est moris irripere: et super hec podia aluearia collocentur ita, quod ymbre penetrari
 10 non possint, spatiolis inter se distantibus segregata. Item, ut Virgilius ait, a loco apum abesse debent oues et edi, qui floribus insultant; item uacce, ne rorem deglutiant et surgentes atterant herbas. Item abesse debent stelliones et lacerte ac yrundines cetereque aues nocue, que insidiantur et nocent eis. Absit etiam grauis odor ceni
 15 et quarumlibet aliarum rerum.

95. De alueariis qualia esse debent.

Aluearia meliora sunt, ut Paladius ait, que cortex formauit, maxime raptus ex subere, quia non transmittat uim frigoris uel caloris. Possunt tamen ex ferulis fieri. Si hec desunt, salicinis uiminibus
 20 fabricentur uel ligno cauate arboris aut tabulis. Fictilia determina sunt, que et yeme gelantur et estate feruescunt. Angustus tamen additus admittat examina propter frigoris iniuriam et caloris. Sane uentis frigidioribus paries altus obsistat. Additus omnes soli oppo-

1—2 Varro 3,16,12 2—6 Verg. Georg. 4,24—28 6—10 Pall. 1,37,7 10—13 Verg. Georg. 4,10—14 17—23 Pall. 1,37,6—8

1 in *ante* yeme *add.* **R** ss. **P** ca *om.* **D** 3 ipsorum **D** earum **b** debent esse **a** 4 stabit ibi **P** in eis **RM** in eres **P** iners **Ab** debet **M** ouici **La** cūisūse **R** 5 silices **M** ī *pro* ut **D** potibus **R** crebis **P** 6 alias **b** extivuum **L** pondia **L** trinis **PDab** 7 subticentur **V** (*in marg.* al' fabricentur) **A** ope **D** lac'rarum **R** 8 aliorumque **MD** et aliorum **A** nocuorum *post animalium add.* **A** noxiam **R** arripere **D** 9 q̄ *pro* hec **M** hoc **D** pedia **P** umbrē **Vb** penetrare **M** 10 ut *om.* **M** 11 debet **R** aues **M** resultant (*insistant ss. m. alt.*) **D** insistant **M** 12 rores **P** acetant **M** 13 debent *om.* **R** yrundines **A** 14 absint **L** sceni **MD** 15 putridarum *post rerum add.* **AD** 16 allueharus **V** debeant **b** 17 allueharia **V** 18 ubere **L** non *om.* **M** transmittunt **P** transmutant **LRNab** transmutet **M** transmutat **AD** et *pro* uel **MAD** 19 etiam *pro* tamen **PA** h° **M** hoc **N** desint **MAD** 20 lignis **D** 22 emittat **MA** ca *in textu*, loris *in marg.* **V** sine **P** 23 et frigoribus **PD** afrigoribus **N** fridioris (*in marg.* bu *adscr. m. alt.*) **L** existat **RD**

nantur yberno, qui in uno cortice duo uel tres esse debebunt ea
 magnitudine, que apīs magnitudinem non possit excedere. Sic
 etiam noxiis animalibus ingressu resistatur angusto: uel si apes
 uoluerint obsidere, exeuntes alio utentur egressu. Nam si additus
 non sunt angusti, ut ait Virgilius, frigore mella cogit, id est congelat, 5
 yems eademque calor liquefacta remittit. Vtraque uis apibus pa-
 riter metuenda est. Sed pro magna parte homines nostri temporis
 uno solo mediocri seu magno utuntur foramine infra mediam aluei
 partem. Item debent aluearia esse magna pro magno examine,
 parua pro paruo, licet in paruo sepius examen emittant, quia duo 10
 examina in paruo simul esse non possunt. Alta autem seu longa
 sint uno pede et dimidio uel duobus et lata circa duos semisses aut
 modicum plus uel minus. Vir expertissimus mihi asseruit, quod
 meliora sunt aluearia quadrata ex tabulis constructa quam rotunda
 et melius, quod iaceant antierius parum decliua quam erecta, quo- 15
 rum commodē possunt acies una super aliam collocari. Et hec alue-
 aria fundum ab utroque capite habere debent taliter dispositum,
 quod inde possit facile remoueri, cum opus erit, ut de melle tollatur.
 Fundus anterior habere duo foramina parua et posterior unum in
 parte infima debet, per que ab utraque parte ingrediantur et egre- 20
 dianur apes. Retulit etiam se inuenire ipsas melius laborare, cum

1—4 Pall. 1,37,8 4—7 Verg. Georg. 4,35—37

1 opponatur **R** opponuntur **M** apponantur **PNab** debent **MN** 2 que
 ingressu *post* magnitudine *add.* **a** magnitudines *pro* magnitudinem **P** possit
PM possint **N** 3 enim *pro* etiam **A** resistetur **A** 4 obsistere **MN** (*in marg.* al'
 obsidere) **P** ingressu **La** 5 angusti — id est *om.* **M** 6 yens **VLM** yemps
RPA yemis **N** eadem **D** liquefactus **M** pariter apibus **MAD** apibus
om., *sed in marg.* *post* pariter *adscr.* **P** 7 est metuenda **A** cū *pro* sed **V** 8
 mediocriter **Dab** siue **MA** 9 det *pro* debent **M** aluaria **R** ex *pro*
 esse **M** 10 et *ante* parua *add.* **MA** licet in paruo *om.*, *sed in marg.* *adscr.*
m. alt. **L** examine **Ma** emittant examen **P** 11 autem *om.* **RMNADa**, *in*
marg. *habet* **P** 12 dim̄ **R** dimidij **Ma** dimidium **N** uel *om.* **b** etiam ali-
 quando *post* duobus *add.* **b** 13 autem *post* uir *add.* **Lab** michi **V** 14
 constructa ex tabulis **D** 15 interius **b** decliua **V** decliua **RNab** 16
 possunt comode **D** alt'am **PAD** aluari (a ss.) **L** 17 utraque **a** 18
 possint **Na** facile possit **b** ut *ante* cum *add.* **A** ut *om.* **LADab** *in marg.*
habet **V** tol *in textu*, iatur *in marg.* **V** tolli **Lab** tolli debet *post* habere **D**
 19 debet talit' *post* habere *add.* **P** 20 debet *om.* **D** *in marg.* *adscr.* *m.*
alt. **L** egrediantur et ingrediantur **A** apes *ante* et **D** 21 eas **PMAD**
 melius ipsas **b** quod *pro* cum **M** quando **b**

aluear interius est obscurum, quod argumentum est, quod foramina debeant esse parua et rimule omnes aluearii optime sigillate, ad quod multum facit earum industria: uidemus enim, quod foramina magna circa yemem cera obturant foramine paruo relicto ad formam ipsarum.

5 96. De apibus qualiter nascantur.

Apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto, ut ait Varo. Secundum modum silet. Virgilius autem ait magistrum Archadium primum huius rei fuisse auctorem et inuenisse modum. Eligitur ergo locus angustus, parietibus clausus
 10 angustique imbrice tecti, habens quatuor oblique fenestras. Tum uitulus bima queritur, huic gemine narres et spiritus oris multum reluctanti obstruitur plagisque perempto tunsa uiscera soluuntur per integram pellem. Sic positum in loco clauso relinquunt et ramea fragmenta costis subiciunt, tymum uidelicet cassiasque re-
 15 centes. Hoc geritur, cum zephyrus primo spirat, antequam prata uirescant et antequam yrundo ueniat nidumque suspendat. Tunc humor uituli tepefactus estuat et apes creat, que primo sine pedibus apparent, mox stridentibus pennis miscentur et in aera eleuantur.

20 97. Quales emi debent et quando et qualiter deferantur et inueniantur.

In apibus optime sunt parue uarie rotunde, ut ait Varo. In emendo

6—7 Varro 3,16,4 7—18 Verg. Georg. 4,281—311 21 Varro 3,16,19

1 aluearium **b** sit **a** clausum *in textu*, *in marg.* al' obscurum **P**
 2 debent **PNa** debebant **D** alue *in textu*, ari *in marg.* **V** aluei **La**
 etiam *post* quod *add.* **D** 3 ipsarum **D** eorum **ab** rerum **P** 4 opturant **RN**
 obturantur **M** solo *in textu del.*, *in marg.* paruo *adscr.* **V** solo **Lab** relicto
post ipsarum **D** foramina *pro* formam **V** forā **L** foramen **D** earum **A**
 5 nascuntur **VPb** 6 de apibus **M** corpore *om.* **P** 7 modo, *in marg.*
 al' modum **A** silet *om.*, *in marg.* scilet uirgilius *add.* **V** sil'em **a** autem
om. **a** 8 eius **A** auctem (*in marg.* auctorem *adscr.* *m. alt.*) **L** 9 aut
pro ergo **M** clausis **D** 10 angāque **P** recti **V** obliquas **PN** cum
RMD tunc **ab** 11 uitulus *om.* **M** fina **N** bimus **b** etate *post* bima *add.* **A**
 spēs **M** ori **a** 12 tonsa **ab** clausa **D** 13 positam **D** 15 . i . fit
post geritur *add.* **A** cephirus **V** primo zephyrus **P** 16 uirescunt **P**
 17 tupefactus **P** creantur **P** 18 stridentes **RNb** et— eleuantur
om. **a** aere **D** eleuentur **D** 19 qualiter **VPa** et quando *om.* **a**
 deferantur et *om.* **a** inueniantur et deferantur **R b**

emptorem uidere oportet ualeant an sint egre. Sanitatis signa, si sunt frequentes in examine et si nitide et si opus quod faciunt est equabile ac lene. Minus ualentium signa, si sunt pilose et oride, ut puluerulente. Prouidendum etiam, ut plena comparentur aluearia, quam rem uel inspectio uel murmuris magnitudo uel frequentia 5 comeantis et remeantis examinis produnt. Si transferende sunt in alium locum, id facere diligenter oportet et tempora, quibus id potissimum facias, animaduertendum et loca, quo transferas, ydonea prouidendum: tempora, ut uerno potius quam yberno, nam yeme difficulter consuescunt translata manere, itaque fugiunt plerumque. 10 Si ex bono loco transtuleris et ubi ydonea pabula non sint, fugitiue fiunt. Ex uicina potius quam longinqua regione transferende sunt, ne tereantur aeris nouitate. Si uero sunt longius aduehende, collo nocte portentur: nec collocare nec aperire aluearia debemus nisi uespere instante. Speculemus deinde post triduum, ne omne suas 15 ianuas egrediatur examen; hoc enim signo fugam arripere meditantur. Non tamen creduntur fugere, si stercus primogeniti uituli alliniamus oribus uasculorum, ut Paladius ait. Mense aprilis, ut idem ait, locis apertis apes queremus. Ac primo quam longe aut prope sint, exploremus. Rubricam liquidam uel quid aliud tingens breui 20 uasculo geramus infusam et obseruemus fontes aut aquas uicinas. Tunc dorsa apum bibentium tangantur illo liquore tincta festuca et

1—4 Varro 3,16,20 4—6 Pall. 1,38,1 6—12 Varro 3,16,21 12—18 Pall. 1,38,1—2 18—22 Pall. 5,7,1—2

1 oportet uidere **b** utrum *ante* ualeant *add.* **MD** ut *add.* **P** an *add.* **b** sunt *post* signa *add.* **A** hec sunt *add.* **MD** si *del.*, in *marg.* *nō adscr.* **V** 2 sint **a** 3 equal'r (in *marg.* *bl'e adscr. m. alt.*) **L** equabile **P** leue **Mab** sunt *post* signa *add.* **A** si *om.* **a** 4 et *pro* ut **AD** ē *pro* etiam **P** plene **MN** compentur **N** apperit **M** 5 uel *ante* inspectio *om.* **Nb** in-
specto **R** inspacio *ut uidetur de* inspectio *uel* inspecio *mut.* **P** magitudo **R** 6 uel *post* comeantis *add.* **L** probant **Lab** 8 animadutendum **P** adu-
tendum **A** 9 et *ante* tempora *add.* **M** tēpat *pro* tempora ut **a** et *post* yeme in *marg.* *add.* **V** 10 translate **M** 11 pabulatio **LDab** tū *ante* non *add.* **R** non *om.* **P** sit **LNDab** sic **R** 13 sint **ND** 14 aperre (i ss.) **L** 15 specumus **N** speculemur **b** omnes **a** suas in *textu*, foras in *marg.* **V** foras **M** (in *marg.* *al'suas*) **A** 16 examine egrediantur **a** arripere (in *marg.* *al'assumere adscr. m. alt.*) **V** assumere **RPNAD** sumere **M** 17 alliamus **V** alliamus **N** alliuiabus **M** 18 ait Paladius **RP** ait *om.* **N** Pala-
dus *pro* idem **PA** *post.* ait **RM** *om.* **N** 19 aptis **RM** tpatis **D** sint aut prope **PMA** 22 apud (*d del.*) **A** aput **a** tingantur **M** tingentur **D** tingam' **A** ficta fusca fistuca **A**

ibidem moremur. Si cito reuerse fuerint, quas tinximus, hospicia
earum proxima esse cognoscimus, si tarde, spacio longiore submota,
quod pro mora temporis exstimamus. Ad proxima facile uenies, ad
longinqua hoc genere perducere. Canne unum internodium cum
5 suis recides articulis et in latere aperies. Ibi mel exiguum mittes
et iuxta fontem pones. Cum ad id peruenerint apes atque ingresse
fuerint post odorem, foramen pollice appposito claudes et unam tan-
tum paciari exire, cuius fugam persequere. Ea tibi partem de-
monstrat hospicii. Cum eam ceperis non uidere, continuo emittes
10 alteram et sequaris. Ita singule subinde dimisse te facient usque
ad locum examinis peruenire. Aliqui mellis breuissimum circa
aquas ponunt in uasculo, de quo cum apes aquam degustauerit, ad
comune pabulum pergens alias exhibebit: quarum frequentia subinde
crescente notata uolantium parte usque ad examina persequeris.

15 98. Qualiter tenende ac procurande sunt.

Custos apum procurare debet, ut circa ipsarum locum sit habun-
dantia florum, quos uel in herbis uel fructibus uel etiam arboribus
procuret industria. Herbas nutriat origanum, tymum, satureiam,
serpillum, uiolas, amaracum, iacintum, qui iris uel gladiolus dicitur,
20 narcissum, crocum ceterasque herbas suauis odoris et floris. In
fructibus quoque sint rose, lilia, rosmarinus, hedere: in arboribus

1—14 Pall. 5,7,2—4 16—21 Pall. 1,37,1—2

1 morentur **MND** diximus (tin ss.) **L** tinxerimus **Ab** 2 eorum **a**
ipsis *pro* esse **VM** exstimamus *ut uidetur de* cognoscimus *mut.* **V** estimamus
M exstimamus **A** tardo **a** longiori **D** remota **P** 3 quod *om.* **Nab**
ueniens **PAD** 4 facile *pro* hoc genere **A** produceris **MD** perducimus **a**
5 recidis **D** in *om.* **a** 6 iusta **R** 7 composito **a** 8 eā **D** ibi
(t ss.) **L** demonstrabit **Lab** demonstrat **RN** 9 continue **M** statim **b**
emittas **PM** 10 aliā **A** sequeris **a** dimisse subinde **P** subinde *om.* **D**
demū *ante* te *add.* **D** faciant (e ss.) **L** 11 circa aquas *ante* mellis **PMA**
12 degustauerint **VLPMDab** degustauerunt **N** 14 crescente **P** utque **L**
examē **M** 15 apes *post* sunt *add.* **VPMa** 16 earum **M** eam **P** loca **b**
17 in *pro* etiam **N** *om.* **a** 18 procurare debet **D** industria *om.* **D** sa-
turegiam **V** saturegia **A** satureium **D** 19 amaracum uiolas **M** iacinctum
PMNDab quod (*in marg.* ul' q) **L** quiris **a** glandiolus **A** 20 nacissum
M naustursum **N** narciscum **ab** cretum **a** 21 fructibus **PMNDab** (ci ss.)
L sit **M** rosmarine **a** et *ante* hedere *add.* **b** edera **M**

amigdalus, persicus, pirus pomifereque arbores, quibus nulla amaritudo respondet floris uel succi. Siluestria uero glandifera robura, bussus, terebintus, lentiscus, cedrus, tylia, ylex minor, tinus et taxi remoueantur. Supradicta enim dulce mel efficiunt, cetera saporem rustici mellis prebent, ut Paladius ait. Ea precipue sunt serenda, 5 si pabulum naturale non est, ut dicit Varo, que maxime secuntur apes; ea sunt rose, serpillum, apiastrum, papauer, faba, lens, pixum, ogimum, ciprum, medice, maxime citixum, quod ualentibus utilissimum est. Etenim ab equinocio uerno florere incipit et permanet ad alterum equinocium autumpnale, sed apium ad sanitatem aptis- 10 simum est, ad mellificium tymum. Hiis aquam liquidam, unde bibant, esse oportet, eamque propinquam, que non fluat uel in aliquem locum influat, ita ut ne profunda sit ultra duos aut tres digitos: in qua iaceant teste aut lapilli, super quibus assidere et bibere possint. In qua diligens habenda cura, ut aqua sit pura, quod ad 15 bonum mellificium uehementer prodest. Et quia non omnis tempestas grandinum uel pluuiarum aut uenti uel frigoris eas ad pastum prodire longius patitur, preparandus est hiis cibus, ne melle cogantur solo uiuere aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorum pinguium circiter decem pondo decoquunt in aque congiis sex, quas 20 coctas in offas prope apponunt. Alii aquam mulsam in uasculis ut sint prope curant, in qua addunt lanam puram, per quam sugant,

1—5 Pall. 1,37,2—3 5—11 Varro 3,16, 13—14 11—22 Varro 3,16, 27—28

1 amidalus **V** amigdalus **M** *om.* **N** -que *om.* **PMN** 2 respondeat **A**
 robora **MD** 3 buxus **MDab** ylex **V** yles **L** minor *om.* **La**, *in marg.*
habet **V** cui? (*in marg.* ul' tinus) **L** tim' **A** pinus **a** 4 mel dulce **M**
 5 mellis rustici **b** efficiunt *pro* prebent **RPMA** ait Paladius **b** et
pro ea **P** 6 ū *pro* si **P** papulum **R** 7 ut *pro* ea **VLa** rosa **RMNAb**
 roxa **P** rosse **L** 8 ocimum **V** oximum **P** ozimum **MAB** eginium **a** cyprum
LPD capra **a** caprū **b** citysum **V** cytixum **L** citisum **Nb** citoxum **M** citi-
 sinque **a** 10 aliud **M** autūpnalē **L** et *ante* apium *add.* **A** apum
b aptissimum ad sanitatem **b** 11 melifacium *de* melificium *mut. m. alt* **P**
inde **M** 12 bib'r **V** bibat **R** bitā **M** 13 sit *post* digitos **a** uel **AD**
 14 aqua *pro* qua **Pa** uel **A** 15 est *ante* habenda *add.* **MAB** *ante* cura **D**
post cura **a** 16 prodest uehementer **b** ut *pro* et **V** oēs **V** 17 et
 pluuiarum **P** aut frigoris **M** 18 longius prodire **D** 19 exinanitos *de*
 exinanitas *mut. m. alt.* **P** alueos **ab** ficum **P** 20 pondo **X L** aqua
VND 21 sepe *pro* prope **VLab** ponunt **A**

uno tempore ne potu nimium impleantur aut incidant in aquam, et singula uasa ponunt ad aluos. Alii uuam passam et ficum cum pistauerunt, adfundunt in sappam atque ex eo factas offas apponunt ibi, ad quas yeme in pabulum procedere possint. Verno tempore
 5 et estiuo fere ter in mense mellarius inspicere debet fumigans leuiter eas et a spurciciis purgare aluum et uermiculos eicere. Preterea ut animaduertat, ne reguli plures existant: inutiles enim sunt propter seditiones. Nam duo sunt genera ducum ut Menecrates et Virgilius scribunt, niger et uarius, qui melior est. Debet ergo mel-
 10 larius interficere nigrum, qui alteri regi seditiosus est et corrumpit aluum, eo quod fuget aut cum multitudine fugetur, et sic sedabitur apum pugna, ut Virgilius scribit. Mense madii, ut ait Paladius, incipiunt augeri examina et in extremis fauorum partibus maiores creantur apicule, quas aliqui reges putant, sed greci cestros uocant
 15 et necari iubent, quia requiem concutiunt quiescentis examinis. Nunc papiliones habundant, quos necare debemus. Item circa initium nouembris a sordibus liberandi sunt aluei, quia tota yeme eos mouere aut aperire non possumus. Sed hec die aprico tepidoque facienda sunt, ut pennis maxime auium maiorum, que habent rigorem, uel aliquo simili omnia interiora mudentur, que manus non ualebit attingere. Tunc rimas omnes, que sunt extrinsecus, luto et fimo bubulo mixtis liniamus: et insuper genestris et aliis tegumentis

1—11 Varro 3,16,28,17—18 12—16 Pall. 6,10 16—22 Pall. 12,8,1—2

1 omni pro uno **P** incidantur **D** in aquam *om.* **ab** 2 alueos **ab** 3 pistauerint **a** ac fundunt *ut uidetur de* adfundunt *mut.* **P** et ante adfundunt *add.* **b** offas factas **M** opponunt **b** 4 aquas pro quas **ND** in ante yeme *add.* **Nab** ad pro in **VPNa** accedere **A** ascendere **N** possunt **MAa** autem post uerno *add.* **ab** 5 fer **M** mellearius **a** 6 alueum **b** ut *om.* **MNA** 7 animaduertere debet **A** sunt *om.* **P** 8 menecre in *textu*, tes in *marg.* **V** menecratis **LRN** menecates **a** 9 scribit **RN** rug' pro niger **V** uaius **M** 10 altri **b** 11 aliū **V** alueum **b** fugat **a** 13 partibus fauorum **P** maturescunt et post partibus *add.* **M** 14 cestros greci **D** cestos **R** cesereos **a** 15 excutiunt **P** quiescentis (sc. ss.) **L** quiescent'es **R** 16 etiam post nunc *add.* **A** quas **D** 17 nouembris *om.* **a** toto **D** 18 remouere **V** remouere **b** remoueāt (in *marg.* re aut *adscr. m. alt.*) **L** opire **R** possimus **VN** hoc **MAa** apto **VLP** et tepido **PMAa** quia pro -que **V** 19 faciendum est **PMA** maximis **a** magnarum in *textu*, in *marg.* maiorum **PA** magnarum **Ma** maiorem (magnarum ss.) **D** 20 alio **MAa** 21 omnes rimas **Db** extrinsecus que sunt **D** cum ante luto *add.* **D** 22 bibulo (in *marg.* u) **V** mixti **V** limātur **V** lineamus **D** liniantur **a**

ad porticus similitudinem operiamus, ut a frigore possint et tem-
 pestate defendi. Bonus custos mense septembris debet aluearia
 uetusta cognoscere et plena et grauia, que in ea estate non ediderunt
 examina, uendere aut apes occidere ac facere mel et ceram eo modo,
 quo infra suo loco dicitur. Item debet custos, ut experti affirmant, 5
 tenere in estate aluearia cum subtilibus fragmentis tabularum paulu-
 lum eleuata, quo apes uix ingredi et egredi possint, sed non lacer-
 tute, in yeme uero cum fimo bubulo peroptime obturare. Item cum
 nimis depauperantur melle, quod cognoscitur uisu, si desubter inspi-
 ciatur, uel pondere uel melius facto supra partem mediam paruo 10
 foramine ac per ipsum munda uirgula intromissa exhibeat eis mel
 uel pullum affatum aut alias carnes. Item dicunt, si alueus pinguis
 est, dimittatur yeme super sedibus suis, si macer, reponatur in domo
 in loco obscuro preparato, ne mures obsint.

99. De nocumentis apum et earum cura.

15

Prouidendum est, ut ait Varo, ne infirmiores a ualentioribus oppri-
 mantur: eo enim minuitur fructus. Itaque imbecilliores secretas
 earum rege occiso subiciunt sub alterum regem. Que crebrius inter
 se pugnabunt, aspergi eas oportet aqua mulsa. Quo facto non modo
 desistunt pugna sed etiam conferciunt se lingentes, eo magis si mulso 20
 sunt asperse, quo propter odorem audius applicant se atque obstu-

1-2 Pall. 12,8,2 16-21 Varro 3,16,35

1 similiter **a** temperate (tempestate ss.) **D** 2 aluaria **R** 3 ut plena **M**
 ea om. **b** 4 ab apibus aut **M** et **Aa** facere post ceram **A** et ceram om.
M eorum pro ceram **a** 5 quod **R** ante modo **D** qui ut uidetur de quo mut. **P**
 infra om. **b** in ante suo add. **Pb** 6 aluearia ante tenere **D** subtilibus
 (u ss.) **L** paulū **A** 7 quos **Pa** uix om. **M** possunt **D** 8 optime
ND obturata **Lab** obturate **R** opturrata **N** obsturata **D** 9 ramis pro
 nimis **L** sz pro si **L** desubtus **MADab** inspiciantur **M** 10 facto melius **ab**
 11 uirgula (i ss.) **L** intermissa **a** exhibeant **a** semel **L** 12 uel **Ra**
 affatas post carnes add. **D** dicunt quidam **D** alueis **M** 13 dimittatur
VMa dimictant **R** macrum **LRNab** et inanitus post macer add. **AD**
 ponatur **a** medio pro domo **a** 14 obscuro loco **D** obesse possint **D**
 15 apium **LN** eorum **Na** cura ipsarum **b** et earum cura om. **D** 17
 infirmiores **Lb** in marg. imbecilliores **V** 18 eorum **Ra** ocioso **a**
 sub om. **Na** altero regi **a** qui **a** 19 eas om. **RMA**, in marg. habet **P**
 quo facto om. **M** nummodo **b** solum ante modo add. **M** 20 desistāt **b** a
 ante pugna add. **Na**, ss. **P** conferciunt (un ss.) **L** conferiunt **M** conforciunt **a**
 si mulso om. **N** mulse **M** mulsa **AD** melle **a** 21 sint **VLb**

pescunt potantes. Si ex aluo minus frequentes euadunt ac subsidit aliqua pars, subfumigandum et prope apponendum aliquid bene olentium herbarum maxime apiastrum et tymum. Prouidendum uehementer ne propter estum aut propter frigus dispereant. Si
 5 quando subito ymbri in pastu sunt oppresse aut frigore subito, quod raro accidit ut decipiantur, guttis offense iacent prostrate, colligendum eas in uas aliquod et reponendum in tecto loco tepido et bono cinere tepido, plus calido quam tepido, eiciendum super eas et excutiendum leuiter uas, ut eas manu non tangas, et ponendum in sole, quo reuiuiscant iuxta suos aluos, ut ad domicilia redeant. Si uero egre sunt, quod his cognoscitur signis, ut Virgilius ait, quod continuo est egris alius color, orida macies uultum deformat, corpora mortuarum extra efferuntur. Alie pedibus connexe ad
 15 limina pendent aut intus in edibus omnes certant ignaeque fame sunt et contracto frigore pigre. Tunc sonus auditur grauior et susurrant, ut in siluis immurmurat auster et ut mare stridit refluentibus undis et ut clausis fornacibus rapidus estuat ignis. Tunc eis galbaneos incende odores et in cannalibus arundinis mella exhibeas. Et proderit, si galle contrite saporem admisceas aut arentes rosas aut
 20 frustra carnis affata prebeas aut uuam passam aut cecropium, tymum uel centauream aut radices herbe, que a rusticis uocatur amello, pone in odorifero bacho et in canistris ad fores apum. Hec herba cognoscitur, quia in pratis oritur et tollit stipitem uelud siluam

1—10 Varro 3,16,36—38 11—23 Verg. Georg. 4,253—273

1 alueo **Aab** nimis **b** frequenter **PN** aut *pro* ac **a** 3 olentū **A** oleticiū **b** 4 despant **M** disperant **a** 5 ymbre **A** sunt — raro *om.* **M** oppressi **a** frigido **P om. D** 6 recipiantur **P** 7 colligendo **D** uiuas *post* eas *add.* **A** reponende **D** et *ante* loco *add.* **P** loco *om.* **b** loco tepido et tecto **D** quam *ante* tepido *add.* **V** 8 et *ante* cinere et plus *add.* **M** magis tamen *pro* plus **b** frigido *pro* tepido **Db** tepido *in textu, in marg.* al^o frigido **A** 9 concutiendum **RPMNAD** et uas *pro* ut eas **a** ponende **D** 10 reuiscāt **V** reuiuiscunt **D** suas **D** alucos **Nab** 11 uergilius **P** 12 continue **ab** in *ante* egris *add.* **a** multum **PMab** deformat **D** 13 mortuorum **M** offeruntur **R** efferantur **N** anexe (3 ss.) **V** anexe **Lab** ignaeque *post* connexe *add.* **a** 14 lumina **R** sūmā **M** certant omnes **V** 15 pige **P** 16 in murmurat **R** murmurat **Db** stridet **Mb** 17 clausibus **R** eustat **R** extuat **P** eos **a** 18 candores *pro* odores **D** melle **a** 19 admisceas **R** ut *pro* aut *ante* arentes **M** 20 frustra **LRPMN** cecropium *om.* **a** 21 cētaream **V** centauriam **N** radicē **A** a *om.* **a** 22 amella **b** castris **M** flores **P** foros **a** 23 extollit **A** siuā (1 ss.) **L**

et eius folia plurima circumfunduntur. Eius flos est aureus et asper
in ore sapor. Fugemus etiam, ut ait Paladius, lacertas et ranas et
cetera animalia, que sunt apibus inimica. Aues etiam crepitaculis
tereamus. Mense marci maxime apibus solet morbus incumbere.
Nam post yberna ieiunia titimali et ulmi amari floribus, qui prius 5
nascuntur, auidius appetitis solucione uentris intereunt, nisi affueris
uelocitate remedii. Prebebis ergo malignanati cum austero uino
grana contrita et in uasculis refrigerata ponantur. Quod si oride
uidentur atque contracte corpore silentio et mortuarum corpora
frequenter afferre, cannalibus ex canna factis mel cum galle puluere 10
uel sicce rose coctum debebis infundere. Illud ante omnia expediet,
ut putres partes fauorum uel uacuas ceras, quas aliquo casu examen
ad paucitatem redactum non ualebit implere, semper recidas acu-
tissimis feramentis subtiliter, ne pars alia mota fauorum cogat apes
domicilia concussa deserere. Si propter habundantiam florum de 15
melle tantum, sed de prole nil cogitant, et uideris nimietatem mellis,
interiectis ternis diebus clauso foramine non eas paciari exire. Ita
ad generandum se conferent. Nunc circa kalendas aprilis curandi
sunt aluei, ut omnia purgamenta tollantur et sordes, quas tempus
contraxit ybernum, et uermiculi et tinee et aranee, quibus corrup- 20
pitur usus fauorum, et papiliones, qui stercore suo uermes faciunt.

1—2 Verg. Georg. 4,274—277 2—4 Pall. 1,37,4 4—21 Pall. 4,15

1 plurimum **b** circumfodiuntur **b** aureus est **P** 2 sapor in ore
eius **D** 3 alia ante cetera add. **P** sint **P** ares pro aues **V** 4 maxime
om. **D** solet apibus **Dab** incurrere, sed currere del., in marg. incumbere
adscr. **V** incurrere **Lab** 6 audiusm⁹ (i ante d ss) **L** appentes **Na** ventris
solucione **D** solucione **N** solucone **a** ueneris **M** affuerit uelocitas
A 7 prebebit **V** ig' **M** austro **M** 8 constricta **V** contrita **a** qui **D**
9 ac pro atque **Pa** contrate **P** torpore **VL** mortuorum **M** corpora
om. **D** 10 cannis **M** 11 rose sicce **A** decoctum **D** aliud autem
pro illud ante omnia **a** expedit **R** expediat **P** exspectetur **a** 12 fauorum
partes **A** uaccas (u ss.) **L** 13 redatam ut uidetur de redactum mut. **P**
semper in marg. post feramentis **P** semperque **a** om. **M** 14 remota **V** re-
mota **La** mora **N** paruorum (in marg. al' fauorum) **P** apes om. **D** 15
S₃ **M** 16 deo pro de **M** nichil **Na** cogitat **M** si ante uideris add. **D**
uidetis de uideris mut. **P** 17 trinis **b** Item **M** 18 conferunt **D** conforent
a 19 contraxit tempus **P** tpt **M** tempore hyberno **b** 20 corrumpuntur
Nb 21 uermes in suo stercore **M** faciunt **a**

Modus autem occidendi papiliones hic est, ut Paladius ait. Vascu-
 lum eneam altum et angustum uespere inter aluearia collocemus et
 in eius fundo lumen ponamus accensum. Illuc papiliones conuenient
 et circa lumen uolitant et angustia uasculi ab igne proximo inter-
 5 ire cogentur. Tunc fumus stercoris bubuli sicci adhibeatur, qui
 aptus est apum saluti: que purgatio frequenter usque in autumpni
 tempora celebretur. Hec omnia ceteraque efficiet custos castus et
 sobrius et alienus a balneis uel a cibis acribus et odoris inmundi
 atque omnibus salsamentis.

10 100. De moribus et industria apum et uita ipsarum.

Apes non sunt solitaria natura ut aquile, sed ut homines: nam
 in his est societas operum et edificiorum, in his ratio atque ars.
 Foris pascuntur, intus opus faciunt. Nulla harum assidit in loco
 inquinato aut eo qui male oleat. Et si quando in aere disperse
 15 sunt, cymbalis et sonis se reducunt in locum unum. Regem suum
 secuntur, quocumque id, et fessum subleuant et, si nequid uolare,
 succolant, quod eum seruare uolunt. Neque ipse sunt inoperantes
 necnon oderunt inerces. Itaque impetum facientes ab se eiciunt
 fucos, quod hii neque adiuuant et mel consumunt, quos uociferantes
 20 plures persecuntur et pauce. Preter hostium aluei obturant omnia,
 qua uenit inter fauos spiritus. Omnes ut in exercitu uiuunt atque
 alternis horis dormiunt et opus faciunt pariter et ut in colonias mit-

1—5 Pall. 5,7,7 5—9 Pall. 4,15,4 11—22 Varro 3,16,4—9

1 autem *om.* **M** talis *pro* hic **D** est hic **a** ait Paladius **PD** 2
 altum eneam **a** 3 lumine **V** conueniunt **ADa** 4 lumine **M** et
 cogentur *om.*, *sed in marg. adscr. m. alt.* **L** angustu **P** 5 finus **b** adhi-
 beantur **L** adhibeantur **RN** 6 purgato **R** frequens **Lab** ad **D** 7 tpr
P tpre **MA** celebrent **R** celebratur **b** sufficiet **D** 8 ab alleis **M**
 et albaneus **N** ab alueis **Dab** et *in textu, in marg.* uel **V** et **Nab** aut **D**
 acerbis **Db** odoris (r ss.) **L** 10 apum *post ipsarum* **b** et uita *om.* **b**
 earum uita **L** 11 solitarie **A** et *in textu, in marg.* ut (*ante aquile*) **V** 13
 herbarum *pro harum* **D** assid3 **M** desidit **D** in *om.* **P** 14 in *ante eo*
add. **b** 15 sint **VL** cimbali3 **PMNab** cimballis **V** cynbalis **L** redeunt **V**
 16 i *in textu, in marg.* it **V** it *de id mut.* **R** it **PMDb** eat **A** nequit *de*
nequid mut. **V** nequit **ab** 17 sustollunt **a** nec ipse non **D** 18 odiunt
b om. **A** merces **Va** iherthes **PA** abiciunt **D** 21 que **VLa** q̄ **D** 3 **N** p
 que **A** intra **P** 22 in colūpnas (*in marg. al' incollumas*) **P** colomas **a**

tunt, harumque duces faciunt quedam ad uocem ut imitatione tube. Tunc id faciunt, cum inter se signa pacis ac belli habent. Ex malopunico et asparago cibum carpunt solum, ex olea arbore mel sed non bonum. Duplex ministerium prebetur ex faba, apiastro, cucurbita et brasica, cera et cibus, idem ex malo et piris siluestribus; ex papauere cera et mel. Ex nuce greca triplex ministerium fieri dicitur et ex lapsano cibus, mel et cera. Item ex aliis floribus ita carpunt, ut alia ad singulas res sumant, alia ad plures. Item ex alia re faciunt liquidum mel, ut ex sisere flore, ex alia contra spissum ut roremarino; sic ex alia re mel insuaue, ut ex fico, ex citixo bonum, ex tymo optimum, ut ait Varro. Preterea Virgilius ait, quod ipse aulas et cerea regna fingunt. Sepe etiam errando in duris cotibus atriuere alas ultroque animam sub faxe, id est pondere, dedere; tantus est amor florum et generandi gloria mellis, licet sint breuis uite. Nam ultra septennium non uiuunt, quamuis earum genus maneat immortale.

101. Quando, quare et qualiter exeunt examina et quomodo prescitur earum exitus.

Examen exire solet, ut Varro scribit, cum apes nate prospere sunt multe et progeniem in coloniam mittere uolunt, ut olim crebro sabinii fecerunt propter multitudinem liberorum, quod duo solent

1--11 Varro 3,16,9,24--26 11--15 Verg. Georg. 4,202--208 18--20 Varro 3,16,29

1 horumque **a** mutacone **M** mutacone **a** 2 tunc *om.* **P** habeant **RPMNAD** 3 consparago **a** capiunt **Va** carpiūt **LD** *om.* **N** 4 et *ante* cucurbita *add.* **P** 5 braxica **RND** barasica **a** 6 papauer et **V** triplex -- cera *om.*, *sed in marg. adscr. m. alt.* **L** 7 lapsario **V** laxano **N** carpiunt **LD** carpiunt **N** capiunt **Ra** 8 singlas **R** sing'la **M** 9 exisere **V** sixere **LPMN** cicere **a** alio econtra **D** .s. *ante* spissum *add.* **A** 10 et alia **R** re *om.* **a** cityso **V** cytixo **R** extitiso **a** et ex citiso **b** et *pro* ex *ante* tymo **ab** 11 Virgilius preterea **b** ait Vgilius **M** cetera **ab** 12 fugiūt **M** arando **P** ocibus **L** coctibus **R** corticibus **MD** atriue *in textu, in marg. obterunt* **V** atcrue **R** actune **D** obterunt **PMA** alas *om.* **R** 13 utroque **D** faxo **D** falce **a** fasse **b** ponte **L** sub *ante* pondere *add.* **D** 14 grandi (ene ss.) **L** oloria **R** et *ante* mellis *add.* **D** 15 permaneat **P** in mortale **RD** 16 quando quare *om.* (quando *in marg. adscr. m. alt.*) **L** et *ante* quare *add.* **VPA** quare *om.* **D** et *om.* **b** 17 pascitur **D** eorum **LN** *om.* **A** 18 scribit Varro **b** 19 sunt *post* multe ss. **R** nutrite *pro* multe **b** progenie **RMD** incolumem **a** intrare *pro* mittere **MD**

preire signa: unum, quod superioribus diebus, maxime uespertinis, multe ante foramen ut uue alie ex aliis pendent conglobate; alterum, quod, cum iam euolature sunt aut etiam inceperunt, consonant uehementer, ut milites et populi faciunt, cum castra mouent. Que
 5 primo cum exierint, in conspectu uolitant reliquas, que nondum exierunt, expectantes, donec omnes conueniant. Virgilius autem scribit, quod aliquando exeunt ad pugnam. Nam sepe duobus existentibus regibus oritur magna discordia inter eos et eorum sequaces, quod cognoscitur, quia tunc in aere sonus magnus ad modum tuba-
 10 rum auditur, dum trepide inter se coeunt pennisque corruscant spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos et circa regem miscentur et densantur magnisque uocant clamoribus hostem. Tunc erumpunt et concurritur et mixte glomerantur et magnus fit sonitus precipitesque cadunt densiores grandine et glande, cum decutitur.
 15 Ipsi reges per medias acies ingenti animo inter se bellant fulgentibus alis, nec pugne cedunt, dum fuga illum aut illum uictor dare terga coegit. Hii motus animorum atque hec tanta certamina iactu exigui pulueris conquiescunt. Verum cum ambos ductores et acies reuocaberis, deteriore, ne amplius obsit, dede neci et meliorem
 20 repone in aula. Nam duo sunt genera: melior est aureus, alter oridus. Item exeunt aliquando ob inanem delectationem, ut idem Virgilius scribit, quod cognoscitur, quia per aera uolando ludunt. Quod facile prohibere potes: eripere enim debes regibus alas, ne in altum uolare possint. Paladius autem scribit, quod futura fuga seu

1—6 Varro 3,16,29—30 7—24 Verg. Georg. 4,67—93, 103—107

2 uue *pro* uue **a** aliee ex allii **R** 3 euoluat^u (*ure in marg.*) **L** uolature
RPMa conceperunt **P** consona^e **M** 4 mouent^u **R** 5 exierut **V**
 exierunt **LNDab** nundū **A** 5 exiuerunt **L** exierint **RND** 9 are **a**
 in aere *post* magnus **D** auditur *ante* ad **D** 10 trepide **L** coheunt **L**
 cocūt **M** spicula **a** 11 aptāque **L** 12 et *om.* **D** 13 corumpitur
 (*in marg.* al'concurritur) **P** concurrunt **MADb** glomorantur **M** maximus
pro magnus **D** 15 uigenti **P** 16 terga dare **ab** 17 cogit **a** huius
pro hec **ab** iacta **M** 18 requiescunt **a** quiescunt **b** tamen *pro*
 cum **P** *ante* cum *add.* **N** acties **V** 19 uocaberis *in textu*, re *in marg.* **V**
 reuocabis **M** reuocaueris **Ab** dede neci *ante* ne **A** absit **a** dabis **MD**
 cede **N** nici **V** nesci **N** 20 aulā **M** melius (*in marg.* or) **L** 21 oridijs
V delectatoem **R** 22 quod cognoscitur *om.* **b** aerea **R** aerē **P**

exitus examinis prescitur, quoniam per biduum aut triduum ante acrius tumultuantur et murmurant, quod apposita frequenter aure cognoscitur.

102. Qualiter examina sunt colligenda et includenda.

Cum custos apum uidet examen exiuisse atque in aere permanere, 5 statim debet puluerem in eas eicere et alicuius rei sonitum fortiter facere, ut territe longe non eant, sed se in aliquo proximo loco suspendant; et cum uiderit, ubi se ponere uolunt, herbas uel ramulos arborum, in quibus delectantur, ad perticam bene ligatos ibi appon- 10 nat, ut super ipsis se suspendant. Et cum omnes ibi conuenerint, eas in terram deponat et alueum super eas collocet, in quem intrabunt, in proprio loco, ubi stare debet, uespere collocandum. Vel paruum alueum odorifero uino conspersum, qui arnarolus uocatur, cum pertica ponat in eum locum, ubi se suspendunt uel se integre 15 suspenderunt, in quem per se uel fumo ingredientur et, cum omnes intrauerint, deponantur sub uno scanno spaciose forato. Et nouus alueus optime purgatus et odorifero uino aspersus et feniculis uiridibus aut aliis odoriferis herbis et pauco melle perfricatus supra eum apponatur remoto superiori fundo alueoli, ut in nouam per se uel beneficio fumi domum intrent, cum qua uespere in suo loco po- 20 nantur. Quod si iam in aliquo ramo se suspenderint, incidatur

1—3 Pall. 7,7,5

1 examinis exitus **D** quia **M** 2 tumultantur **R** tumultuant **N**
3 cognoscunt **D** 4 sint **M** includenda et colligenda **R** et inclu-
denda *om.* **VD** 5 permaſne~ **L** 6 eis **b** sonitum *ss.* post fortem **R**
sonum **b** sonitum fortiter sonitum **L** fortem **RMND** post facere habet **A** forte
post facere **P** facere ante sonitum **M** 7 trite pro territe **V** loco ante
aliquo **A** ante proximo **b** 8 et — suspendant *om.* **b** iam post ubi *add.* **D**
quia iam alique inceperunt post uolunt *add.* **AD** 9 arborum *om.* **P** in
particam **a** fortem post perticam *add.* **D** ponat **D** 10 ipsos **La**
homines pro omnes **a** 11 deponāt **LD** apponat **M** 12 debet (bi *ss.*) **L** debe-
bunt **Pab** collocando **R** collocande **M** 13 aspsum **b** arnarolus (r *ss.*)
L arnarolus at uidetur de aruarolus *mut. m. alt.* **P** arnacolus **N** arnarulus
D aluarolus **a** 14 partica **a** forti post pertica *add.* **AD** ponatur **a**
uel — suspenderunt *om.* **b** 16 scano **V** scamno **PNab** scampno **A** spacio
se **P** 17 de ante odorifero *add.* **R** uino odorifero **b** aspsum **L** 18 et
pauco melle in marg. **P** *om.* **M** super **RPMNAD** 19 superiores **M**
aluei **P** alueali **M** ut *om.* **D** nouum **P** 20 uel *om.* **MN** loco suo **M**
ponatur **VRPMAD** 21 examen post ponantur *add.* **AD** ramo in marg., in
textu rasura **V** loco **Lab** incidantur **L** incidant~ **A**

acutissimo ferro et suauius deponatur et super eum collocetur nouus alueus, ut predixi. Vel supra eas collocetur alueolus et fiat, ut dixi, cum in herbis uel ramulis adnexis ad perticam se suspendunt. Quod si examen integrum colligere non potes, in duabus uel pluribus uici-
 5 bus ipsum colligere potes et quamlibet partem sub alueo collocare. Quod si contingeret te regem cum una parte habere, omnes alie particule ad eum uenient per se ipsas. Et si iam in aliquam arborem perforatam intrauerint, ad locum, unde intrant et exeunt, admoueatur alueolus et per aliquod magnum foramen sub apibus nouiter
 10 factum inmittatur fumus, ut in alueolum fugiant desuper collocatum uel in ramusculos ibi appositos, si alueolus non habetur. Et sic inter plures uices poterunt omnes haberi. Vel eadem arbor si subtilis est, cum serra recidatur acuta desuper atque infra et ueste munda coperta tollatur et in nouum alueum expellatur uel per se
 15 in sedibus collocetur aut ex ipsa arbore expellantur in totum. Et cum se in aliquo ramo suspenderint uel suspendere uolunt, fiat, ut dictum est de hiis, que sponte recedunt. Si autem se suspenderint in herba uel fructice uel alio loco, supra quem nouus alueus poni possit, non est aliud agendum, nisi quod in eo recipiatur et super
 20 podiis uespere collocetur. Item si se suspendant in aliquo alto uel inepto loco, de quo predictis modis haberi non possit, excutiantur longissimis perticis, ut in terram cadant uel in congruo loco se ponant. Custos autem cum talia procurat, ut Paladius scribit, debet

1 acutissimo **V** acuto **b** supra **b** collocent **R** locet **b** 2 sup **D**
 pdixi **D** 3 inherere bis *pro* in herbis **a** ramis **R** adnexus **L** adnexi **R**
 suspendant **a** 4 in — potes *om.* **a** uicibus *in marg.* **P om. M** 5 qualibet
RN per *ante* quamlibet *add.* **P** 6 habere *post* regem *add.* **D** 7 ipsum
pro eum **D** intrauerint *ante* arborem **D** arbore aliqua **R** 8 admo-
 neatur *de* admoueatur *mut. m. alt* **P** 9 factum nouiter **PMA** 11 in *om.* **A**
 ramulos **D** ||positos **V** positos **PMA** ibi *post* alueolus *add.* **b** 12 intra **P**
 habere **a** 13 sarra **b** supra *pro* desuper **D** et *om.* **R** 14 cooperta
RPMDab alueolum **M** expellantur **ND** 15 edibus **Lab** collo-
 centur **D** ait (u ss.) **L** 16 alicui *pro* in aliquo ramo **D** fiant **L**
 17 est dictum **b** suspenderint se **D** 18 · 1° *pro* in **P** fructice **Ma** quo **V**
 alueolus **a** 19 agendum aliud **D** nixi **R** recipiantur **A** accipiantur **P**
 3 **M** 20 uespere *ante* super **D om. M** collocentur **RMN** colocēt **P** su-
 spend//ant **V** suspenderunt **L** suspenderint **ab** loco *ante* alto **PMA** 21
 habere **a** possint **RPMNAD** 22 se *ante* in **PMA** loco congruo **Pa**
 23 ait et *ante* scribit *add.* **La**

esse purus et ab omni immunditia et olore alicuius acredinis uel alterius mali saporis liber. Item sollicitus et attentus habens semper aluearia noua parata, quibus recipiatur examinum rudis iuuentus. Nam nouelle apes uagantibus animis nisi seruentur effugiunt. Exeuntes in aditu suo morantur uno aut duobus diebus, que statim 5 nouis alueariis excipienda sunt. Obseruabit autem custos assiduus usque in octauam uel nonam horam de mense precipue iunii et cum signa future fuge perpendet, quia post has horas non facile fugere aut emigrare consueuerunt, quamuis aliquae statim et procedere et abire non dubitent. Item, cum ad pugnam exierint et se in ramo 10 uel alio loco suspenderit, puluere uel alia re compulse inspiciat, et si unius uberis educatione pendebunt, noscat aut unum regem esse uniuersis aut reconciliatis omnibus manere concordiam. Si uero duo uel plura ubera suspendens se populus imitatur, et discordes esse et tot reges esse quot ubera confitentur. Vbi globos apum 15 frequentiores uiderit, uncta manu succo mellis ophilli uel apii reges requirat. Sunt autem paulo maiores et oblongi magis quam ceterae apes, rectoribus cruribus neque grandioribus pennis, pulciores et nitidi, lenes absque pilo, nisi fronte pleniores quasi capillum gerunt in uentre, quo tamen non utuntur ad uulnus. Sunt alii fusci atque 20 yrsuti, quos oportet extinguere et pulciores relinqui. Qui si frequenter uagantur cum examinibus suis, alis seruentur ereptis: hoc enim manente nulla discedit. Si nulla nascuntur examina, duorum uel

1—3 Pall. 1,37,4 4—23 Pall. 7,7,4—8

1 et om **RPMNAD** immundicie **R** immundicie **PA** alicuius *pro* alterius **P**
2 semper habens **P** 3 accipiantur **V** recipiantur **N** 4 a vimis *pro* animis **a**
ubi *pro* nisi **M** fugiunt **a** exeuntia **R** exeuntia **MNAD** 5 adito **a**
auditu **D** duobus aut tribus **D** stati **L** 6 alueis **PAD** recipienda
PMAD assiduus **a** 7 ad *pro* in **R** nouā **M** precipue de mense
PMA 8 perpenderit **VMA** dictas *pro* has **PMA** ipsas **N** 9 amigrare **a**
10 dubitēt **M** redierint et *post* pugnam *add.* **b** exirent (*in marg.*
l' exierint adscr. m. alt.) **L** 11 in *ante* alio *add.* **V** aliquo *pro* alio loco **D**
compulse *om.* **L** 12 eductōe **RMA** educiōe **P** adductione **D** aut **RM**
ēēt *pro* esse **L** 13 uniuer *in textu de quid aliud mut., sis in marg. adscr.* **V**
omnibus **Lab** uniuersis *pro* omnibus **Lab** 14 suspendentes **L** inimitatur
L 15 q'd **M** globes **b** apum globes **M** 17 sut **R** et *om.* **a** oblongi
A ceteri **a** 18 reccioribus **V** recioribus **L** 19 nidi (ti ss.) **L** sine
pilo **PMA** 20 tamen *om.* **VL** autem *post* sunt *add.* **P** et *add.* **b** 21 qui
om. **V** quia **M** si *om.* **PMNb** 22 erectis **a** 23 descendit **D** nas-
cuntur nulla **b**

plurium uasculorum possumus in unum conferre: dulci tamen liquore
 conspersas apes atque inlucidas tenebimus appposito cibo mellis, exi-
 gua tamen respiramina relinquamus in cella. Quod si uelis aluea-
 rium, cui per aliquam pestem multitudo subducta est, populi adiec-
 5 tione reparare, considerabis in aliis habundantibus ceras fauorum et
 extremitates, que pullos habent, et, ubi signum nascituri regis inue-
 neris, cum sobole sua recides et in id aluearium ponas. Est autem
 hoc regis futuri signum: inter cetera foramina, que pullos habent,
 unum maius ac longius uelud uber apparet. Sed tunc transferendi
 10 sunt, quando erosio coperculis ad nascendum maturi capita nituntur
 exerere: nam si immaturos transtuleris, interibunt. Si autem se
 subitum leuabit examen, strepitu eris tereatur ac testule. Tunc ad
 aluearium rediet aut in proxima fronde pendeat: et inde in nouum
 uas herbis consuetis et melle conspersum manu attrahatur uel trulla,
 15 et cum in eo loco requieuerit, uespere inter alia collocetur.

103. Quando et qualiter potest apibus de melle accipi.

Mense iunii secundum Paladium aluearia castrabuntur. Que
 matura esse ad mellis redditum signis pluribus instruemur. Pri-
 mum si plena sint, apum subtile murmur audimus, nam uacue sedes
 20 fauorum uelud concaua hedificia uoces, quas acceperint, in maius
 extollunt. Quare cum murmuris sonus magnus et raucus est, agnos-

1—15 Pall. 7,7,8—9 17—21 Pall. 7,7,1

1 examina *post* uasculorum *add.* **P** possumus **a** 2 conspersas *sed* *de* quid
aliud mut. **V** aspersas **Lab** conspergas **ND** 3 uitella *pro* in cella **a** 4
 adiecture **M** subductione **b** adiectione populi **D** 5 cauandum *pro* ceras **a**
 6 extremitates **R** 7 *id om.* **VP** illud **M** idem **b** alueum **D** pones **A** 8
 hi' (*pro* hoc) *de* quid *aliud mut.* **V** hi' **M** huiusmodi **A** futurum **b** 9
 magis **a** et **P** apparet **R** transferende **Na** 10 erasis **a** 11 erigere
MD exerem **N** exercere **a** in maturos **LRD** immaturas **Nab** sustuleris **La**
 introibunt **a** subitum se **D** 12 leuabis **R** eleuabit **D** aeris **b** t'atur
V t'ratur **L** terrentur **Nb** tritatur **a** *ad. om.* **P** 13 reddat (*ie ss.*) **L**
 uel **Lab** fronde **D** 15 requieuerunt **M** collocentur **MD** 16 qualiter
 et quando **V** tolli *pro* accipi **VPMa** 17 iulij **D** et *ante* aluearia *add.*
V 19 cum *pro* si **PM** *de* quid *aliud mut.* **V** sunt **PMa** apum *om.* **Na**
 audit' **R** 20 accipiunt **Lab** receperit *de* quid *aliud mut.* **V** receperint **A**
 receperunt **PM** manus **Ra** (*i ss.*) **L** 21 murmuris *post* magnus **P** auditur
ante et *add.* **PMA** *in marg.* **V** cantur *pro* raucus **M** est *om.* **PMA**

cinus non esse ydoneas ad metendum crates fauorum. Item cum fucos, qui sunt apes maiores, grandi intentione perturbant, matura mella testantur. Item secundum Varonem signum eximendorum fauorum est, si intus faciunt globum; item si fauorum foramina obducta sunt quasi membranis, quia tunc plena sunt melle. Castra- 5 buntur autem aluearia matutinis horis, cum torpent apes nec caloribus excitantur. Fumus admoueat ex galbano et arrido fimo bubulo, quem in pulmentario siccis carbonibus conuenit excitare: quod uas ita figuratum sit, ut angusto ore fumum possit emittere atque ita cedentibus apibus recidentur mella. Ad examinis pabulum 10 hoc tempore pars quinta fauorum dimittitur. Sane putres ac uitiosi faui de alueariis auferantur. Mense etiam octubris aluearia castrabuntur modo predicto. Que tamen oportet inspicere et, si habundantia est, demere, si mediocritas, partem mediam pro yemis inopia relinquere: si uero medietas apparet in cellis, nil prorsus auferre. 15 Sed Varo scribit, quod pars tertia fauorum tantum modo tollatur et reliquum pro yeme relinquatur, licet plena sint aluearia melle. Verum si metuas duram uenturam yemem, nil prorsus auferre, ut Virgilius scribit. Viri autem nostri temporis ualde experti in talibus affirmant, quod mel debet eis accipi semel tantum in anno et hoc 20 a fine augusti usque ad medium mensem septembris. Sed cera corrupta tunc et ante quandocumque auferri potest. Item quod mel debet auferri parum uel multum habito respectu ad paucita-

1—3 Pall 7,7,1 3—5 Varro 3,16,32 6—12 Pall. 7,7,2 12—15 Pall. 11,13 16—17 Varro 3,16,34 19 Verg. Georg. 4,239

1 inq̄ndum **M** mittendum **N** 2 inmatura **VL** immatura **a** 3 melia *pro* mella **M** sigū **R** exudorum **L** extimendorum **R** exhibendorum **N** 5 educta **a** plena *om.* **a** melle sunt **D** 6 autem *om.* **ND** maturis **a** torpentur **a** ex *ante* caloribus *add.* **M** 7 admouetur **RD** amoueat **N** amoueat **b** 8 pubulo **P** excitari **a** 9 quod *pro* ut **D** fimū **D** possit fumum **P** 10 cedūtibus **M** 11 dimittit **M** ac *de quid aliud mut.* **V** aut **Lab** 12 de *om.* **D** afferantur **a** etiam *om.* **R** octobris **MDab** 13 que *om.* **M** 15 mellis *pro* in cellis **a** nihil **b** 17 et *om.* **a** pro hyeme reliquum **a** pro *om.* **D** plenum sit aluearium **D** 18 tamen *post* uerum *add.* **P** dubitas **P** uentura **P** auferas **RNAD** debes auferre **M** 20 accipi eis **LD** tantum semel **PMA** 21 in *pro* a **a** usque *om.* **D** 22 auferre **a** Item dicunt quod de melle debet accipi *pro* item — auferri **D** 23 parū auferri **b** respetu **R** respectū habito **D**

tem uel multitudinem mellis in alueo existentis et ad paruitatem
 uel magnitudinem examinis nutriendi, dummodo ultra quartam
 partem alicui non tollatur. Modus autem accipiendi de alueis stan-
 tibus est, ut claudatur cum herba foramen unum uel plura sint, ne
 5 apes exire possint, et desubtus cum panno molli uel palea fiat fumus,
 ut ad partem aluei superiorem ascendant, et plicato alueo incidan-
 tur faui cum subtili cultello frequenter in aqua posito, ne cera adhe-
 reat et ne remanentes ledantur. Si uero alueus iaceat, faui fieri
 incipiunt in parte postrema assidi superiori annexi et hii primo
 10 melle implentur. Vltimo in anteriori parte laborant ibique morantur
 omnes ideoque secure fundus posterior aperiri potest, qui sic dispo-
 situs esse debet, ut facile aperiatur et fauis mellitis furtiue subtrac-
 tis reponatur fundus in suo loco. Apes autem cum hoc cognouerint
 omnes accedunt ad uacuatum locum replendum et, cum reparaue-
 15 rint et omnia compleuerint, ad partem anteriorem redeunt ibique
 morantur, ex quo aperte sciri potest, quod locum uacuum impleuerunt.

104. De melle et cera conficiendis.

Mel ex fauis sine apibus fit hoc modo. Ex fauis, antequam pre-
 manantur, tollantur, si que sunt ibi partes corrupte ac pullos habentes,
 20 quia malo sapore mel corrumpunt, et conquassate in munda cista
 ponantur et sic dimittantur, donec per se paulatim fluxerit mel uel

18—20 Pall. 7,7,3

1 de *pro* in **D** 2 mellis in alueo *post* magnitudinem *add.* **a** nutriendis **a**
 3 alicui *om.* **D** autem *om.* **a** 4 si *ante* sint *add.* **MDb** 5 desubter **A**
 de subūt **N** panne **Pab** pallea **VLR** finus **LM** 6 superiorem *om.*
D ascendat **D** 7 posita **a** cere *ut uidetur de cera mut.* **V** cere **MA**
 terre **P** 8 faui *post* remanentes *add.* **PAD** ledantur — iaceat *om.* **M**
 si *pro* fieri **D** incipiunt fieri **PMA** cum subtili fieri in parte incipiunt
a 9 ut *pro* et **a** 10 et *pro* in **M** parte anteriori **Db** moriuntur **a**
 11 sucure **R** secure *post* posterior **Lab om.** **D** superior **D** api~ **P**
 aperire **a** 12 fau||is mel||s **P** fauus mellis **a** 13 reponitur **M** loco suo **D**
 uero *pro* autem **P** hec **a** 14 ad replendum euacuatum locum accedunt **D**
 accidunt **a** ipsum *post* cum *add.* **ab** reparauerunt **LN** 15 repleuerint
 omnia **D** repleuerint **M** compleuerunt **a** 16 scire **a** cognoscitur *pro*
 sciri potest **D** repleuerunt **D** 18 siue **Pb** 19 tollūt~ **MA** sint **a**
 ibi sunt **D** parte **a** 20 corumpitur **P** corrumpant **a** inficiunt **D** con-
 quassati **Lab** 21 in ponantur **D** dimittat~ **P** permittantur **D** paulatim
 per se **PMA** mel fluxerit **D** fluxerint **a** mel — fluxerit *om.* **a**

etiam aliquo pondere presse. Quod fluxerit, est mel crudum pul-
 cerrimum. Deinde coquatur mel cum cera, ut infra dicetur. Cum
 conquassatis et occisis apibus fit hoc modo. Mense septembris acci-
 piantur aluearia grauia uetusta, que precedente estate non edide-
 runt examina et supra fumum et flamam palearum alueus modicum 5
 teneatur, ut apes superius fugiant uel sibi alas conburant. Deinde
 reuolue copertorium aluei super terram et cum uangheta ferrea in-
 cide baculos existentes in alueo et optime cum eadem mel, ceram et
 apes conquassa. Deinde reuolue alueum et copertorium remoue
 ipsumque alueum super stangheta mastelli mundissima pone ac cum 10
 uangheta fac in mastellum descendere mel et ceram, que postea in
 forti tascula pone. Quam cum ligaueris fortiter conprime aliquo
 modo stringendi uel cum uite magistrorum lignaminis uel inter duas
 assidiculas positas in duabus stanghetis in capite inferiori ligatis
 uel in una cunca posito asside ac ponderibus super ipsa tascheta uel 15
 inter duos baculos, quos duo teneant homines et tercius partem su-
 premam taschete fortiter torqueat. Et quod fluxerit est mel crudum
 et si pluries dupletur, tascheta fortius et melius comprimetur. De-
 inde uero, quod in tascha remanserit, ponatur ad ignem lentum in
 cacabo et sine feruore calefiat et semper tene manus in uase ceram- 20
 que minutatim aperias, donec mel et non cera erit integre liquefac-
 tum. Et cum mel ex calore ceperit paululum pungere manus, omnia

1 pressi **Lab** fluxit **RPAD** melior *pro* mel **V** uel etiam aliquo
 pond^r *post* mel *add.* **L** 2 quod remanserit *post* coquatur *add.* **D** uel
pro cum **a** 4 uetusta grauia **A** precedenti **RPMNab** ipsa **D** 6 ales **L**
 7 coopertorium **VPMDab** cohopertorium **N** uan||geta **V** uangecta **RMa**
 uangetha **D** uangeta **PA** uangetta **b** uancheta **N** 8 uangeta *post* eadem *add.*
AD et *post* mel *add.* **PMA** apes et ceram **RND** 9 reuolue *pro* remoue **R**
 10 et ipsum **M** stanghetta **LR** stangeta **VPA** stangetta **b** stangecta **a**
 stācheta **D** strancheta **N** mundissimi **RPMNAD** et **MDa** 11 ipsa *ante*
 uangheta *add.* **AD** in mastellum *om.* **M** 12 forte **a** exprime **Lb**
 13 monstringendo **a** magatorum **N** magnatorum **a** ligaminis **a** ligua-
 minis **Mb** intra **A** 14 assides **D** capite *de quid aliud mut.* **V** parte **Lab**
 inferiore **MA** 15 cūcha **R** concha **PDab** ocha **A** cumcha **N** cōco **M** posita
Va et **A** tascetta **L** taschecta **RD** stancheca **N** stangeta **a** stangetta **b**
 16 tenent **b** teneant duo **D** 17 stangete **a** stangette **b** primat **V**
 torqueant **Na** 18 stangeta **a** stangetta **b** fortius et *om.* **RPMNADa**
 19 tasca **R** tasta **a** tascheta **P** remansit **MA** 20 teneamus *de quid aliud*
mut. m. alt. **P** manū **MA** uaxe **L** 21 -que *om.* **D** minutam **Pa**
 integra **R** 22 paululum *ante* ex calore **RPMNAD** *ante* ceperit **a**

in tascha repone iterumque preme ut supra. Nec est dampnosum,
 si non prematur acerime, ut de melle aliquid remaneat cere admix-
 tum, cum longe minus ualeat mel quam cera. Et hoc, quod fluxerit,
 mel coctum uocatur, quod in uasculis debet poni ipsisque apertis
 5 paucis diebus haberi atque in summitate purgari, donec musti re-
 frigerato calore deferueat. Mel nobilius illud erit, quod ante expres-
 sionem secundam effluxerit uelud sponte. Cera, que post fluxum
 mellis in tascha remansit, siue apes admixtas habeat siue non, ponat-
 ur in cacabo mundo, in quo sit aqua tanta uel plus, ut cera extat.
 10 Hec ad ignem teneatur, donec sit integre liquefacta, semperque cum
 spatula uel aliquo baculo agitetur et in dicta tascha grossa ponatur
 et fortissime comprimatur, ut in situlam uel catinum habentem ali-
 quid aque cadat, ibique stet, donec sit optime congelata. Tunc
 elleuetur et ab omni sordicie, que sit inter ceram et aquam, mun-
 15 detur et seruetur. Et si placuerit, ut pulchrior adhuc fiat, sine aqua
 iterum liquefiat et in uase aqua madido, cuiuscumque forme pla-
 cuerit, iterum reponatur. Quicquid in tascha remanserit, abiciatur
 et ipsa in aqua calida lauetur et ad fumum ponatur et sic diu ualde
 durabit.

20 105. De omni utilitate apum.

In apibus utilitas magna consistit, si locum ydoneum habeant et
 prudenter ac sollicite procurentur. Nam ex paucis breui tempore
 multa examina fiunt, nisi pestis magna temporis eis obstet. Nam
 in anno semel, bis et plerumque ter pariunt et examen emittunt et
 25 sine magnis expensis ac labore tenentur, licet non sint totaliter

4—7 Pall. 7,7,3

1 tascheta **P** 3 sed sanctius est quod prematur in quantum potest ut
 de melle nichil cum cera remaneat *post* cera *add.* **D** 4 eisque **D** 5 inusti
pro musti **a** 7 profluxerit **RMAD** affluxerit **N** fluxerit **P** 8 remanserit
NAb 9 tanta aqua **b** exeat **M** est **A** 10 integre sit **M** optime *pro*
 integre **RN** liquefacta integre **b** 12 fortiter **LNab** situla **L** situlla **P**
 cadinum **P** cacabum **MD** cacumen **a** 13 aqua **M** quieta *post* stet *add.* **D**
 14 euelletur **a** ut ab omni **Pa** 16 liquefiat iterum **D** calefiat **b** aliquo
 infuso *pro* aqua madido **D** aque **b** cuiusque **RPMNAD** 18 ipsamet
P lauetur *ante* in **D** hoc modo *pro* sic **D** diu sic **A** 20 omni
om. **VPMNDa** 21 hñt **D** 22 at (c ss.) **L** 23 fiunt examina **P** magna
 pestis **Lab** obsistat **Lab** 24 quolibet *pro* in **D** 25 et **VP** paruo
post labore *add.* **AD**

negligende. Ex quibus cum augmentum receperint, uetusta quinque uel sex annorum, que parere desierunt etate, magno precio, quia multam habent ceram, uendere potes et noua seruare. Faciunt etiam ceram, que maxime necessaria est regibus et prelatiis et quibuscumque personis, ut notum est omnibus. Que satis magno precio 5 uenditur et, quod amplius est, die noctuque honorem exhibet eterno regi. Item faciunt mel in maxima quantitate, quod ualde utile est tam ad cibum quam ad medicamina infinita. Ad ipsarum utilitatem probandam refert Varo duos fuisse milites in Yspania fratres ex agro Falisco locuplectatos, quibus cum a patre relicta esset parua 10 domuscula et agellus non sane maior iugero uno, circa totam domum aluearia fecisse et ortum habuisse et reliquum locum ac spacia tymo et citixo semine operuisse ac etiam apiastro. Hos nunquam minus, ut pereque ducerent, dena milia sextercia ex melle recipere esse solitos.

15

9—15 Varro 3,16,10—11

1 tenende *ante* negligende *add.* **M** 2 senex **L** sex uel quinque **D** uel sex
post annorum **P** desierint **Nb** estate **a** 3 multa **V** ceram habent **A**
 que maxime necessaria est *post* ceram *add.* **a** 5 vedit[~] precio **b** 6
 exhibet honorem **L** regi eterno **NDb** 7 quantitatem **R** est utile **P**
 8 apum *post* ipsarum *add.* **D** 9 prouocādam **b** 10 flacisto **D** fuisset
D 12 ad *pro* ac **D** 13 cytiso *in textu, in marg.* cithixo **V** nun-
 quam hos **M** 14 sextaria **Na** sexteria **b** ex melle *om.* **R** 15 solutos
D Unde ait psius nec tymo satiantur apes nec fronde capelle (*Verg. Ecl.*
10,30) *post* solitos *add.* **Vab** (*sed* apes *om.* **a**)

IV. Crescentiis' antika källor.

1. Varro.

Crescentiis citerar Varro på många ställen i nästan hela sitt verk, ibland med utsättande av att det är citat ur denne, ibland utan att nämna något därom. Det är endast i den sjätte, sjunde, tionde och tolfte boken, som han ej citeras. I den elvte boken, som innehåller allmänna regler tagna ur de föregående böckerna, förekomma endast sådana citat, som finnas förut. Citaten i denna bok äro således ej tagna direkt ur Varro.

Oftast skriver Cresc. ordagrant av sin källa, men det förekommer också, att han ändrar texten och citerar med egna ord. Det kan därför i många fall vara svårt att avgöra, vad som stått i hans Varrohandskrift och vad han skrivit själv. När han citerar ordagrant, följer han dock i allmänhet mycket troget sin källa. Ett bevis på detta är, att han på många ställen, där texten i våra Varrohandskrifter uppenbarligen på något sätt är fördärvad, skriver av samma obegripliga läsart, som dessa ha.

Cresc. använder alltid, oberoende av hur det står i hans källa, den ortografi, som var vanlig i medeltidslatinet, t. ex. *hediificare* i st. f. det klassiska *aedificare*, *yems* i st. f. *hiems* m. m. d.

Jag har i det följande behandlat de Varrocitat, vilka jag anser bevisa något om, vad slags handskrift Cresc. haft till denne. Crescentiis' text är återgiven efter handskrifterna **V**, **L** och **A**, i citaten ur senare hälften av nionde boken även efter **R** och **P**.¹⁾

¹⁾ SCHNEIDER har, som förut är nämnt, i sin kommentar skrivit av många ställen hos Cresc., där denne citerar Varro. Han har därvid använt dels Baselupplagan av 1538, dels en annan edition, som han kallar »antiqua mea», vilken tydligen är Speyerupplagan av år 1493. En följd därav är, att man ofta knappt kan känna igen Crescentiis-citaten hos SCHNEIDER. Båda dessa editioner avvika nämligen, som ovan är påvisat, högst väsentligt från handskrifterna. Det händer därför också, att SCHNEIDER vill emendera Varros text efter läsarter hos Cresc., som denne aldrig har haft. GESNER använde vid sina excerpt ur Cresc. Baselupplagan av 1538 och Louvainupplagan. Denna senare är visserligen betydligt bättre än övriga editioner, men dess läsarter äro icke heller fullt tillförlitliga.

Varrohandskrifternas läsarter äro angivna efter KEILS edition¹⁾ och hss. betecknas på samma sätt som där.

Det första ställe där Varro citeras är 1,5: *De situ uille, id est domus, tam ratione habitatorum quam fructuum scribit egregie Varo, uillam hedificandam potissimum, ut inter septa uille habeat aquam, siue quam proxime, que ibi sit nata uel perennis influat e. q. s.*

Detta är taget ur Varro 1, 11, 2. Cresc. har samma läsart som våra Varrohss. *uillam aedificandam*. KEIL anser, att det bör utges *uilla aedificanda*. Likaså längre fram, där Varro 1, 12, 1 ff. citeras: *dandam operam ut potissimum sub radice montis siluestris uillam ponat, ubi pastiones sint laxae et ubi uenti saluberimi flabunt. Quae posita est ad exortos equinociales, aptissima, quod estate habet umbram, yeme solem. Si cogaris prope flumen hedificare, curandum ne aduersus eum ponas.*

Cresc. har alltså samma läsarter som våra Varrohss.

Sedan står: *aduertendum autem si qua erunt loca palustria et propter easdem causas et quia, cum arescunt, crescunt animalia quedam minuta, quae non possunt oculi consequi, et per aera intus in corpus per os et nares perueniunt ac efficiunt difficiles morbos.*

Hos Varro 1,12,2 står: *auertendum etiam, siqua erunt loca palustria, et propter easdem causas, et quod arescunt crescunt animalia quaedam minuta e. q. s.*

Cresc. har samma läsart som Varrohss. **B** och **m** *aduertendum*, vilket också alla editionerna av Varro ha. KEIL föreslår *animaduertendum*, vilket torde vara en onödig ändring. Att Crescentiis' Varrohs. haft *aduertendum* är tämligen säkert: han skulle nog ej ha ändrat, om där stått *auertendum*. Det följande *quod arescunt crescunt* är tydligen på något sätt fördärvat i våra Varrohss. Det är icke otänkbart, att Cresc. har den rätta läsarten och att Varro skrivit *quod cum*

¹⁾ M. Porci Catonis De agri cultura liber. M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres. Ex recensione HENRICI KEILII. Vol. 1. Fasc. 2. Lips. 1884. — Vol. 2. Fasc. 2. Commentarius. Lips. 1891.

Övriga citerade editioner:

GESNER, Scriptores rei rusticae ueteres latini. . . Lips. 1735.

SCHNEIDER, Scriptores rei rusticae ueteres latini. . . T. 1. Lips. 1794.

M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres. Rec. H. KEIL. Lips. 1889.

M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres. Post H. KEIL iterum ed. GEORGIUS GOETZ. Lips. 1912.

arescunt (scil. *loca palustria*), *crescunt animalia* e. q. s. Denna läsart har redan PONTEDERA gillat (*Antiquit. enarrat.*, Patavii 1740, s. 100). Ur innehållets synpunkt är intet att anmärka mot detta. En sådan sjukdom som t. ex. malarian framkallas, som bekant, särskilt, då en genomdränkt mark torkar ut. Vad formen beträffar skulle man kanske icke ha väntat sig, att Varro skulle skriva två så likljudande ord som *arescunt* och *crescunt* efter varandra. Sådant förekom dock under antiken.¹⁾ Likaväl som Cicero Or. 23 kan skriva *ad eam quam sentiam eloquentiam* och Tacitus Annales 4,75 *auiam Octauiam* kan Varro ha skrivit *arescunt crescunt*. Verbet *cresco* använder Varro visserligen icke i betydelsen uppkomma på något annat ställe, men det förekommer ganska ofta i denna betydelse hos andra författare (se *Thesaurus linguae latinae* IV sp. 1176). — Att Cresc. här skriver *quia* i st. f. *quod*, har ingen betydelse. Han ändrar nästan alltid Varros *quod* causale till *quia*. T. ex. 2,20 *et quia alia terra facilius uiam radicibus dat quam alia*, Varro 1,45,3 *et quod alia terra*; 9,2 *quia nec uallas nec minutas*, Varro 2,7,4 *quod nec uallos nec minutos*; 9,69 *quia commutatio aque*, Varro 2,2,14 *quod commutatio*; 9,98 *et quia non omnis tempestas*, Varro 3,16,28 *quod non omnis tempestas*.

Sedan kommer åter ett ställe, där texten i våra Varrohss. tycks vara fördärvad: 1,12,3 *At Scrofa, Vitandum, inquit, ne in eam partem spectet uilla, e quibus uentus grauior ex iis partibus afflare soleat*. Detta återger Cresc. på följande sätt: *ne in eam partem spectet uilla, ex qua uentus grauior aflare solet*. Hos Varro utges efter IUCUNDUS *ne in eas partes spectet uilla, e quibus uentus grauior afflare soleat*. Crescentiis' läsart kan ju vara konjektur av honom, men det är också möjligt, att Varro skrivit *eam partem — e qua*. Han använder vanligtvis singularis, när det är fråga om väderstreck, jfr 1,7,1 *spectet ad meridianam caeli partem*; 1,13,5 *ex ea parti, unde commodissime perflari possit*; 1,39,1 *nam refert in agro ad quam partem caeli quisque locus spectet*; 2,3,6 *in eandem partem caeli quae spectent*. Å andra sidan är det större ändring av den traderade texten, att ändra *e quibus* till *e qua* än att ändra *eam partem* till *eas partes*. Att *ex iis partibus* är en randanmärkning, som kommit in i texten är alldeles tydligt.

¹⁾ KÜHNER, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Bd II. 2. Aufl. Neubearb. von C. STEGMANN. T. 2. Hannover 1914, s. 596.

1,13. *Item que pertinent ad sationem, suo quoque tempore promenda, id est manifestanda, sunt. Que uendenda uidendum: ea enim, que seruari non possunt, aniequam se commutent (in se teneat A), celeriter promat et uendat.* Detta är taget ur Varro 1,69,1. De flesta Varrohss. ha *quo manere non possunt*, vilket efter **m** och Politianus' rättelse i editio princeps utges *quae manere non possunt*. Det förefaller som om Crescentiis' Varrohs. också haft någon obegriplig läsart, eftersom han ändrat det till *que seruari non possunt*.

Nästa gång Varro citeras är 2,12. I detta kapitel kommer först ett citat ur Varro 1,38, vilket Cresc. citerar med egna ord. Längre fram står: *Varo scribit, quod prope uillam (.i. domū A) duo debent esse sterquilinia uel unum bifarium diuisum. Et quod in uno anno nouum est, debet dimitti, donec maturescat, alterum uetus in agrum tolli, nec non illud sterquilinium melius, cuius latera et summum uirgis ac frondibus est a sole defensum. Non enim succum, quem querit terra, solem contingere oportet. Ita periti procurant, quod aqua in eum fluat, qua maxime retinetur succus.*

Detta ställe hos Varro (1,13,4) är tydligen på något sätt fördärvat i våra Varrohss. Cresc. har ändrat om eller hoppat över de flesta av de fördärvade ställena, troligen har det varit samma läsarter i hans Varrohs. På ett ställe har han dock en riktig läsart, han skriver *uel unum*, där archetypen till våra Varrohss. tycks ha haft *autumnum*. Men om hans Varrohs. liksom **m** och editio princeps haft *autunum*, så är *aut unum* en synnerligen lätt konjektur, vilket Cresc. sedan ändrat till *uel unum*.

2,20. Här citeras Varro 1,45,2 ff.: *sub terra et supra uirgulta ne eodem tempore aequae crescunt.* Så ha Varrohss. Efter KEIL utges *non eodem tempore.* Cresc. har: *sub terra et super uirgultis ne eodem tempore eque crescunt.* Troligen har Cresc. själv ändrat detta och hans Varrohs. haft samma läsart som våra.

Längre fram står hos Varro: *quod tectae terrae tepore propagantur, supra terram aere frigidiorē tinguntur.* Cresc. har. . . *supra terram aere frigidiorē cinguntur.* Det är alldeles tydligt, att Cresc. har den rätta läsarten *cinguntur* i st. f. *tinguntur*. Denna läsart har också SCHNEIDER satt in i sin edition efter Cresc. Jfr SCHÖRL i Wiener Studien 35 (1913), s. 81—82.

Sedan har Cresc.: *Itaque ita esse docent siluestria, ad que sator non accessit. Nam prius radices nasci solent, nec longius procedunt, nisi*

quo tempore uenit sol. Duplex causa radicum, nam quedam arbores naturaliter longius produciunt radices quam alie et quia alia terra facilius uiam radicibus dat quam alia.

Nam prius radices, quam ex iis quod solent nasci, crescunt ha Varrohss. Detta har Cresc. ändrat, vilket tyder på att hans Varrohs. haft samma fördärvade läsart. Sedan står i Varrohss.: *nisi quo tempore uenit solis. Duplex causa e. q. s.* Detta utges av KEIL och GOETZ efter POPMA *nisi quo tepor uenit solis.* Crescentiis' Varrohs. har tydligen liksom våra haft läsarten *quo tempore* och det är mycket troligt, att den sedan också haft *solis* och att Cresc. själv ändrat detta till *sol*.

2,22. Här citeras Varro 1,40,6. Cresc. har: *corticem cum cortice equatum habeat*, alltså den rätta läsarten liksom **m**. I övriga Varrohss. står: *cortice cum cordice exaequatum habeat*. Man kan dock icke vara säker på, att det verkligen stått *corticem* i Crescentiis' Varrohs. Han kan själv ha ändrat det, det är ju en ganska lätt konjektur.

3,8. *Varo scribit, quod faba et cetera legumina in uasis oleariis cinere oblita per diu incolumia seruantur.* Hos Varro 1,58 står: *faba legumina in oleariis uasis oblita cinere per diu incolumia seruantur.* Efter Politianus' rättelse i editio princeps utgives *faba et legumina*. Det förefaller, som om Crescentiis' Varrohs. haft den rätta läsarten, men man kan dock ej vara säker på, att han icke själv lagt till både *et* och *cetera*.

4,11. *Varo autem scribit uitem inserendam secari debere triduo antequam inseratur, ut qui in ea nimius est humor diffluat (defluat **A** och **L** i marginalen med annan stil) antequam inseratur aut paulo infra insitam incidatur, ut inde humor aduenticius effluere possit.* Hos Varro 1,41,3 står: *aut in qua inserunt, in ea paulo infra, quam insitum est, incidunt, in qua umor aduenticius effluere possit.* Här måste texten i Varrohss. på något sätt vara fördärvad. KEIL utger *aut in qua(m) inserunt*. . . [*in*] *qua umor e. q. s.* Det tycks, som om Crescentiis' Varrotext också haft någon fördärvad läsart. *Aut in qua inserunt* har han hoppat över och *in qua* har han ändrat till *ut inde*.

5,10. *Varo scribit, quod ea, que (in **A**) uerno tempore inserebantur, possunt etiam circa solsticium inseri, ut ficus quod densa materia (dense materie **A**) non est et ideo sequitur calidiorem, a quo fit ut in locis frigidis ficeta fieri non possunt. Aqua recenti insito (recens insite **A**) inimica: tenellum enim cito facit putre. Itaque canicule signo commodissime*

extimatur ea inseri. Que autem natura minus sunt mollia, uas aliquod supra ligant, unde stilet lente aqua, ne prius exarescat surculus, quam coalescat. Cuius surculi corticem integrum seruandum et eum sic exacuendum, ut non denudes medullam (denudetur medula A). Ne extrinsecus ymbres noceant aut nimius calor argilla oblinendum ac libro obligandum. Detta är taget ur Varro 1,41,1—2. Crescentiis' Varrohs. tycks ha haft samma läsart som våra *caldiozem*, vilket han ändrat till *calidiozem* (i A senare ändrat till *calorem*). Längre fram står i våra Varrohss. åter en underlig läsart: *itaque qui fit caniculae signo commodissime existimatur ea inseri.* Här har Cresc. tydligen den rätta läsarten, vare sig det stått så i hans Varrotext eller det är en konjektur av honom.

5,19. *Varo scribit, quod olea, de qua fit oleum, debet congeri aceruatim per dies singulos in tabulato. . .*

Hos Varro 1,55,5, står: *congeri solet aceruatim dies singulos in tabulata.* KEIL anser, att Varro skrivit *in dies singulos*, och framdrar i sin kommentar (s. 117) en mängd exempel, där Varro använder *in* vid distributiva. Man bör nog inte här, som SCHNEIDER gör, efter Cresc. sätta in *per* framför *dies* hos Varro. Denne använder *per* i temporal betydelse endast på tre ställen: 1,45,2 *per brumalia tempora*, 1,63 *per messem* och 3,17,7 *per tempestatem* samt möjligen 3,10,7 *per dies*, om där icke stått *ter die*. Däremot var ju *per* en i senlatinet och medeltidslatinet mycket omtyckt preposition och det är mycket antagligt, att Cresc. själv satt in *per*, om det i hans Varrohs. liksom i våra stått endast *dies singulos*.¹⁾

I slutet av samma mening står en mycket underlig läsart hos Varro: *demittatur per sena ad uasa olearia ac trapetas quae res molae e. q. s.* KEIL utger *per serias ad uasa olearia ac trapetas*, GOETZ efter IUCUNDUS *per serias ac uasa olearia ad trapetas*. Cresc. har *dimittitur in sex partibus ad uasa olearia ac trapetas*. Det är ju tydligt, att han här ändrat texten hos Varro, antagligen har det varit samma läsart i hans Varrohs. som i våra. Längre fram i samma kapitel citeras Varro 1,60. Där står:

Cato scribit eas optime usui condi, si sale sint confricate diebus

¹⁾ Jfr 9,68 *ut per totum annum recte pascuntur*, hos Varro 2,2,7 står *ut totum annum recte pascuntur*; 9,86 *per tres horas*, Varro 3,9,12 *tres aut quatuor horas*; 9,101 *per biduum aut triduum ante* taget ur Pall. 7,7,5, denne har *ante biduum uel triduum*.

quinque et tunc sale excusso, si biduo in sole fuerint posite, (et in uase aliquo condite add. A), manere ydoneas solere: easdem sine sale in defrictum condere. Cresc. har *confriccate* liksom Varrohss., som ha *confricatae*, vilket efter URSINUS utges *confriatae*. — I slutet av kapitlet kommer ett citat ur Varro 1,13,7, det är ej ordagrant citerat, utan Cresc. skriver om det med egna ord.

8,7. *Varo autem aliter specificat modum dicens: si mala punica immatura, cum hereant in sua uirga, demeriseris in ollam sine fundo eaque sic obieceris in terram et operueris circum ramum, ut (ne L) extrinsecus spiritus afflet, ea non modo integra eximi, sed etiam maiora, quam in arbore umquam pependerit.*

Detta är taget ur Varro 1,59. Hos Varro står: *obteris circum ramum si e. q. s.* Det är tydligt, att texten här är fördärvad. Antagligen är *obleris*. . . *ne* den rätta läsarten (jfr KEILS kommentar s. 123). Crescentiis' läsart *operueris* ger ju utmärkt mening, men det vore för stor ändring av den traderade texten att efter honom utge *operueris* hos Varro. Troligen har hans Varrohs. också varit fördärvad, eftersom han ändrat det. Hans läsarter skilja sig från Varros på flera ställen i denna mening, han har *demeriseris* (*dimeriseris* V), Varro *demi-seris*, *sic obieceris*, Varro *si coieceris*¹⁾ och *ut* (troligen har Cresc. haft så, det står i både V och A), där Varrohss. ha *si*.

9: inledningen. *Sciendum est, ut ait Varo, egregius philosophus, quod primis temporibus fuerunt animalia et homines semper, qui naturaliter uiuebant ex hiis rebus, quas inculta terra ferebat.*

Hos Varro 2,1,3 står: *cum uiuerent homines ex his rebus, quae inuiolata ultro ferret terra.* Cresc. har tydligen icke förstått Varros *quae* utan ändrat det till *quas*. Men det förekommer ju ganska ofta, att bestämningarna till *res*, när detta uttrycker ett allmänt begrepp, stå i neutrum. Så har Varro t. ex. 1,1,11 *hoc libro circumcisis rebus, quae non arbitror pertinere ad agri culturam*; 1,5,4 *de rebus diuiditur, quae ad quamque rem sint praeparanda*; 2,1,2 *de duabus rebus primis, quae accepi*.²⁾

¹⁾ ZAHNFELDT (*Quaestiones criticae in Varronis rerum rusticarum libros tres. Diss. Berol. 1881*) anför s. 30, att Cresc. har »*demeriseris in ollam sine fundo eamque si posueris in terram.*» Han har använt editio princeps av Cresc. och dennas läsarter skilja sig, såsom ovan är påvisat, väsentligt från handskrifternas.

²⁾ Jfr KÜHNER-STEGMANN. T. 1. Hannover 1912, s. 63.

Längre fram har Cresc.: *asini feri in frigia et caonia*, alltså samma läsart som Varro 2,1,5 *caonia*, vilket naturligtvis skall vara *Lycaonia*. Detta ställe visar ganska tydligt, att det var en med våra Varrohss. nära besläktad handskrift, som Cresc. hade.

9,1. *greges (gregem A) equorum et equarum qui habere uoluerit*. Hos Varro 2,7,1 står: *horum equorum et equarum greges qui habere uoluerunt (uoluerit m, uoluerint IUCUNDUS)*. KEIL vill utge *uolunt. uoluerunt* är knappast troligt att Varro skrivit. Oftast har han pres. ind. i sådana fall. KEIL anför i sin kommentar (s. 182) bl. a. 2,3,1 *qui caprinum gregem constituere uult*; 2,6,2 *asinorum gregem qui facere uult bonum*. Dessa ställen har Cresc. citerat och han har där också pres. ind. *uult*. Likaså har han indikativ på andra liknande ställen t. ex. 9,58 *si quem mulorum genus creare delectat* taget ur Pall. 4,14, och 9,86 *qui perfectas uult habere gallinas*. Det är således icke troligt, att Cresc. på detta ställe ändrat en i hans Varrotext stående indikativ till konjunktiv, ehuru han eljest rätt ofta ännar tempus och modus i sin källa. Hans Varrohs. har antagligen haft samma läsart som *m uoluerit* eller möjligen *uoluerint*, vilket han ändrat till singularis.

Sedan står hos Cresc.: *etas cognoscitur equorum et fere omnium (omnium animalium A), que ungulas indiuisas habent*. Hos Varro 2,7,2 står: *aetas cognoscitur et equorum fere omnium, qui e. q. s.* SCHÖRL (Wiener Studien 35 s. 100) anför, att cod. Vindobonensis har *ut equorum et fere*, och anser, att stället bör läsas *et equorum et fere*, såsom också KEIL utger efter Politianus' rättelse i editio princeps. Crescentiis' Varrotext har tydligen haft *et* framför *fere*; om den haft *et* också framför *equorum*, är svårt att avgöra. Cresc. brukar oftast ta med *et* — *et*, när det står hos Varro. T. ex. 1,5 *et propter easdem causas et quia*, Varro 1,12,2 *et propter easdem causas et quod*; 9,59 *et masculus et femina*, Varro 2,6,3 *et mas et femina*; 9,68 *nam et caduca spica saturantur. . . et stercoratione faciunt. . . segetes meliores*, Varro 2,2,12; 9,69 *quia commutatio aque et lanam facit uariam et corrumpit uterum*, Varro 2,2,14; 9,89 *unde et bibere et ubi lauari possint*, Varro 3,7,5. På några ställen har han dock hoppat över det första *et* t. ex. 9,59 *qui e fero fit mansuetus facile et e mansueto ferus numquam*, Varro 2,6,3 *quod et e fero . . . et e mansueto*; 9,93 *aqua inquinaretur facilius et biberetur inutilius*, Varro 3,5,2 *et inquinatur facilius et bibitur inutilius*.

Längre fram har Cresc.: *quod equus in XXX mensibus primum den-*

tes medios dicitur amittere, duos superiores et totidem inferiores. I våra Varrohss. står *admittere*, vilket efter editio princeps utges *amittere*. Cresc. har den rätta läsarten, men det är möjligt, att det ej stått så i hans Varrohs. utan att han ändrat det. Fortsättningen av citatet ur Varro (2,7,2—3) har Cresc. skrivit om och citerar med egna ord. Troligen har det stått några underliga läsarter i hans Varrohs. liksom i våra.

9,2. Här citeras Varro 2,7,4 ff. Cresc. har: *formam esse oportet, ut ait Varo, magnitudine media, quia nec uallas nec minutas decet esse equas: clunibus ac uentribus latis.* Hos Varro står: *forma esse oportet magnitudine modica, quod nec uallos nec minutos decet esse, equas clunibus ac uentribus latis.* Vad först *forma* beträffar, vill KEIL utge *de forma* liksom 2,3,2, där hss. ha *forma uidendum ut sint firmæ*. I sin kommentar till detta ställe (s. 154) anför han en del exempel, där Varro har *de* i samma betydelse. Cresc. har citerat detta ställe också, det är 9,76, där han skriver *in forma uidendum ut sint firme*. Det är alltså tydligt, att hans Varrohs. icke haft *de forma* på dessa båda ställen. Om den haft samma läsart som våra och Cresc. ändrat detta på det ena stället till *formam* och på det andra till *in forma* eller om det verkligen stått så i hans Varrohs., är svårt att avgöra. Sedan har Cresc. missförstått Varro, han har ansett *uallas* och *minutas* vara bestämning till *equas*, medan det hos Varro står *uallos* och *minutos* såsom bestämning till ett underförstått *equos*. Cresc. har samma ord *uallas* som Varrohss., vilka ha *uallos*, utom m, som har *uastos*. Detta är antagligen den rätta läsarten (jfr KEILS kommentar s. 187), något adjektiv *uallus* finns icke på något annat ställe.

Sedan har Cresc.: *equos, quos propter admissuram uelis habere, legere (elligere A) oportet amplo corpore e. q. s.* Varrohss. ha: *equos admissura quos uelis habere lege oportet amplo corpore e. q. s.*, vilket efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *ad admissuram . . . legere oportet*. Antagligen har Crescentiis' Varrohs. haft samma läsart *admissura*, vilket han ändrat till *propter admissuram*. Sedan har han den rätta läsarten *legere* i st. f. *lege*, något som han emellertid kan ha ändrat själv, då det ju är en synnerligen lätt konjektur. Därefter har Cresc.: *formosos nulla parte corporis incongruos*. Troligen har hans Varrohs. liksom våra på detta ställe haft någon fördärvad läsart, varför Cresc. ändrat det till *incongruos*.

Längre fram i samma kapitel, där Varro 2,7,7 citeras, har Cresc.: *horum feture initium admissionis facere oportet ab equinocio uerno ad solsticium*. Han har alltså den rätta läsarten *ad solsticium*, Varrohs. ha *et solstitium*. Sedan kommer åter ett ställe, där texten i våra Varrohs. tycks vara fördärvad: *mane et uespere peroriga misit appellatur*. Detta har Cresc. hoppat över. Antagligen har hans Varrohs. haft samma fördärvade läsart. Han skriver: *admittere oportet cum tempus anni uenerit bis in die scilicet mane et uespere sed alternis diebus*. *Equa alligata* e. q. s.

I slutet av kapitlet citeras Varro 2,7,10. Cresc. har: *ideoque in stabulis humum ab humore prohiberi oportet*. Hos Varro står: *itaque in stabulis et umore prohibere oportet humum*. *et umore* har SCHNEIDER och alla föregående utgivare efter IUCUNDUS ändrat till *ab umore*. Det är en onödig ändring, *prohibere* konstrueras ju lika ofta med ablativ som med *ab*. Att Cresc. skrivit *ab* är däremot intet anmärkningsvärt, ty i medeltidslatinet använde man mycket hellre prepositionsuttryck än ensam kasus.¹⁾

9,4. *deinde mediocriter extergendum et extrahendum et cum sudauerit oleo perungendum*. Hos Varro 2,7,14 står: *ab eo tempore mediocriter extriendum et cum consudarit, perunguendum oleo*. Efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *exercendum*, vilket givetvis är den riktiga läsarten. Crescentiis' läsart är lika obegriplig som Varrohandskrifternas. I slutet av kapitlet, där Varro 2,7,13 citeras, står: *imponendus est etiam super eum bis in die puer aut ter uel pluries interdum pronus cum uentre postea sedens*. Varrohs. ha: *cum iam ad manus accedere consuerint, interdum imponere eis puerum bis aut ter interdum pronum in uentrem, postea iam sedentem*. Utgivarna borttaga det sista *interdum*. Crescentiis' Varrohs. har tydligen haft *interdum* framför *pronus*, det är troligt, att den haft ännu ett *interdum*, vilket Cresc. ändrat till *in die*.

9,6. *Nam alii deputantur ad uecturam, alii ad missuram, alii ad cursuram, ut qui ad predam parantur* e. q. s. Hos Varro 2,7,15 står: *alii ad uecturam, alii admissuram*, vilket efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *alii ad admissuram*. Crescentiis' Varrohs. har alltså tydligen haft samma läsart som våra. Längre fram står hos

¹⁾ Jfr t. ex. 9,84 *pro alimento seremus* (hos Pall. 1,30,1 står *seremus alimento*) samt vad som ovan 5,19 är anmärkt om prepositionen *per*.

Varro: *neque idem qui iectorios facere uult ad ephippium aut ad praedam*, vilket efter URSINUS utges *raedam*. Det är antagligen därför från Cresc. fått sin underliga mening *ut qui ad predam parantur*.

9,59. Hela detta kapitel är så när som på de två sista raderna avskrivet ur Varro 2,6,2 ff. Cresc. skriver: *horum genera sunt duo: unum ferum, quos uocant onagros in Frigia et Licaona, ubi sunt greges multi feri*. Våra Varrohss. ha: *horum genera duo: unum ferum quos uocant onagros in Phrygia et Lycaonia sunt greges multi*. KEIL utger: *<ut> in Phrygia*. Cresc. kan själv ha satt in *ubi*, om det stått samma läsart i hans Varrohs. som i våra.

Längre fram har Cresc. liksom de flesta Varrohss.: *in pastu eadem fere seruanda sunt*, vilket efter **A** och **m** utges *in partu*. Sedan kommer hos Varro 2,6,5 ett ställe, där våra hss. tydligen äro fördärvade. Där står: *niestei qui onera portent*. Detta har Cresc. ändrat, vilket tyder på att också hans Varrohs. varit fördärvad på detta ställe. Han skriver: *nam alii eos non eligunt nisi ad hoc ut honera portent*.

9,60. Här är åter ett exempel på fördärvad text hos Varro, som Cresc. delvis hoppar över. Han har: *cervicibus grossis ac longis a collo, latis humeris*. Hos Varro 2,5,7—8 står: *cervicibus grassis a collo corpore apoleo demissa bene costatos. latis umeris* e. q. s. KEIL utger efter IUCUNDUS: *a collo palea demissa, corpore bene costato*. Crescentiis' text är just ej mera begriplig än de fördärvade Varrohandskrifternas. Vad menar han med *a collo*? Det förefaller, som om han tagit några ord ur Varro och utelämnat några utan att själv förstå, vad han skrev. Något längre fram är ett exempel på hur Cresc. för tillsammans ord hos Varro, som ej höra ihop. Han skriver: *rectis genibus*, Varro har: *cruribus potius minoribus rectis, genibus eminulis*. Sedan fortsätter citatet hos Cresc.: *ungulis brevibus et paribus, corio ad tactum non aspero neque duro, sed grosso potissimum nigro, deinde rubeo, tercio cheluo*. Hos Varro 2,5,8 står *torium atactu*, KEIL utger *corium tactu*. Troligen har det stått *a tactu* i Crescentiis' Varrohs. också, vilket denne ändrat till *ad tactum*. Sedan har Cresc. *cheluo*, Varrohss. *theluo*, vilket utges *heluo*. Crescentiis' *cheluo* kan ju lätt ha kommit av *theluo*, då c och t i medeltida handskrifter äro mycket lika och ofta förväxlas.

9,61. I detta kapitel citeras Varro 2,5,14 ff. Cresc. har: *et quia eas estate tabani concitare solent et bestiole quedam minute sub cauda,*

ne concitentur, includantur septis. Här har enligt min mening Cresc. den rätta läsarten. Hos Varro står: *itaque quod eas aestate tabani concitare solent et bestiolae quaedam minutae sub cauda alii, ne concitentur, aliqui solent includere saeptis.* KEIL anser, att detta bör läsas *et bestiolae quaedam minutae sub cauda ali.* Han skriver i sin kommentar s. 180: »*et bestiolae quaedam minutae sub cauda non addito verbo dici non poterat.*» Men jag kan ej se något hinder, varför *concitare solent* icke skulle kunna ha både *tabani* och *bestiolae quaedam minutae* till subjekt. Sedan kommer *ne concitentur*, »på det att de icke skola oroas» varken av de förut omtalade *tabani* eller *bestiolae*. För övrigt har *alo* vanligen betydelsen 'uppföda,' 'nära' o. d. och passar således icke alls i detta sammanhang. Varro använder verbet *alo* på många ställen men aldrig annat än i ovan nämnda betydelse. Längre fram har Cresc. samma läsart som Varrohss.: *quod regredientes degustare possint*, vilket efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *egredientes*.

9,63. Först citeras Varro 2,5,16—17, sedan 1,20,3—4. Cresc. skriver: *ubi terra levis est, non fortibus bobus, sed uaccis et asinis uti potes.* Han har alltså samma läsart som editio princeps, Varrohss. ha *uaccis aut asinis*.

9,65. *Morborum cause in bobus, ut ait Varo, hee fere sunt, quod laborant propter estus aut propter frigora aut propter nimium laborem uel econtra (contra V L) propter nullam exercitationem.* Hos Varro 2,1,22 står: *quod laborant propter aestus aut propter frigora nec non etiam propter nimium laborem ut contrariam (contrarium P) nullam exercitationem.* — *aut contra propter nullam* har utgivits efter IUCUNDUS, KEIL utger *aut contra nullam*. Vad Crescentiis' Varrohs. haft för läsart är svårt att avgöra. Den kan ha haft samma fördärvade läsart som våra, där kan också mycket väl ha stått *aut contra propter*, vilket Cresc. ändrat till *uel econtra propter*. Att Cresc. ändrat *aut* till *uel* har intet att betyda, han skriver ofta *uel*, när det står *aut* i hans källa.¹⁾ Om han skriver *econtra* (denna läsart ha **RPAMND**) i st. f. *contra*, behöver detta icke heller betyda, att det stått så i hans Varrohs. I medeltidslatinet var det mycket vanligt med en pre-

¹⁾ T. ex. 9,98 *uel in aliquem locum*, Varro 3,16,27 *aut in aliquem locum*; 9,102 *manu attrahatur uel trulla*, Pall. 7,7,9 *manu adtrahatur aut trulla*. Jfr ovan 5,19 *uel unum*.

position före ett adverb.¹⁾ *Econtra* förekom för övrigt redan i senlatinet,²⁾ men Varro kan icke gärna ha använt det.

Längre fram har Cresc.: *et inicitur aliquid, ne frigus cedat: sicienti aqua frigida detur*. Cresc. har alltså samma läsart som våra Varrohss. (2,1,23) *cedat*. Detta utges efter URSINUS *laedat*. Sedan har Varro *aqua tepida*, vilket Cresc. således tycks ha ändrat, för att det skulle passa ihop med det föregående.

9,67. *Nam altere nondum, altere iam non possunt dare fructum*. Cresc. har alltså den rätta läsarten. Hos Varro 2,2,2 står: *quod alterae iam nondum, alterae iam non*. Cresc. kan emellertid ha ändrat detta själv, det är ju en ganska lätt konjektur.

9,68. *Non enim solum ea uligo lanas corumpit ouium, sed etiam ungulas, ac scrabras fieri cogit. Cum aliquot dies steterunt (steterint A), subicere oportet alia uirgulta uel paleas, quo mollius (melius V) requiescant (conquiescant L) purioresque sint*. Detta är taget ur Varro 2,2,7—8. Crescentiis' Varrohs. har tydligen haft samma läsart som **B**, som har *scrabras*, **A** har *scrabas*, övriga Varrohss. *scabras*. Sedan har Cresc. den rätta läsarten *aliquot* i st. f. *aliquod*, som våra Varrohss. ha. Det är dock icke säkert, att det stått så i hans Varrotext, Cresc. har ju ändrat flera uttryck i denna mening. Han har *lanas*, Varro *lanam*, och *uirgulta uel paleas*, Varro *uirgulta (uirculita P A B) alia*. Något längre fram har Varro: *quo inicientes secludere possis*. Detta har Cresc. hoppat över och använder ett helt annat uttryck, som han ofta gör, när det står någon konstig läsart i våra Varrohss.

9,69. *arietes secernendi sunt, quia cum sint molesti, obsunt*. Detta är åter ett exempel på, hur Cresc. hoppar över ett stycke hos Varro, där våra hss. tyckas vara fördärvade. Hos Varro 2,2,14 står: *rursus arietes secernendi, ita factis praegnantibus quod sunt molesti obsunt*. KEIL utger *iam factis praegnatibus*. Sista raden i kapitlet: *et quotcunque sint centenaria (centonaria V L) tot arietes sufficere ait* Varo tycks vara tagen ur Varro 2,2,20, där det står: *illut fere omnes in Epiro facimus, ne minus habeamus in centenas oues hirtas singu-*

¹⁾ HAMMARSTRÖM, M., Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning. (Handböcker utg. av Finska historiska samfundet 1.) Hfors 1925, s. 50.

²⁾ Ang. *econtra* se Archiv für lateinische Lexikographie. . . 3 (1888), s. 350 -- 51.

los homines, in pellitas [caprae] binos. ZAHNFELDT (a. a. s. 25—26) anmärker till detta ställe, att *homines* antagligen är en glossa och att *arietes* i st. skulle vara underförstått. Det finns nämligen icke något annat ställe hos Varro, som Cresc. skulle kunna ha fått denna uppgift från. Troligen är det dock Cresc., som har missförstått Varro. Denne skriver nämligen 2,10,11: *tu, opinor, octingenarios habuisti, nec non tamen, ut nos, arietum decumam partem.*

9,74. *iniciunt in ea stabula, que ad eam rem habent seclusa, ibique agnos recenter natos ad ignem proponunt et per biduum aut triduum retinent, dum adgnoscant matrem et pabulo se saturent.* Detta är taget ur Varro 2,2,15: *inigunt in stabula, eaque habent ad eam rem seclusa, ibique nata recentia ad ignem prope ponant . . . ponunt* utges efter Politianus' rättelse i editio princeps. Att Cresc. skriver *proponunt* behöver ej betyda, att det stått indikativ i hans Varrohs, ty modus och tempus ändrar han ofta oberoende av hur det stått i hans källa. Sedan kommer ett ställe hos Varro, där hss. ha olika läsarter: *biduum ad triduum* **P B** *budium ad triduum* **A** *biduum aut triduum* **m** *biduum ul' ad triduum* cod. Vindobonensis. Enligt SCHÖRL (Wiener Studien 35, s. 93—94) skulle den rätta läsarten vara *ad biduum aut triduum*. Det förefaller som om Crescentiis' Varrohs. haft samma läsart som **m** *biduum aut triduum* och Cresc. själv lagt till *per*. Ang. *per* jfr vad som är anmärkt härom 5,19.

Diebus post paucis obicere eis (his V R) uiciam mollitam aut herbam teneram. Cresc. har alltså liksom **m** den rätta läsarten *teneram*, övriga Varrohss. (2,2,16) ha *tenetiam*.

Interea matres eorum his temporibus non mulgant (mulgeant A). Cum depulsi sunt e. q. s. Detta är taget ur Varro 2,2,17. Det i våra Varrohss. fördärvade stället hoppar Cresc. över.

9,76. I detta kapitel citeras Varro 2,3,1 ff. *Cato scribit in Fiscella (fiscello L) Scurati (scrutati A) esse capras e. q. s.* Hos Varro står: *in Sauracti Fiscello (sarecti A serenti m soracti* editio princeps). Cresc. har säkerligen skrivit av dessa namn precis så som de stodo i hans Varrohs. Den tycks alltså ha haft en läsart, som icke finnes i någon av våra Varrohss.

Ideoque in lege locationis fundi excipi solet, ne colonus capram in fundo pascat. Hos Varro 2,3,7 står: *ne colonus capra natum in fundo pascat*, så har **m** liksom editio princeps, övriga hss. ha *capram natum*. Troligen har Crescentiis' Varrohs. haft denna läsart, vilken han ändrat.

*inter se cornibus pugnant ac etiam sposis, id est spinosis, locis pas-
cuntur.* I Crescentiis' Varrohs. har antagligen stått samma läsart
som i våra *adqui in sposis*, endast **m** har *atque in spinosis*.

9,77. *Terris octo mensium incipit salire idque usque ad quadriennium
(quadrimum **R A**) recte facere potest. Deinde id retro quoad peruenit ad
lanium, id est impossibilitatem coeundi.* Cresc. har samma läsart som
våra Varrohss (2,4,8) *id retro*, vilket utges *it retro*. Det föregående
har han ändrat, troligen hade hans Varrohs. liksom våra någon kons-
tig läsart. I Varrohss. står: *et ut id recte facere possit ad primum.*

Längre fram har Cresc.: *si fundus ministrat, dari solent uinacie
ac scopei ex uuis.* Hans Varrohs. har antagligen också här varit
fördärvad liksom våra, som ha (2,4,17) *uinacea ac scopei*; efter VIC-
TORIUS utges *scopi*.

*Sic enim minus disperit, quam in acervos positum, et plures facilius
accedunt. Ideo ad bucinam conuenire dicuntur.* Hos Varro 2,4,20
står: *quamuis in acervos positum.* Efter Politianus utges *quam si*,
sedan utger KEIL *in acervo*. Det är möjligt, att Crescentiis' Var-
rohs. haft samma läsart som våra och att han hoppat över *uis*—
det händer ju ofta, att han hoppar över ett ord eller uttryck i
Varrotexten, om denna är svårbegriplig. Det följande är alldeles tyd-
ligt fördärvat i våra Varrohss., vilka ha *ad duodecem* eller *ab duo-
decem*; *ad duodecim* har Politianus. Det utges efter URSINUS *ad
bucinam*. SCHÖRL (Wiener Studien 35, s. 97—98) vill läsa *ad duo-
decimam*. Detta kommer den i våra hss. traderade texten mycket
närmre. För läsarten *ad bucinam* talar emellertid detta ställe hos
Cresc., utom det att denna läsart ger bättre mening. Att Cresc.
själv skulle ha ändrat *ad duodecim* till *ad bucinam* är ej troligt:
han skriver ju här av ordagrant och tycks i allmänhet icke göra
några konjekturer annat än sådana, som ligga mycket nära till hands.
Har hans Varrohs. verkligen haft *ad bucinam*, så skulle den här ha
en läsart, som icke finnes i någon av de nu bevarade Varrohss. och
som dessutom givetvis är bättre än dessas.

9,78. Hela detta kapitel är avskrivet ur Varro 2,9, sista raden
ur 1,21. Cresc. skriver: *canis est custos eius pecoris, qui eo comite
indiget ad se defendendum.* Hos Varro står *pecoris et eius qui e. q. s.*
GOETZ utger *pecoris eius quod*. Crescentiis' Varrohs. har tydligen
haft samma läsart som våra: Cresc. skulle antagligen icke ha
skrivit *qui*, om det ej stått så i hans källa.

Längre fram står en fördärvad läsart i våra Varrohss. (2,9,2): *unum uenaticum et pertinet ad feras bestibus assiluestribus assiluestreres*. Cresc. har: *unum uenaticum pertinens ad feras, alterum quod custodie causa paratur*, han hoppar således över det fördärvade stället hos Varro. Det finns fler sådana exempel i detta kapitel. Varro har (2,9,4): *internodis articulorum longis, cruribus [ac collo internodis] rectis et potius uaris quam uatiis, pedibus magnis et altis*. Cresc. skriver: *internodiis articulorum longis, pedibus magnis et altis, digitis discretis . . .* På ett ställe har Cresc. den rätta läsarten: *quare a pastoribus emptus*, Varrohss. ha *quare aut pastoribus*. Men detta är ju en synnerligen lätt konjektur, det är mycket möjligt, att det stått *aut* i Crescentiis' Varrotext och att han ändrat det. Likaså längre fram *imponuntur his collaria*, samma läsart har **m**, övriga Varrohss. ha (2,9,15) *bis colloria*. I slutet av kapitlet är läsarten i våra Varrohss. fördärvad, och Cresc. återger stället på följande sätt: *et idem cum altero fit acrior, et si alter eger est, ne sine cane grex sit*.

9,79. Detta kapitel är så när som på ett par rader i slutet avskrivet ur Varro 2,10. För det mesta har Cresc. citerat med egna ord och ändrat texten hos Varro.

9,80. *In quo si lepores mares et feminas paucos intromiseris, breui tempore locus implebitur*. Hos Varro 3,12,4 står *mares ut feminas*. Cod. Vindobonensis har *mares et ut feminas*. KEIL utger *mares ac feminas*. *mares et feminas* kommer den traderade texten närmre, och *et* står dessutom i cod. Vind. och hos Cresc. Längre fram har Cresc.: *similis nostro lepori ex quadam parte, sed humilis*. Varro (3,12,6) har: *similis nostro lepori ex quadam parte, sed humile*. SCHNEIDER vill ändra detta till *humilis* efter Cresc. Det är emellertid icke säkert, att det verkligen stått *humilis* i hans Varrohs.: han kan ha ändrat det själv.

I fortsättningen av kapitlet citeras Varro 3,13,2—3. I hss. till Varro står *magistraicos fieri uidit* (*magistracicos B*), KEIL utger *magis θρακιῶς*. Cresc. återger detta: *magistraliter fieri uidit*. Det förefaller, som om det stått samma läsart i hans Varrohs. som i våra och han ändrat detta till *magistraliter*. Detta ord har jag icke funnit på något annat ställe, men adverb av denna form voro vanliga i medeltidslatinet.¹⁾

¹⁾ I DU CANGE (Glossarium mediæ et infimæ latinitatis. . . 5, s. 173) förekommer formen *magisterialiter*.

9,84. Hos Varro 3,10,4 står: *haras . . . in quae non inducant plus uicenos pullos*, efter URSINUS utges *in quas; inducunt* utger KEIL. Cresc. skriver: *in qua non inducant*, alltså *inducant* liksom våra Varrohss. och *qua* i st. f. *quae*. Läsarten *qua* har antagligen stått i hans Varrohs., det är ej troligt, att han själv skulle ha ändrat *quae* till *qua*. Sedan har Cresc.: *neue accedere ad eas possint mustelle nec alie bestiole, que noceant, ut ait Varo*. Hos Varro 3,10,4 står: *neue qua eo accedere possint mustelae aliaeue quae bestiae noceant*. Efter IUCUNDUS har utgivits *aliaeue bestiae quae noceant*, alltså samma läsart som Cresc. KEIL har återställt handskrifternas läsart. Det är icke säkert, att Cresc. funnit denna läsart i sin Varrohs., han kan ha ändrat det, då han antagligen ej förstätt Varros uttryck *aliaeue quae*. Ang. detta jfr KEILS kommentar s. 272.

9,86. *Optimum esse partum ab equinocio uerno ad autumfnale*. Här har Cresc. alltså den rätta läsarten. I hss. till Varro 3,9,9 står: *optimum esse partum aequinoctio uerno ab autumnali*.

Itaque que antea uel post nata sunt. Hos Varro står: *antea ut post (ante aut post A m)*, efter V utges *antea aut post*. Att Cresc. skriver *uel*, behöver icke betyda, att det stått så i hans Varrohs. Det förekommer som nämnt ofta, att han har *uel*, när det står *aut* i hans källa.¹⁾

9,93. Detta kapitel är så när som på de första och sista raderna avskrivet ur Varro 3,5,2 ff. Men 3,5,4—5 *quae caueae e. q. s.*, där våra hss. äro fördärvade, har Cresc. hoppat över, vilket tyder på att också hans Varrohs. varit fördärvad på detta ställe.

9,94. Cresc. har samma obegripliga läsart som våra Varrohss.: *hic enim sonus fuge existimatur esse procerum*, taget ur Varro 3,16,12.

9,97. Här citeras Varro 3,16,19 ff. Cresc. har: *si transferende sunt in alium locum*. Så utger också KEIL med uteslutande av *alios*, som står i Varrohss. Längre fram står hos Varro (3,16,21): *quod hieme difficulter consuescunt quod translatae manere*. Cresc. har: *nam yeme difficulter consuescunt translata manere*. Varro har antagligen skrivit . . . *consuescunt translatae manere*. KEIL utger så, GOETZ däremot efter *m quo translatae manere*. Crescentiis' läsart talar ju för KEILS emendation.

9,98. *et permanet ad alterum equinocium autumfnale* har Cresc. I Varrohss. (3,16,13) står *ad alterum aequinoctium autumnum*. Tro-

¹⁾ Jfr ovan s. 85.

ligen har Cresc. den rätta läsarten och Varro skulle alltså ha skrivit *ad alterum aequinoctium autumnale*. KEIL vill taga bort *autumnus*, som i så fall skulle vara en förklaring, som kommit in i texten. I Crescentiis' Varrohs. kan ju ha stått samma läsart som i våra, vilken han ändrat.

Längre fram har Cresc.: *preparandus est hiis cibus*. Hos Varro 3,16,28 står: *praeparandum his cibus*, vilket efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *praeparandus*. Cresc. har alltså den rätta läsarten, men han kan ju ha skapat den själv.

Alii aquam mulsam in uasculis ut sint prope curant, in qua addunt lanam puram. Detta är taget ur Varro 3,16,28. Cresc. har samma läsart som våra Varrohss. *sint*, efter Politianus' rättelse i editio princeps utges *sit*. Sedan ha Varrohss. *lanam purpuram*, KEIL utger *puram*, vilket naturligtvis måste vara den rätta läsarten. Crescentiis' Varrohs. har tydligen haft denna läsart, vilken icke finnes i någon av de nu bevarade hss. Det är ytterst otroligt, att Cresc. skulle ha ändrat detta: det händer ju, att han ändrar formen hos Varro, men aldrig innehållet.

Sedan kommer åter ett fördärvat ställe i våra Varrohss.; där står: *ibi, quo oras hieme in pabulum procedere tamen possint*, efter VICTORIUS utges *foras*. Detta har Cresc. ändrat till *ad quas yeme in pabulum procedere possint*. Troligen hade hans Varrohs. samma läsart som våra.

9,99. Cresc. har på ett par ställen den rätta läsarten, där våra Varrohss. äro fördärvade: *ne infirmiores a ualentioribus opprimantur* (hos Varro 3,16,35 står *ne firmiores*) och *conferciunt se lingentes* (Varrohss. ha *seligentes*).

Längre fram är åter texten i våra Varrohss. fördärvad, det är 3,16,37, där Varrohss. ha *promum e die* e. q. s. Detta hoppar Cresc. över, vilket tyder på, att hans Varrohs. också varit fördärvad på detta ställe. Han har av det föregående och det efterföljande fått ihop en mycket underlig mening.

9,101. Hos Varro 3,16,29 står: *ac progentemue coloniam emittere uolunt*. Här är texten tydligen på något sätt fördärvad. Cresc. återger detta ställe på följande sätt: *et progeniem in coloniam mittere uolunt*.

9,103. *signum eximendorum fauorum est, si intus faciunt globum*. Detta är taget ur Varro 3,16,32. Den fördärvade läsarten i våra Varrohss. har Cresc. hoppat över. Troligen hade hans Varrohs.

samma läsart som våra. Längre fram har Cresc.: *reliquum pro yeme relinquatur*. Hos Varro 3,16,34 står: *reliquum ex hiematione relinquatur*. KEIL utger *ut hiemationi*. Här citerar Cresc. ej riktigt ordagrant, det är därför icke säkert, att uttrycket *pro yeme* stått i hans Varrotext.

Det sista ställe, där Varro citeras direkt, är 9,105. Cresc. har den rätta läsarten: *circa totam domum aluearia fecisse*. Hos Varro 3,16,10 står: *circum uillam totam aluariam fecisse*. KEIL utger *aluaria*.

Av denna undersökning framgår först och främst, att det icke var någon av de nu bevarade Varrohss., som Cresc. hade. Av dessa är det endast två, som kunna komma i fråga, nämligen cod. Parisinus 6884 A s. XII/XIII och möjligen cod. Laurentianus 30,10 s. XIV (= **m**), de övriga äro yngre än Crescentiis. Vidare var det icke heller den nu förlorade cod. Marcianus, vilkens läsarter Politianus antecknat i ett exemplar av editio princeps av *Scriptores de re rustica*, vilket nu finns i Paris. Cod. Marc. skulle enligt KEIL (praef. s. VIII) vara archetypen till alla de nu bevarade Varrohss. Ej heller har Cresc. haft en handskrift, av vilken någon av de nu bevarade yngre hss. är direkt avskriven. Detta bevisas av att Cresc., då Varrohss. ha olika läsarter, än överensstämmer med den ena, än med den andra av dem. Han har t. ex., såsom ovan är påvisat, på flera ställen samma läsart som **m**, då denna avviker från övriga hss. (jfr 1,5 där **B** också har samma läsart; 9,1; 9,74; 9,78). Å andra sidan överensstämmer Crescentiis' läsarter visst icke alltid med **m**s; så har. t. ex. 1,5, där Varro 1,12,1 ff. citeras, Cresc. *dandam operam* liksom Varrohss. utom **m**, som har *danda opera*; Cresc. *laxe* Varrohss. *laxae*, **m** *latae*; Cresc. *exortos* liksom Varrohss., utom **m**, som har *exortus* o. s. v. på många ställen. Jfr ovan 9,68; 9,76; 9,97.

Vidare framgår, att det var en med våra Varrohss. och alltså också med cod. Marc. mycket nära besläktad handskrift Cresc. hade. Detta bevisas av, att han på flera ställen, där Varrohss. ha någon obegriplig läsart och på något sätt måste vara fördärvade, har precis samma konstiga läsart (jfr 5,19; 9: inledn.; 9,6; 9,61; 9,65; 9,94; 9,98). Ett annat bevis på detta är, att Cresc. mycket ofta hoppar över eller ändrar om det fördärvade stället, vilket ju tyder på att

hans Varrotext också haft någon obegriplig läsart (jfr 1,13; 2,12; 2,20; 4,11; 5,19; 9,2; 9,4; 9,59; 9,68; 9,69; 9,78; 9,101; 9,103).

På flera ställen förekommer det dock, såsom är påvisat i det föregående, att Cresc. har läsarter, vilka icke förekomma i våra Varrohss. eller i cod. Marc. Några av dessa bevisa enligt min mening, att Cresc. haft en Varrohandskrift av annat ursprung än våra, ehuru den, som nämnt, står dessa ganska nära. Det är särskilt 9,77 läsarten *ad bucinam*, vilken säkerligen har stått i Crescentiis' Varrohs., samt 9,98 *puram*. Jfr även 1,5 *eam partem — ex qua*; 5,10 *itaque canicule signo*; 9,76 *scurati* m. fl. ovan påvisade ställen.

Det har således i början av 1300-talet funnits en handskrift till Varro (det är mycket möjligt, att den också innehållit Cato), vilken nu är försvunnen och som icke var avskriven av cod. Marc. Enligt SCHÖRL (Wiener Studien 35, s. 76—78) håller ju också KEILS antagande, att alla nu bevarade Varrohss. ha cod. Marc. till archetyp, icke streck. Han påvisar, att cod. Vind. 33 icke är avskriven av denna, fast han anser, att båda stamma från samma källa. Crescentiis' Varrohs. överensstämmer icke med cod. Vind. i någon av de avvikande läsarter hos denna, som SCHÖRL framdragit, och har alltså ej varit avskriven av samma handskrift som denna. Det förefaller alltså, som om Varrotraditionen icke vore så enkel som KEIL har antagit, och att det icke är nog med att endast söka, så långt det går, rekonstruera de läsarter, som funnits i cod. Marc.

2. Palladius.

Palladius är den författare, vilken Cresc. mest har använt som källa. I hela sitt verk har han skrivit av långa stycken ur denne, ofta utan att detta med ett enda ord omtalas. Den tionde boken är den enda, i vilken Palladius ej citeras. I den elvte och tolvte boken förekomma endast samma citat som i föregående böcker.

Crescentiis' Palladiushandskrift tycks på många ställen ha haft från våra hss. avvikande läsarter. Att dessa verkligen stått i Palladius-texten och att Cresc. ej själv ändrat denna, bevisas därav, att dessa avvikelser mycket ofta, såsom framgår av nedanstående exempel, överensstämma med Politianus' läsarter. Att Cresc. och

Politianus dock icke använt samma Palladiushandskrift, skall bevisas i det följande. Jag har icke tagit med alla ställen, där Cresc. och Politianus ha överensstämmande läsarter — de anförda exemplen bevisa ju tillräckligt tydligt, att det var med varandra mycket nära besläktade hss., dessa båda hade.

Crescentiis' text är återgiven efter hss. **V**, **L** och **A**, i citaten ur senare hälften av nionde boken även efter **R** och **P**.

Palladiushandskrifternas läsarter äro angivna efter SCHMITTS edition¹⁾ och hss. betecknas på samma sätt som där, **p** betyder Politianus' läsarter.

Det första ställe, där Palladius citeras är 1,2:

Cresc.	Pall.
<i>Preter hoc uero dicit Paladius, quod aeris salubritatem declarant loca ab infimis uallibus libera et nebularum noctibus absoluta et habitatorum (habitantium A) considerata corpora, si enim color sanus eis (eis color V sanus color L) inest. . . si fauces liquide uocis commeatum emittunt</i>	1,3 . . . <i>et habitatorum considerata corpuscula, si eis color sanus . . . fauces commeatum liquidae uocis exercent</i> <i>enim pro eis p, si fauces T, emittunt p</i>

Cresc. tycks icke ha förstått Palladius, han har satt till <i>inest</i> .	
1,4 <i>hec et similia si apud incolas pro maiori parte constare uidebis</i>	1,4,2 <i>haec atque his similia . . . et Fp, his om. VSTGEp</i>

1,8 <i>iuncus tenuis, salix siluatica, alnus, arundo, edera ceteraque. . . locis ergo, ubi predicta reperis signa</i>	9,8,4—5 <i>iuncus tenuis, salix siluatica, alnus, uitex, arundo. . . locus ergo . . . uitex om. p, Locis p</i>
---	--

¹⁾ Palladii Rutilii Aemiliani uiri inlustris opus agriculturae. Ex recensione J. C. SCHMITTI. Lips. 1898.

Övriga citerade editioner:

GESNER, Scriptores rei rusticae ueteres latini. . . Lips. 1735.

SCHNEIDER, Scriptores rei rusticae ueteres latini. . . T. 3. Lips. 1795.

SCHNEIDER har antecknat Crescentiis' läsarter efter fyra editioner, editio princeps, Louvaineditionen, "editio antiqua mea" (= Speyereditionen) och Baseleditionen av 1538. GESNER har använt Louvaineditionen och Baseleditionen av 1538. Editionerna äro emellertid, som nämnt, föga tillförlitliga.

sequenti die aperto loco, si in eodem uase sudores inueniantur aut stille, aquam ibi esse non dubites (dubitas A)

9,8,6 *si in eodem uase sudores intrinsecus inuenientur aut stillae, aquas ibi esse non dubites*

intrinsecus om. p, inueniantur p, aquam SE

I föregående mening står hos Pall.: *tunc supra fossae labra crates facta de uirgis* e. q. s. fosse **PLFT**, fossa **G**, libra **PLG**. De bästa Palladiushss. äro alltså på något sätt fördärvade. Cresc. återger detta på följande sätt: *tunc supra fossam crates facta de uirgis*. Det förefaller, som om hans Palladiushs. också haft någon underlig läsart, eftersom han ändrat till *supra fossam*.

si aqua limosa sit, salis admixtione (omixtione V) corrigitur

9,9,3 *si aqua limosa fuerit, salis admixtione corrigitur sit p*

I,9 . . . *fictilibus tubis (tubulis A) conducitur, ut duobus digitis grossi ex parte una reddantur (reddatur L) acuti fauilla mixta exiguo liquore decurrat*

9,II,2 *fictilibus tubis cum ducitur, duobus digitis crassi et ex una parte reddantur angusti conducitur Ep, acuti p*

9,II,3 *fauilla per eos mixta exiguo liquore decurrat per eos om. p*

I,II *ex qua si tabulas suffigas in fronte*

12,15,1 *ex qua si tabulas suffigas tegulis in fronte tegulis om. p*

neque enim flammam recipiunt aut carbones creant

neque enim flammam recipiunt, aut carbones possunt creare creant p

operibus internis

12,15,2 *operibus ceteris intestinis operibus internis p*

si humidus locus fundamenti palandus est

si umidus locus ad accipienda fundamenta palandus est ad accip. om. p

ex septentrione

12,15,3 *ex septentrionali Septentrione p*

- 2,12 *stercus, quod anno requie-*
uerit (requieuit V), satis est
utile. . . pratis uero recentia
stercora proderunt ad
ubertatem herbarum
- 2,19 *nam terra que lutosa trac-*
tatur in principio
- 2,20 *fabam tantummodo in hu-*
mida terra iubetur
spargi
- 2,22 *item ex ea arbore, cui ges-*
timus inserere
- 2,25 *ut pirus siluestris,*
prunus, rubus ceteraque
huiusmodi
- 2,27 *funes deinde sparteos*
ueteres mixtioni sic in-
duci
- 3,1 *nam sicut radicibus uirgulto-*
rum prosunt letamen et paleae,
ita insidentes frondibus eas per-
forant et corrumpunt (eas
om. V)
- 1,33,2 *stercus quod anno requie-*
uerit, segetibus utile est. . . pra-
tis uero recentia stercora profi-
cient ad uber herbarum
satis utile p, proderunt p,
ubertatem E
- 2,3,3 *nam terra, quae lutosa*
tractatur in primordio
principio p
- 1,6,5 *fabam tantummodo in umida*
debet aspergi
terra iubetur (pro debet) p
- 7,5,3 *item ex ea arbore, cui ueli-*
mus inserere
gestimus p
- 1,5,4 *ut pirus siluestris, prunos,*
rubos, ceteraque huiusmodi
pirus siluestris, prunus, ru-
bus p
- 1,34,5 *funes dehinc sparteos ue-*
teres hoc genere mixtionis sic
inducere
deinde p, hoc genere om. p
- 1,36,2 *nam sicut radicibus uir-*
gultorum prosunt letamen et
paleae, ita insidentes frondibus
perforant atque arere conpel-
lunt
arare LQG aree F arescere p

Det förefaller som om Crescentiis' Palladiushs. också haft någon konstig läsart, eftersom han ändrar *arere conpellunt* till *corrumpunt*. Sedan har Cresc. *eas perforant*. Det är möjligt, att han liksom flera utgivare stött sig på, att Pall. icke har något objekt, och därför satt till *eas*. Men det är ju en vanlig företeelse hos Pall., att objekt eller subjekt får suppleras ur det föregående.¹⁾

¹⁾ WIDSTRAND (Palladiusstudien, Upsala 1926, s. 9 not) anför, att Cresc. har, följande läsart: *Nam sicut radicibus uirgultorum prosunt letamen et paleae ita insidiantes frondibus perforant et corrumpunt*. Men då två av de äldsta

- 4,5 *sed ante omnia uitis procel-
las uentosque nimis formi-
dat* 2,13,2 *sed ante omnia uitis pro-
cellas uentosque formidat
nimis formidat* **p**
- 4,6 *et silex circum terram
suppositus, quia frigidus
est* 2,13,3 *et silex cui terra subposita
est, quia frigidus est
circum terram* **p**, *suppositus*
p, *est post subp. om.* **p**
- quo si necessitas coegerit...
et omni eius carie et squalore
depulso* 2,13,2 *quod si necessitas coege-
rit... et omni earum carie et
squalore depulso*
quosi **QVST**, *eius* **p**
- 4,7 *in medio relinquantur* 2,10,2 *relinquemus in medio
i. m. relinquemus* **E** *i. m.*
relinquentur **p**
- quam rem per spatia, que fodiun-
tur, uirga custos ex-
ploret* 2,10,3 *quam rem subinde custos
uirga, in qua praedictae alti-
tudinis modus designatus est,
per spatia, quae fodiuntur, ex-
ploret*
*per spatia quae fodiuntur cus-
tos exploret uirga* **p**
- 4,8 *pampinarius autem (etiam
A), qui de duro nascitur, et-
iamsi fructum attulit, pro
frugifero non ponatur* 3,9,8 *pampinarius, qui de duro
nascitur, etiamsi attulit, pro
frugifero non est ponendus
fructus (post attulit) add.* **E**

Cresc. har liksom **E** och alla Palladiuseditorerna utom SCHMITT lagt till ett objekt till *attulit*. Verbet *affero* förekommer visserligen icke enligt Thesaurus linguae latinae I sp. 1199 på något annat ställe utan objekt, men Pall. använder det enkla verbet *fero* utan objekt på några ställen. T. ex. 2,15,1 *multas arbores et in crescendo et in ferendo exstitisse felices*; 3,24,6 *contra austrum positi citius ferunt*.¹⁾

handskrifterna, vilka dessutom tillhöra olika klasser, ha *eas*, får man väl antaga, att Cresc. verkligen skrivit så. Dessutom har han *insidentes*, icke *insidiantes*, som WIDSTRAND uppger.

¹⁾ SCHMALZ, Glotta 6(1915), s. 176.

4,9 *ne annus iniquus generi uindemie spem omnem excludat*

et sic generum diuersitate distincte posita poterit eam operariorum minor numerus expedire

Cresc. har således samma läsart som **p** endast på ett av de båda ställen, där denne avviker från de övriga Palladiushandskrifterna. Sedan har Cresc. samma läsart som Palladiushandskrifterna **V S T F** *puro sapore*, **P Q** ha *porus sapore*, **L** *poros sapore*, **G E p** *pueros sapes* liksom editionerna utom SCHNEIDER, som har *puro sapore*.

duas radicales uites depones obseruans, ne...

3,9,11 *ne annus iniquus generi spem uindemiae totius extinguat*

omnem pro totius p

3,9,13 *minor operarum numerus eam poterit expedire*
operariorum p, potest p

3,10,3 *duas radicales uites deponis hoc seruans, ne...*

depones G, obseruans p

Att Cresc. har samma läsart som **G** *depones*, behöver icke betyda, att det stått så i hans Palladiushandskrift — han ändrar nämligen, som förut är nämnt, ganska ofta tempus och modus i sin källa.

Maro asserit

3,10,3 *Mago adserit*

Maro p

4,12 ... *nata sarmenta et sarmentum quidem inter duo brachia natum*

3,12,2 ... *nata sarmenta. focaneus etiam, qui inter duo brachia medius nascitur*

Focata P L Q V F focalis
SE Oculus T G focaneus etiam
om. p

Cresc. har ändrat detta, troligen hade hans Palladiushandskrift också någon underlig läsart.

erit tamen (autem A) optimum putatorem sarmentum inferius... reparande semper uitis causa tueri

3,12,2 *erit tamen optimi putatoris sarmentum e. q. s.*
optimum P L Q V S E T G

Det förefaller, som om Crescentiis' Palladiushandskrift haft samma läsart som de flesta av våra *optimum*, och han sedan ändrat *putatori* till *putatorem*.

- 4,13 *quare iuxta ipsam commissuram ueteris sarmenti ad unam uel duas gemmas... relinquenda sunt*
- 4,15 *sed hee radicle non ad stipitem debent recidi, ne aut plures inde nascantur aut noua plaga corpori uitis impressa ui secuturi algoris uratur*
- 4,18 *granum luce penetrabile et splendidum*
- 4,40 *Paladius autem dicit uitibus hanc esse naturam, ut alba uel nigra si redigatur in cinerem et uino (uinoque **L**) imponatur, ei unamquamque formam sui coloris imponere, candidum autem reddatur ex rubeo uel albo*
- 5,2 *per quam noxius humor exsudet*
- 5,3 *ponende autem sunt nucibus suis nec amplius duobus digitis terra supra eas ducenda est*
- 3,15,2 *quare iuxta ipsam commissuram ueteris sarmenti unam uel duas gemmas relinquendas*
- relinquenda sunt **p***
- 11,5,1... *non ad siccum debent recidi... ui secuti algoris uratur*
- secuturi **E***
- 10,17 *granum luce penetrabili splendidum*
- penetrabile et **p***
- 11,14,10 *uitibus quoque hanc esse naturam, ut alba uel nigra si redigantur in cinerem uinoque adiciantur, ei unamquamque formam sui coloris imponere, ut ex nigra fuscum, candidum uero reddatur ex alba imponantur pro adiciantur*
- p**, ut ex nigra fuscum om. **p**.*
- 2,15,11 *per quam noxium desudet umorem*
- noxius humor exsudet **p***
- 3,25,31 *auellanae ponendae sunt nucibus suis. non amplius supra terram ducenda est quam crassitudine digitum duorum*

WIDSTRAND (a. a. s. 19) anser, att detta ställe hos Pall. bör lä-

sas: *non amplius supra terra inducenda est*, vilket antagligen är riktigt. Det som står i hss. ger ju ingen mening. Cresc. har tydligen riktigt uppfattat Palladius' mening, liksom även de äldsta editionerna, vilka strukit *m i terram*. Cresc. har ändrat litet på Palladiustexten, vilket kanske tyder på, att hans handskrift haft samma felaktiga läsart som våra.

5,6 *serende sunt ergo castaneis suis nouembri et decembri*

12,7,17 *serenda est ergo ipsis castaneis, hoc est seminibus suis mense nouembri et decembri*

castaneis suis **p**, *mense om.* **p**

eligende sunt castaneae ad serendum recentes

eligendae sunt castaneae ad ponendum recentes

ad serendum **p**

tunc in angustum et siccum locum translate cumulateque diligenter fluuiali operiantur arena

12,7,18 *tunc in angustum et siccum locum translatae cumulum faciant et eas omnes fluuialis harena diligenter operiat*

cumulataeque diligenter fluuiali arena operiantur **p**

item quas probasti similiter obrues et post triginta dies iterum probabis

item quas probasti, similiter obrues et post triginta dies aequé probas

iterum probatis **p**

5,7 *dum minor est iuuetur stercore. . . poma in hiis et cito matura et maioris (maiores **V**) prouentus assiduus humor efficiet. rigande sunt quociens celestis negatur infusio et circumfodiende (sunt add. **A**) locis calidis octubri. . .*

3,25,22 *dum minor est uel ponitur iuuetur stercore. . . poma in his et cito matura et maioris incrementi adsiduus umor efficiet*

uel ponitur om. **p**, *prouentus pro incrementi* **p**

Cresc. har *rigande sunt* — *circumfodiende* och i följande mening *putande sunt*. De bästa Palladiushandskrifterna ha *riganda sunt* — *circumfodienda* — *putanda est*. SCHMITT utger *riganda est*, vilket antagligen är riktigt (jfr WIDSTRAND a. a. s. 20 ff.), de äldre editionerna ha *rigandae sunt* — *circumfodiendae* — *putandae sunt*. Cresc.

kan ha ändrat detta, men det är ingalunda säkert, att hans Palladiushandskrift verkligen haft så, som han skriver. —

<i>amurca equaliter mixta aque radicibus debet infundi</i>	3,25,23	<i>amurca aquae aequaliter mixta radicibus debet adfundi infundi p</i>
--	---------	--

5,8 <i>citius procedent, si beneficio aque tepentis utaris. natis germinibus semper proxime herba runcetur. potest hinc (hec A) trima planta transferri. si ramum e. q. s.</i>	4,10,11—12	<i>citius procedent, si beneficio aquae tepentis utaris. natis germinibus semper proxima herba runcetur. potest hinc trima planta transferri. si ramum e. q. s. natis — transferri om. p</i>
--	------------	--

Cresc. har således här ordagrant skrivit av ett par meningar, vilka icke förekomma hos Politianus. Längre fram har Cresc.: *clabam seri commodius est, que sit manubrii grossitudine, longitudine cubitali, ex utraque parte leuiga, nodis et aculeis recisis e. q. s.* Han har alltså samma läsart som Palladiushandskrifterna **PLQV**¹ *leuiga*. Att Crescentiis' Palladiushandskrift haft *leuiga* är alldeles tydligt, ty Cresc. skulle naturligtvis ej ha skrivit så, om det icke stått i hans Palladiustext.

5,10 <i>si plantam fici nutritias in seminario</i>	4,10,25	<i>si plantam fici prius nutritias in seminario prius om. p</i>
--	---------	---

Sedan kommer ett långt stycke hos Pall. (4,10,25 *aliqui multum prodesse* — 4,10,30 *mediate procedit*), vilket Politianus har hoppat över. Cresc. har ordagrant skrivit av en del av detta, en del har han också hoppat över. Längre fram har Cresc.:

<i>figus uirides possunt seruari uel in melle ordinate, ne se contingant</i>	4,10,33	<i>figus uirides seruari possunt uel in melle ordinatae, ne se inuicem tangant se contingant p¹)</i>
--	---------	---

Sedan kommer åter ett stycke hos Palladius, som Politianus har hoppat över. Det är 4,10,35 *si pluuiis* — 4,10,36 *coniungat*. Allt

¹) SCHMITT uppger icke, att **p** har hoppat över *inuicem*. Han säger sig dock (præfatio s. XI) ha återgivit **p**s läsarter efter GESNERS och SCHNEIDERS editioner och enligt dessa har **p** icke tagit med *inuicem*.

detta har Cresc. citerat, sect. 35 i detta kapitel och sect. 36 i liber 8, kap. 7. Han kan alltså icke ha haft samma handskrift till Pall. som Politianus.

sub tecto eas ita ponis, ut sexquipede (semipede L) erigatur a terra har Cresc., alltså samma läsart *erigatur* som de flesta Palladiushandskrifterna. Endast **G** och **E** ha *erigantur*, vilket naturligtvis är den rätta läsarten. Sedan har Cresc. liksom Palladiushandskriften **Q** läsarten *totas sole siccandas et recipiunt nocte sub tecto; et* saknas i alla andra hss. Det är emellertid icke säkert, att Crescentiis' Palladiushandskrift haft *et*, Cresc. kan ju ha satt till det själv.

5,12 <i>macrum et aridum solum</i>	3,25,13 <i>macrum et aridum solum</i>
(locum V) <i>poma uermiculosa et</i>	<i>lum poma uermiculosa efficit</i>
<i>caduca facit</i>	<i>et caduca</i>
	<i>facit p</i>

5,13. I detta kapitel citeras Pall. 4,10,1 ff. Politianus har hoppat över rätt mycket hos Pall., vilket Cresc. tagit med. Pall. 4,10,4 *aut clauo — arbusta*, 4,10,8 *feruntur* — 4,10,10 *opercitur* och 4,10,10 *alii — custodiunt* har Politianus hoppat över. Av dessa ställen har Cresc. ordagrant skrivit av det första och det sista. Pall. 4,10,8 *feruntur — defendat* har han icke tagit med, men däremot fortsättningen på det av Politianus överhoppade.

<i>ne mora exiguum, qui est, ex-</i>	4,10,6 <i>ne mora exiguum, qui</i>
<i>siccet humorem</i>	<i>est, siccet umorem</i>
	<i>exsiccet p</i>

<i>grana matura diligenter purgata</i>	4,10,10 <i>grana matura purgata</i>
<i>in palmeam fiscellam</i>	<i>diligenter in palmea fiscella</i>
<i>mittis</i>	<i>mittis</i>
	<i>palmeam fiscellam G, mittes G</i>
<i>et in predicto uase custodi-</i>	4,10,10 <i>et in praedicta uasa cu-</i>
<i>unt</i>	<i>stodiunt</i>
	<i>praedicto uase G</i>

Cresc. har alltså två med Palladiushandskriften **G** överensstämmande läsarter. Den ena av dessa *palmeam fiscellam* behöver dock icke betyda, att det stått så i Crescentiis' Palladiushandskrift, han kan själv ha ändrat det.

5,18 <i>ponantur</i> (<i>ponentur V</i>	2,15,15 <i>ponemus autem tran-</i>
<i>L²) autem transuerse</i>	<i>suersas</i>
	<i>ponentur p</i>

*radices autem plantarum in hac
resecare non debes*

*quas in arena (arenas **V**) seruan-
das obrues (obruere **L**) uel (in
add. **A**) foliis suis aridis uel
in archa ex ligno suo facta in-
cludes uel cepis mis-
cebis, quod etiam eis
acredinem tollit.*

5,19 *ait etiam Paladius egregie,
quod hec arbor amat mediocri-
ter ab humore suspendi, scalpi
assidue, letaminis ubertate pin-
guescere, uentis clementer
feracibus agitari*

2,15,16 *radices plantarum . . . in
hoc genere resecare non debes
in hac resecare **P***

2,15,19 *nuces seruantur uel pa-
leis obrutae uel harena uel foliis
suis aridis uel archa ex ligno
suo facta inclusae uel cepis
mixtae, quibus hanc uicissitu-
dinem reddunt, ut eis acredi-
nem tollant*

*si nuces facere volueris,
varenis obrues; uel foliis etc.*

P, *includes uel cepis miscebis:
ut eis etiam acredinem tolli **P***

12,5

*feracibus uentis frequenter agi-
tari*

*clementer **L V G S² T F** och
alla editionerna utom
SCHMITTS.*

Cresc. har alltså samma läsart, som de flesta Palladiushandskrif-
terna *clementer*. Denna läsart har också **P**, vilket SCHMITT ej talar
om.

5,20 *item pira diuisa et granis
purgata in sole siccantur
et in frigida aqua salsa
manere permittuntur.
postea in aqua pura biduo ma-
cerantur (macerantur **A**), deinde
in uino dulci mersa custodi-
untur uel in sappa uel passo
et usui reseruantur.*

3,25,9—10 *item pira diuisa et
purgata granis in sole siccant-
tur. aliqui . . . uel nocte et die
in frigida salsa manere patiunt-
tur, post in aqua pura biduo
macerant, deinde in sapa uel
passo uel dulci uino mersa
custodiunt*

*aliqui — et die in om. **P**,
permittuntur (pro patiuntur)
prius in aqua **P**, biduo postea
in dulci **P**, custodiuntur **P***

liquamen de piris sic fit
(fiet **L**). *pira maturissima*
cum sale calcantur. ubi car-
nes eorum fuerint resolute uel
*in cupellis (culpellis **A**) uel in*
uasibus fictilibus piccatisque
clauduntur

3,25,12 *liquamen de piris casti-*
moniale sic fiet. pira maturis-
sima cum sale calcantur inte-
gro. ubi carnes eorum fuerint
resolutae, uel in cupellis uel in
uasculis fictilibus picatis con-
diuntur

castimoniale om. p, integro
om. p (integra alla edd.), vasis
p

5,27 *qui in ea rufi et pilosi so-*
*lent interna (interiora **A**)*
*medulle (medulla **L**) se-*
*care (siccare **A** secari **L**)*

2,15,3 *qui in ea rufi ac pilosi*
solent medullae interna sectari
*interna medullae secare **E***

aqua feruenti macerata reui-
uiscunt sapore iocundo

2,15,5 *aqua feruenti macerata*
reuirescunt sapore iucundo
*reuiuiscunt **E***

Cresc. har således i detta kapitel två med Palladiushandskriften **E** överensstämmande läsarter.

6,21 (*De cucumeribus*).
si semina ouino lacte et mulsa ma-
ceres, dulces nascuntur et can-
didi, longi et teneri. et
si aquam in patenti uasculo
sub eis ponas, duobus palmis
inferiorem tales fi-
unt...

4,9,7 *semina si ouillo lacte et*
mulsa maceres, dulces nascentur
et candidi. longi et teneri
fiunt, si aquam in patenti uas-
culo sub eis ponas duobus pal-
mis inferiorem, ad quam festi-
nando tales efficientur
et ante teneri om. p, fiunt
om. p, ad quam festinando
om. p, fiunt pro efficientur p

Detta ställe (från *si aquam e. q. s.*) har Cresc. citerat också i liber 8, kap. 8 och med samma läsart.

6,27 (*De carduo*).
et hoc illi prodest contra talpas, si
in solidiori terra pangatur,
ne ab inimicis animalibus faci-
*lius (facile **A**) perforetur*

4,9,1 *et hoc illi contra talpas*
prodest, si pangatur in solido,
ne terra ab inimicis animalibus
facilius perforetur
solidiore terra p

<i>si acumina seminum constringas</i> (constrigas V)	4,9,3. <i>si acumina seminum constringas</i> E
<i>sane singulis annis cotidie auferende sunt plante</i>	<i>singulis sane annis a codice auferendae sunt plantae</i> <i>cottidie pro a codice</i> p
6,100 (<i>De radice</i>). <i>radices feminini generis esse putantur, quae minus acres sunt et habent folia latiora et cum iocunditate uirentia</i>	9,5,2 <i>radices feminini generis putantur, quae minus acres sunt et habent folia latiora, leuia et cum iocunditate uirentia</i> <i>accrescunt</i> (pro <i>acres sunt</i>) p , <i>leuia</i> om. p (QFE olika läsarter)

Cresc. överensstämmer således endast med den ena av de från Palladiushandskrifterna avvikande läsarter, som **p** har.

<i>si ex nimis acris (agris L) dulces fieri uelis</i>	9,5,3 <i>si ex nimis acra dulcem fieri uelis</i>
--	--

SCHMITT utger *acri*. WIDSTRAND (a. a. s. 30) försvarar handskrifternas läsart *acra*. Det är dock ganska märkvärdigt, att Pall. i samma kapitel skulle böja *acer* först efter tredje och sedan efter första och andra deklinationen. Det kan icke bero på strävan efter variation, då *acer* är ett ord, som Pall. använder ganska sällan — utom i detta kapitel endast på fem ställen¹⁾, och på alla dessa böjt efter tredje deklinationen. I Crescentiis' Palladiushandskrift har ordet tydligen också varit böjt efter första och andra deklinationen; det är mycket troligt, att Cresc. själv ändrat det till pluralis. Editionerna ha ändrat *acris* till *acribus*.

7,3 <i>sed, ut ait Paladius, post pluuiam debet conuerti ante quam pars ipsius (eius A) summa siccetur</i>	6,1,2 <i>quod si pluuiis infusa fuerint, conuerti ante non debent, quam pars eorum summa siccata est</i> <i>siccetur</i> p
9,2 <i>alternis annis submittere debemus, ut pullis copiam puri lactis infundant</i>	4,13,5 <i>alternis annis submittere debebimus, ut pullis puri et copiosi lactis robur infundant</i> <i>debemus</i> E , <i>copiam</i> pro <i>robur</i> p

¹⁾ 1,35,5; 3,30; 4,10,17; 4,15,4; 8,9.

9,63 *capite ergo statim domentur*

4,12,1 *capli ergo statim domentur*

Capiti V Capite p

aliqui eos inter se iungunt et docent eos onera leuiora temptare

4,12,3 *aliqui eos inter se iungunt ac docent onera temptare leuiora*

docent eos p

9,64 . . . *magnis auribus, lata fronte et crispa, labris oculisque nigrantibus*

4,11,2 *magnis auribus, latae frontis et crispae, labris oculisque nigrantibus*

lata fronte et crispa p

9,68. *nam per yemem (pro yeme P) si penuria est feni uel palee, uicia uel facilior uictus ulmi uel fraxini seruatis frondibus prebeatur*

12,13,3 *nam per hiemem si penuria est, faenum uel paleae uel uicia uel facilior uictus ulmi seruatis frondibus praebetur aut fraxini*

faenum LVG feni övriga hss.

Crescentiis' Palladiushandskrift har tydligen haft läsarten *feni*; troligen har han sedan själv tagit bort *uel* framför *uicia*, liksom alla editionerna av Palladius. Att de äldsta handskrifternas läsart *faenum* är den rätta och att *uel* framför *uicia* bör bibehållas framgår av Columella 7,3,21—22, där alla de ovannämnda *faenum*, *paleae*, *uicia* och *frondes ulmei et fraxini* räknas upp som foder »*contra penuriae hiemis*». Pall. har ju redan från detta kapitels början som källa använt Col. 7,3,17 ff. Jfr WIDSTRAND (a. a. s. 46—47), som dock icke anfört detta Columellaställe.

Längre fram i samma kapitel har Cresc.:

medios solis ardore aut uallis aut arbor umbrosa deline'

12,13,4 *medios solis calores uallis aut arbor umbrosa declinet solis ardores aut p*

autumpno debiles precio quoque mutantur

8,4,5 *autumno debiles quaeque pretio mutantur quoque G*

9,69. *Aristotiles asserit, si masculos (plures add. A) creare uelis, admissure tempore sic custodies et alitum (austrum A) septentrionis eligendum (alligendum V) et contra eum uentum greges esse pascendos.* Detta är taget ur Pall. 8,4,4. Cresc. har samma läsart *sic custodies*

som alla Palladiushandskrifterna utom **G** och **F**, vilka ha *siccos dies*, som naturligtvis är den rätta läsarten. Detta är åter ett exempel på hur ordagrant Cresc. ofta skriver av sin källa, som det förefaller utan att förstå innehållet.

<i>in quibus non solum corporis</i>	8,4,2 <i>in quibus non solum cor-</i>
<i>splendor considerandus est</i>	<i>poris candor considerandus est</i>
<i>sed etiam lingua</i>	<i>sed etiam lingua</i>

splendor **P**

9,70 <i>sub diuo debebit ouium</i>	6,8,2 <i>sub diuo debebit pecorum</i>
<i>tonsor uncta membra diluere</i>	<i>tonsa et uncta membra diluere;</i>
	<i>ouium tonsor uncta</i> P

9,72. *Post aliquot dies solidate iam formule statuuntur ita per crates, ne inuicem se unaqueque contingat.* Detta är taget ur Pall. 6,9,2. Cresc. har samma läsart som Palladiushandskriften **T** och alla editionerna *aliquot*, övriga Palladiushandskrifter ha *aliquos*. WIDSTRAND (a. a. s. 35) anser, att *aliquos* bör bibehållas. Som stöd för detta anför han bl. a. detta ställe hos Cresc. Emellertid står *aliquot* i de flesta och bästa hss. till Cresc., **M** har *aliquod* endast **N** och **D** ha *aliquos*.

9,77 <i>Paladio autem sex uidentur</i>	3,26,5 . . . <i>quia, licet plures pos-</i>
<i>sufficere, quia, licet plures ualeat educare, tamen e numero</i>	<i>sit educare, tamen frequentiore</i>
<i>(eo numero</i> R) <i>sucta (sucta</i> A)	<i>numero sucta deficiet</i>
<i>deficiet</i>	<i>frequenter enumer</i> PLQTGP
	<i>frequenti enumer</i> V ¹

Här är åter ett exempel på hur Cresc. skriver av en obegriplig läsart hos sin källa. Några av editionerna ha också stött sig på detta och ändrat det.

9,83 <i>trigesimus dies maturos pullos</i>	1,29,2 <i>tricesimus dies maturos</i>
<i>in lumine mittet</i>	<i>pullos in lumen emittet</i>
	<i>lumine mittet</i> LVF

Cresc. har således samma läsart som Palladiushandskrifterna **L** **V** och **F**.

I slutet av kapitlet har Cresc. en ganska underlig mening: *quod si pituitam paciantur, alleo cum pice liquida trito rostra eorum debebis assiduus perfricare uel sicut gallinis auferre.* Han har hoppat över ett par ord hos Pall., som har: . . . *uel uitium, sicut gallinis fieri consuevit, auferre.*

9,84 *quia sata et morsu ledit et
stercore poluit. prestat
plumas*

1,30,1 *quia sata et morsu laedit
et stercore. pullos praestat et
plumas*

stercore polluit **p**, *pullos* om. **p**

*si gallinis anseris oua
subponas, ne noceatur subposi-
tis, subiciatur urtica*

1,30,2 *gallinis sicut pauonina
et anseris oua subpones. sed
anserina oua ne noceantur,
subpositis subiciatur urtica*

sicut pauonina et om. **p**, *anse-
rina oua* om. **p**

Sedan har Cresc.: *Papari primis decem diebus pascendi sunt intus.* Hos Pall. 1,30,3 står: *parui primis decem diebus intus pascendi sunt.* Detta har SCHNEIDER i sin edition efter Cresc. ändrat till: *Parui semine papaueris primis* e. q. s. Emellertid har Cresc. säkerligen icke haft denna läsart. Alla editionerna ha den visserligen, men endast två av de handskrifter jag sett ha samma läsart, nämligen cod. Bonon. 343 och cod. Lips. 1460, båda från femtonde seklet. Övriga hss. ha *papari* utom **V**, som har *papaueri*, samt **A** och cod. Vat. lat. 4499, som ha *parui*. *Papari* bör dock bibehållas vid utgivandet av Cresc., då nästan alla hss. ha denna läsart, vilken dessutom är lectio difficilior. *Paparus*¹⁾ betyder 'gåsunge', jfr Corpus Glossariorum latinorum I, s. 146: *anser papara quam alii aucam uocant.* I italienskan finns ordet *papero* med denna betydelse.

Quatuor mensibus bene saginantur har Cresc. Hos Pall. 1,30,3 står: *quattuor mensum bene saginantur.* Troligen har Cresc. ändrat detta, då han antagligen icke förstod Palladius' uttryck *quattuor mensum*.²⁾

Mot slutet av kapitlet har Cresc.:

*inter anserum cibaria omne le-
gumen prestari potest*

1,30,3 *inter anserum cibaria
omne legumen porrigi potest
praestari* **p**

9,94. *non longe a dominicalibus domibus.* Hos Pall. 1,37,1 står: *non longe a domnicalibus.* Alla editorerna utom SCHMITT ha ändrat detta till *a domini acdibus* och denna läsart tycks enligt GESNER och

¹⁾ FORCELLINI (Totius latinitatis lexicon) upptager icke detta ord. Enligt DU CANGE 6, s. 144 förekommer det på ett ställe, men är där troligen fel-skrivning för *papyrus*.

²⁾ Ang. detta uttryck se SCHMALZ, Glotta 6(1915), s. 178.

SCHNEIDER också **p** ha haft, vilket SCHMITT icke onstalar. Crescentiis' Palladiushandskrift har tydligen haft *dominicalibus*; det är möjligt, att den även haft *domibus*, men detta kan Cresc. också ha lagt till själv. *Dominicale* förekom såsom substantiv (se DU CANGE, 3, s. 171).

Längre fram står hos Cresc.:

<i>jons uel riuus sit, qui for-</i>	1,37,3	<i>jons uel riuus huc con-</i>
<i>met humiles transeundo lacu-</i>		<i>ueniat otiosus, qui humiles</i>
<i>nas</i>		<i>transeundo formet lacunas;</i>
		<i>riuus sit qui p</i>

9,95. *Possunt tamen ex ferulis fieri.* Cresc. har samma läsart som Palladiushandskriften **T** (1,37,6) *ex ferulis*, övriga hss. ha *et ferulis*. Detta kan han dock ha ändrat själv, det är icke säkert, att det stått så i hans Palladiushandskrift. Det händer ofta, som förut är nämnt, att Cresc. har prepositionsuttryck, när det står ensam kasusform i hans källa.

<i>uel si apes uoluerint obsidere,</i>	1,37,8	<i>uel si apes obsidere uolue-</i>
<i>exeuntes alio utentur</i>		<i>rint, exeuntes alio, cum non</i>
<i>egressu</i>		<i>defuerit, utentur egressu</i>
		<i>cum non defuerit om. p</i>

Cresc. har *utentur* liksom de flesta Palladiushandskrifterna, **L V G** ha *utentur*, **F** *utent*. Den rätta läsarten är antagligen *utentur*, jfr Columella 9,7,6.

9,97 <i>ne tereantur aeris nouitate</i>	1,38,1	<i>ne aeris nouitate temptentur</i>
		<i>tereantur p</i>

<i>ac primo, quam longe aut prope sint, exploremus</i>	5,7,2	<i>ac primo, quam longe sint, exploremus, aut proxime</i>
		<i>longe aut prope p, aut proxime om. p</i>

<i>tunc dorsa apum bibentium tangantur illo liquore tincta festuca</i>	5,7,2	<i>tunc dorsa apum bibentium tangat illo liquore tincta festucula</i>
		<i>tangantur p</i>

Alla utgivarna ha stött sig på *tangat* och ändrat det till *tangamus*. Troligen har någon avskrivare också gjort detta och ändrat till *tangantur* och på så sätt har **p**'s och Crescentiis' läsart uppkommit. Att

Cresc. ej hittat på denna läsart själv är tydligt, eftersom **p** har samma. *Tangantur* var för övrigt i hss. mycket likt *tangat*, om det skrevs med ligatur *langāt*~. Att *tangat* kan bibehållas anser WIDSTRAND (a. a. s. 32).

Längre fram har Cresc.:

<i>cum ad id peruenerint</i>	5,7,3	<i>cum ad eum conuenerint</i>
<i>apes</i>		<i>apes</i>
		<i>ad id peruenerint p</i>

Sedan kommer ett ställe hos Pall. 5,7,4, där hss. ha olika läsarter: *aliqui mellis breuissimum circa aquas uasculum ponunt, de quo cum apis aquando gustauerit, ad commune pabulum pergens alias exhibebit*. Så utger SCHMITT. *apes* ha **P L V G S E T** (så bör man naturligtvis utge), *aquanda* **P L V T G F p**, *aquam degustauerit* **Q S**, *aquam degustauerint* **E**. Den rätta läsarten är antagligen *aguanda gustauerit*.¹⁾ Cresc. återger det på följande sätt: *aliqui mellis breuissimum circa aquas ponunt in uasculo, de quo cum apes aquam degustauerit, ad commune pabulum pergens alias exhibebit*. Hans Palladiushandskrift tycks alltså ha haft samma läsart som **Q** och **S** *aquam degustauerit* eller möjligen samma som **E** *aquam degustauerint* (så ha några av hss. till Cresc.). Men han kan också ha ändrat det själv. Han har ändrat det föregående, där han skriver *ponunt in uasculo*, antagligen förstod han icke Palladius' uttryck *mellis uasculum*.

9,98 . . . <i>pomifereque arbores, quibus nulla amaritudo respondet floris uel succi</i>	1,37,2 . . . <i>pomiferaeque arbores. quibus nulla amaritudo respondet flore desucto floris p, desuco L Q T de- juncto E uel sucto V uel succi p uel suco G</i>
--	---

Sedan kommer ett ställe, där Cresc. tydligen missförstått Pall.: *siluestria uero glandifera robura, bussus, terebintus, lentiscus, cedrus, tylia, ylex minor, linus et taxi remoueantur*. Cresc. för *siluestria uero* e. q. s. till *remoueantur*, medan Pall. 1,37,2 för det till det föregående och sedan har: *sed taxi remoueantur inimicae*.

¹⁾ Se WIDSTRAND s. 33.

Längre fram har Cresc:

sed greci cestros uocant et necari iubent

6,10 *sed Graeci eos oestros appellant et necari iubent*
uocant **p**

Cresc. har *cestros*, detta har han naturligtvis skrivit av så, som det stod i hans Palladiustext. Våra Palladiushandskrifter ha olika läsarter, men ingen har samma som Cresc.

9,99 . . . *et ulmi amari floribus, qui prius nascuntur, auidius appetitis solutione uentris intereunt*

4,15,1 . . . *auidius adpetitis solutionem uentris incurrunt et pereunt*
appetentes solutione **p**, intereunt **p**

ita ad generandum se conferent

4,15,3 *ita ad generandam subolem conferentur*
ad generandum (pro ad. gen. sub.) **p**, se conferent **p**

et papiliones, qui stercore suo uermes faciunt

4,15,4 *et papiliones, qui uermiculos stercore suo faciunt nasci. tunc . . .*
qui stercore suo uermes faciunt. tunc **p**

9,102 *sunt autem paulo maiores et oblongi magis quam ceterae apes, rectoribus cruribus neque grandibus pennis, pulchriores et nitidi*

7,7,7 *sunt autem paulo maiores et oblongae magis quam ceterae apes, rectoribus cruribus neque grandibus pennis, pulchri coloris et nitidi*
oblonge **L Q S T F** oblongae **G V E i a** oblongue **P** oblongi **c g s** och **p**¹⁾, pulchrioris et **p**

Läsarten *oblongi*,²⁾ som Cresc. har, kan han ha ändrat själv — *oblongi* är ju närmast bestämning till *reges*, alltså maskulinum. Hos Pall., som har *oblongae*,³⁾ får man som subjekt tänka sig ett underförstått

¹⁾ Detta framgår av GESNER och SCHNEIDER, SCHMITT upplyser icke om, vad **p** har.

²⁾ Hos Columella 9,10,1 förekommer samma läsart: *sunt autem ii reges maiores paulo et oblongi magis quam ceterae apes*.

³⁾ Hos Pall. bör man naturligtvis utgiva *oblongae*, då alla hss. utom **p** ha detta. Att **L Q S T F** ha *oblonge* betyder intet, ty *e* och *ae* förekomma ju fullständigt promiscue i medeltida handskrifter.

hae apes. I följande mening övergår Pall. till maskulinum: *sunt alii fusci atque hirsuti.* Det förekommer ganska ofta hos Pall., att han ändrar subjekt utan att detta utsättes. Han övergår t. ex. ofta från singularis till pluralis och vice versa. Jfr de exempel WIDSTRAND räknar upp s. 22.

<i>et inde in nouum uas herbis consuetis et melle conspersum manu attrahatur uel trulla</i>	7,7,9 <i>et inde in nouum uas herbis consuetis et melle conspers<um> manu adtrahatur aut trulla</i> <i>conspersa</i> GE <i>conspersio</i> V <i>consperso</i> PLQSTFp <i>manu</i> om. p , <i>aut trulla</i> om. p
---	--

Cresc. överensstämmer således icke alls med **p** på detta ställe. Jfr förut i detta kapitel, där Pall. 7,7,4 citeras och där Cresc. tagit med uttrycket *exeuntia* — *diebus*, vilket **p** hoppat över. — Cresc. har den rätta läsarten *conspersum*, där alla Palladiushandskrifterna äro fördärvade. Han kan dock ha ändrat detta själv, det är ju en ganska lätt konjektur.

9,103 <i>que matura esse ad mellis redditum signis pluribus instruemur</i>	7,7,1 <i>quae matura esse ad mellis redactum signis pluribus instruemur</i> <i>redditum</i> p
--	---

<i>quem in pulmentario siccis carbonibus conuenit excitare</i>	7,7,2 <i>quem in pultario factis carbonibus conuenit excitare pulmentario</i> p
--	--

Cresc. har *siccis*, alla Palladiushandskrifterna ha *factis* utom **G**, som har *fictis*. Cresc. kan ha ändrat detta, men det är också möjligt, att hans Palladiushandskrift liksom **G** haft *fictis* och att han läst detta som *siccis*. Dessa båda ord sågo ungefär lika ut i medeltida handskrifter.

Av det föregående framgår tydligt, att det icke var någon av de nu bevarade Palladiushandskrifterna, som Cresc. hade, och dessutom, att hans Palladiushandskrift var mycket nära besläktad med de hss., Politianus använde. Vidare framgår, att Cresc. och Politianus icke haft samma handskrift, eftersom Cresc. på flera ställen har tagit

med stycken ur Pall., vilka Politianus hoppat över (jfr 5,8; 5,10; 5,13; 9,102). Dessutom följer han icke alltid Politianus' avvikande läsarter, utan det händer, att han har samma läsart som Palladiushandskrifterna, när Politianus har en annan (jfr 6,100; 9,102), och på några ställen har han samma läsarter som handskrifterna **G** (jfr 5,13) och **E** (jfr 4,15; 5,27; 6,27), där dessa skilja sig från övriga hss. Slutligen har Cresc. också ganska ofta läsarter, som icke förekomma på något annat ställe (jfr t. ex. 4,15; 9,84; 9,98).

Crescentiis' Palladiushandskrift var alltså en nu förlorad av samma slag som de, Politianus använde på 1480-talet. Om dennes läsarter skriver SCHMITT (Praef. s. XI): »efficiunt aut codices (Florentinos), ex quibus hausit, iam interpolatos fuisse aut ab illo ipso factas esse coniecturas». Att det var handskrifterna, som voro interpolerade, och att icke Politianus själv gjort konjekturer, bevisas av, att Cresc. vanligen har samma läsarter, ty säkerligen har Politianus icke använt denne för att emendera Pall. Handskrifter med samma avvikande läsarter, som Politianus har, ha alltså funnits redan omkring 200 år före honom. När dessa olikheter uppkommit och vad handskrifterna sedan fått för öden, därom vet man intet.

Att Cresc. är av ytterst ringa värde för textkritiken av Pall., torde framgå av det föregående. Hans läsarter äro dock av intresse för det bidrag, de giva till Palladiustraditionens historia.

3. Övriga antika källor.

Övriga antika författare, vilka Cresc. antagligen citerar i första hand, äro Cato, Plinius och Vergilius. Ur dem har han dock icke tagit tillnärmelsevis så mycket som ur Varro och Palladius.

Mest har han tagit ur Cato, två hela kapitel i första boken (12 och 13) äro avskrivna ur denne. Dessutom citeras han på ännu ett ställe i första boken, samt i andra, fjärde, femte och nionde boken. Fyra av dessa citat äro dock ej tagna direkt ur Cato, utan ur Varro. Det första av dessa är 2,25: *Verum cum agri sint uariis utilitatibus deputati, Varo recitat Catonem in nouem genera diuisisse* e. q. s. Cresc. skriver ju också här, att det är taget ur Varro. Det är Varro 1,7,9. Det andra stället är 4,18: *Cato ait unam in ollis commodissime condi et in sappa et in musto recte*, taget ur Varro 1,58. Det tredje Catocita-

tet, som är taget ur Varro, är 5,19: *Cato scribit eas optime usui condi, si sale sint confricate diebus quinque et tunc sale excusso, si biduo in sole fuerint posite (et in uase aliquo condite add. A), manere ydoneas solere, easdem sine sale in defrictum condere.* Jfr Varro 1,60. Det fjärde stället är 9,76, där Cato citeras i ett längre citat ur Varro 2,3.

Det första ställe, där Cato citeras direkt, är 1,5: *Cato scribit uillam urbanam pro copia hedificato (hedificatū A). In bono predio si bene hedificaueris, libencius et sepius uenies, (et A) fundus melior erit et fructus plus capies. Si te uicinitas libenter uidebit, facilius tua uendes, operas facilius locabis, operarios (operantes A) facilius conduces.* Detta är taget ur Cato 4. Cresc. har, som han så ofta gör, hoppat över en del av vad som står i hans källa, bl. a. det omskrivna uttrycket *bene posiueris*.¹⁾ *fundus melior erit* har Cresc. liksom Catohandskriften **A**²⁾ och editio princeps, *melius* utger GOETZ³⁾ efter apographa recentiora och VICTORIUS. KEIL anser (kommentar s. 17), att *melius* antagligen stått i archotypen till våra hss. och att detta sedan rättats till *melior*. Man bör väl ändå utge *melior*; *melius* är visserligen lectio difficilior, men ändelsen *-us* kan ha kommit in i texten genom att avskrivaren sett på det föregående ordet.

Kapitel 12 i första boken börjar på följande sätt: *Villicus disciplina bona utatur secundum Varonem.* Det är emellertid icke något citat från Varro utan från Cato 5, varur hela kapitlet är avskrivet. — Cresc. har: *litibus familia supersedeat*, alltså samma läsart som **P** och **A**, **R** och **v** ha *familiae*. Sedan har Cresc.: *familia male ne sit, ne algeat, ne exuriat: opere bene exerceat, facilius a malo prohibebit (exerceat~ och prohibebit~ A).* Hos Cato 5,2 står: *familiae male ne sit . . . facilius malo et alieno prohibebit.* Crescentiis' text skiljer sig något från Catos; han har *familia*, Cato *familiae*, dessutom har han lagt till *a* framför *malo* och hoppat över *et alieno*. Troligen har han själv ändrat detta; det händer ju ofta, såsom förut är påpekat, att han hoppar över ett par ord i sin källa, och likaså använder

¹⁾ Ang. detta se LUNDSTRÖM, *Eranos* 15 (1915), s. 209 f., GOETZ, Praef. ed. s. XVII.

²⁾ Catohandskrifternas läsarter äro angivna efter KEILS stora edition (M. Porci Catonis De agri cultura liber. M. Terenti Varronis Rerum rusticarum libri tres. EX recensione HENRICI KEILII. Vol. 1. Fasc. 1. Lips. 1882. — Vol. 2. Fasc. 1. Commentarius. Lips. 1894.).

³⁾ M. Porci Catonis De agri cultura liber. Post H. KEIL iterum edidit GEORGIUS GOETZ. Lips. 1922.

han ofta prepositionsuttryck, när hans källa har ensam kasusform. Sedan fortsätter citatet: *pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte jacere libeat. Villicus non sit ambulator, sobrius sit semper, ad cenam ne coeat.* Också här skiljer sig Crescentiis' text från Catos, denne har *ne sit ambulator* och *ad cenam nequo eat*. Längre fram har Cresc.: *scribit in mente familie*, hos Cato 5,5 står *scibit*. Crescentiis' läsart ger ingen mening. Den kan bero på ren felläsning, *scribit* förkortas i hss. ofta till *scbit*. — Uttrycket *bubulcis opsequito partim* hos Cato 5,6, där hss. ha *obsequitor* (*obsequituro f*), har Cresc. ändrat till *bubulcis obsequiosus partim sit*. Troligen hade också hans Catohandskrift någon underlig läsart.

Hela följande kapitel (1,13) är avskrivet ur Cato 1 och 2, utom de sista raderna, som äro tagna ur Varro 1,69,1. Kapitlet börjar: *Cato scribit, predium cum comparare cogitabis, sic in animo habeto, uti ne cupide emas neue opera tua parcas, nec satis habcas semel circumire. Quociens ibis, tociens magis placebit, quod bonum erit. Vicini quo pacto niteant, id animaduertito et uti eo introeas et circumspicias, uti inde exire possis. Vti bonum celum habeat (hūs V), ne calamitosum, si et solo bono, sua uirtute ualeat. Si poteris (poterit V) sub radice montis, si et in meridiem spectet, in loco frigido, loco salubri, operariorum copia, si et bonum aquarium, opidum ualidum prope sit. In hiis agris, qui non dominos sepe mutant: qui in hiis agris predia uendiderunt, quos pigeat uendidisse.*

Cresc. tycks ej ha förstått Catos *siet* utan återgivit det med *si et*, varigenom han fått ganska underliga meningar. Uttrycket *aut mare e. q. s.* hos Cato 1,3, där våra Catohss. äro fördärvade, har Cresc. hoppat över. Troligen var också hans Catohandskrift fördärvad på detta ställe. — *quos pigeat uendidisse* har Cresc., alltså samma läsart som våra Catohss., efter GRONOVIVS utges *eos*.

Längre fram står hos Cresc.: *Si ei opus non apparet, dicit uillicus se dolo caruisse, se non ualuisse, tempestates malas fuisse.* Hos Cato 2,2 står: *si ei opus non apparet, dicit uillicus sedulo se fecisse, seruos non ualuisse, tempestates malas fuisse.* Catohandskrifterna **Acf** ha *sedolosa fecisse*. Det är tydligt, att Crescentiis' Catohandskrift också haft någon märkvärdig läsart på detta ställe.

Hos Cato 2,4 förekommer åter ett ställe, där hss. äro fördärvade, vilket Cresc. hoppar över. Han skriver: *Per ferias potuisse fossas ueteres tergeri (tergi A) . . . spinas runcari. Cum serui egrotauerint*

e. q. s. Uttrycket *expinsi far* (lar och iar Catohss.) har han icke tagit med.

Sedan citeras Cato i liber 2 kapitel 20 och 22. Båda citaten äro helt korta, Cresc. har ej skrivit av Cato ordagrant utan citerar med egna ord. I kapitel 20 står: *Preterea scribit Cato, quod terra seminarii talis esse debet, qualem desiderant semina et (uel A) surculi in ea sata (sati A). Item dicit, quod surculi non debent eminere nisi quatuor digitis supra terram et cacumina debent fimo bubulo obliniri (oblini A).* Detta är taget ur Cato 45 och 46. I kapitel 22 står: *Deinde (ut ait Cato V) subtili (subtillissimo L) puluere (uel creta moli A) in superiorem scissuram inmisso (misso V) creta plurimum compressa cum pauca arena et fimo bubulo, ut ait Cato (idem ait V in marg. Cato), uel cum cera super trunchum et ligaturam ad defensionem caloris et uenti et pluuiæ congrue disponatur et pecia fascietur.* Detta tycks vara taget ur Cato 40.

I liber 4 kapitel 11 citeras Cato åter: *uel secundum Varonem fiat adequatio medullarum.* Detta måste vara taget ur Cato 41, hos Varro står ej något dylikt. Sedan har Cresc. skrivit av hela detta kapitel hos Cato: *Cato autem scribit, quod uilis insitio una est per uer, altera cum una floret, ea optima est. Per uer uitem sic inserito* e. q. s. Samma kapitel hos Cato citeras 5,10, 5,12 och 5,19.

I 5,10 står: *Cato autem scribit, quod etiam per uindemiam ficus inseri (seri A) potest.* 5,12: *malus inseri potest . . . mense februario et marcio et per solsticium quinquaginta diebus, ut ait Cato (uaro al' cato A).* 5,19: *(olea) inseritur autem in se, et rami quidem in truncho subtili insiti illico conualescunt. Hec insitio fit optime per uindemias, ut ait Cato.* Hos Cato 41 står: *Vitis insitio una est per uer, altera est cum uua floret, ea optima est. pironum ac malorum insitio per uer et per solstitium dies L et per uindemiam. oleae et ficorum insitio est per uer. uitem sic inserito* e. q. s. Cresc. har tydligen missförstått Cato, antagligen har det i hans Catohandskrift stått interpungerat på följande sätt: *pironum ac malorum insitio per uer et per solstitium dies L. et per uindemiam oleae et ficorum insitio est. per uer uitem sic inserito* e. q. s. Däremot har Cato säkerligen icke skrivit så. Vi veta ju t. ex. från Palladius, att »oleae et ficorum insitio» företogs på våren, Pall. 4,10,31: *aprili mense ficum debemus inserere; 5,2,1: nunc (scil. mense aprili) locis temperatis oliua inseratur, däremot skriver han 9,6: pironum nunc (scil.*

mense augusto) *plerique inserunt*, således på hösten, då uindemia företogs.

I 5,19 förekomma ytterligare två citat ur Cato. Det första av dessa är taget ur Cato 64—65. Cresc. har skrivit om det med egna ord: *Item scribit Cato, quod oleum ab amurca separari oportet quam cito potest. Nam oleum quanto diucius in amurca steterit (sederit A), tanto (tā V) deterius (deterimū V) erit. Item dicit, quod olea purganda est a frondibus et immundicia, antequam oleum (ex ea A) fiat.* Sedan komma några rader citerade ur Varro 1,55,7 och därefter det sista Catocitatet: *Amplius scribit Cato, uestimenta ne tinee tangant, amurcam (amurca A) decoquito ad dimidiam, ea ungito fundum arche et extrinsecus pedes et angulos e. q. s.* Cresc. har skrivit av kapitel 98 och 100 hos Cato.

Cresc. har tydligen själv läst en handskrift av Cato. Det är möjligt, att denna icke varit fullständig, ty Crescentiis' Catoexcerpt äro ju ganska få i jämförelse med de excerpt, han har ur Varro och Pall. Antagligen har han haft en codex, som innehållit både Cato och Varro. Att han icke haft cod. Marcianus eller någon av de nu bevarade handskrifterna innehållande Cato och Varro, vilka gå tillbaka till Crescentiis' tid, nämligen cod. Parisinus 6884 A och cod. Laurentianus 30,10, har förut bevisats. Det är alltså en nu förlorad Catohandskrift, han hade. Denna tycks dock ha varit nära besläktad med de nu bevarade och således också med cod. Marc. Cresc. har i allmänhet samma läsarter som dessa och där de ha några fördärvade läsarter, har han hoppat över eller ändrat det fördärvade stället. Någon betydelse för textkritiken av Cato har Cresc. icke. Hans excerpt äro dock av intresse, då de utgöra de enda spåren av en nu försvunnen Catohandskrift, vilken existerade i slutet av 1200- eller början av 1300-talet, från vilken tid vi endast ha en eller möjligen två Catohandskrifter i behåll.

Plinius citeras ganska ofta i sjätte boken, dessutom förekommer ett citat i tredje boken, ett i fjärde, tre i femte och ett i elvte boken. Cresc. har dock ej skrivit av långa stycken ur honom, så som han gjort med de förut behandlade antika lantbruksförfattarna. Ofta skriver han om texten med egna ord och ibland har han ett par rader tagna ur Plin., sedan några egna ord och därefter åter några rader ur ett

annat ställe hos Plin. o. s. v. Jag vill som ex. anföra de båda första ställen, där Plin. citeras.

3,8: *Plinius dicit quod faba cocta et colatura eius potata pulmonem mundificat, apostemata mamillarum curat cum rosis mixta dolorem et liuorem (dolore et liuore V) et lippitudinem oculorum curat masticata et timporibus apposita humores ad oculos reumatizantes compescit. Item scissa et super uenam incisam posita (apposita A) sanguinem restringit, lac effluens (estuens V) de mamillis sistit et effluere non permittit. Podagricis et arteticis cum adipe ouis decocta subuenit, si super doloris locum cataplasmetur (emplastretur V). Tumores et inflationes (collectiones L, apostematum collectiones ul' inflationes A) apostematum repercutit, si in principio decocta in aceto tumori apponatur. Plinius autem (Item V) dicit, quod, quando faba est in flore, aquas maxime (marine add. L) concupiscit, cum uero effloruerit (efloruit V) diligit siccitatem. Item dicit, quod in aqua marina uel salsa uix coquitur (decoquitur L). Dicit etiam, quod in insulis maris oceani nascitur faba per se, que coqui non potest et (Item A) in Egipto nascitur faba (per — faba om. V) spinosa longa decem (XII L) cubitorum, quam cocodrilli fugiunt timentes, ne oculi eorum spinis eius ledantur. Jfr Plin. Nat. hist. 22,140—41 och 18,119—21.*

4,1:¹⁾ *Plinius autem dicit, quod folia uitis dolorem capitis amputant, inflationem sedant et cum farina ordeï calidam arteticam curant. Disintericos (Dissylticos L) ualde iuuant, si eorum succum bibant patientes. Cortex uitis et folia arida uulnerum sanguinem sedant ipsumque uulnus conglutinant et sanant. Cinis uitium mox fistulam purgat et curat. Nernorum dolores (al' arduas A) et attractiones (attriciones A, antraces et stiões L) mitigat. Scorpionum et canum plagas cum oleo sanat et cinis corticis per se pilos ablatos restaurat et multiplicat. Jfr Plin. Nat. hist. 23,3—6.*

Troligen har Cresc. icke haft någon handskrift, som innehållit hela Plinius.

Vergilius citeras utom i slutet av nionde boken i de kapitel, som handla om bin, på ett enda ställe, nämligen 5,19: *Propter quod miratus fuit Virgilius ramum oliue, qui fere siccus uidebatur, pululasse, cum in terram fuit infixus*, vilket tycks vara taget ur Georgica 2,30—31. Säkerligen har Cresc. icke citerat detta direkt utan tagit det ur Albertus Magnus, De uegetabilibus 6,159, där det står: *propter*

¹⁾ V är defekt här, jfr handskriftsbeskrivningen.

*quod etiam Virgilius miratus est, ramum oliuae, qui fere siccus uidebatur pullulasse, cum in terram fixus fuit.*¹⁾ Alla andra citat, Cresc. har ur Verg., äro tagna ur Georg. 4 (jfr ovan utgivna kapitel). Om dessa äro förstahandscitat, har Cresc. säkerligen haft en Vergiliushandskrift, som endast innehöll fjärde boken av Georgica. Det är nämligen ytterst otroligt, att han endast skulle ha citerat denna bok, om han haft en handskrift innehållande hela verket. Av vad slag hans handskrift varit, därom ge dessa citat endast föga upplysning. På några ställen har Cresc. samma läsarter som Vergiliushandskriften **P**²⁾, när denna skiljer sig från övriga hss. T. ex. 9,96 har Cresc.: *multum reluctanti obstruitur*, hos Verg. Georg. 4,301 står: *multa reluctanti obsuitur (obstruitur **P R**)*. 9,101 *dum trepide inter se coeunt*, Verg. Georg. 4,73 *tum trepidae inter se coeunt (dum **P**)*. Men han följer inte alltid **P**:s avvikande läsarter, t. ex. 9,101 *nec pugne cedunt*, Verg. Georg. 4,84 *usque adeo obnixi non cedere (credere **P**)*, och i följande mening: *iactu exigui pulueris conquiescunt*, Georg. 4,87 *pulueris exigui iactu confessa quiescunt (iacto **P**, quiescent **P**)*.

Slutligen har Cresc. också citerat Cicero på ett ställe.³⁾ Det är i företalet: *omnium rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nichil est agricultura melius, nichil uberius, nichil dulcius, nichil homini libero dignius, ut ait Tullius* = De officiis 1,151.

Att Cresc. läst Plinius, Vergilius och Cicero, är intet anmärkningsvärt, då dessa ju voro allmänt kända och lästa under medeltiden. Intressantare är, att han läst de antika lantbruksförfattarna, särskilt Cato och Varro, av vilka så ytterst få handskrifter från denna tid finnas bevarade.

¹⁾ Albertus Magnus, De uegetabilibus libri VII. Editionem criticam ab E. MEYERO coeptam absoluit CAROLUS JESSEN. Berol. 1863, s. 419.

²⁾ Vergiliushandskrifternas läsarter äro angivna efter IANELLIS edition (P. Vergilii Maronis Opera. Post RIBBECKIUM tertium recognouit GUALTHERUS IANELL. Ed. maior. Lips. 1920).

³⁾ I **A** förekommer ännu ett citat ur Cicero. Det är 8,3: *Nam, ut egregie scripsit Tullius, non ad ludum et iocum nati sumus, sed ad seueritatem potius et quedam officia grauiora. illo tamen uti quandoque licet tum cum seriis necessariisque satisfecerimus rebus.* (De off. 1,103.) Detta är antagligen ett tillägg i **A**, det förekommer icke i **V** och **L**.

BEHANDLADE STÄLLEN HOS DE ANTIKA LANTBRUKSFÖRFATTARNA.

	Sid.		Sid.
<i>Varro</i>		<i>Varro</i>	
I, 11, 2	75	2, 7, 13—15	83
I, 12, 2	75 f.	2, 9, 1	88
I, 12, 3	76	2, 9, 2	89
I, 13, 4	77	3, 9, 9	90
I, 20, 4	85	3, 10, 4	90
I, 40, 6	78	3, 12, 4—6.....	89
I, 41, 1—2	79	3, 13, 2—3.....	89
I, 41, 3	78	3, 16, 10	92
I, 45, 3	77 f.	3, 16, 13.....	90 f.
I, 55, 5	79	3, 16, 21	90
I, 58	78	3, 16, 28	91
I, 59, 3	80	3, 16, 29	91
I, 60	79 f.	3, 16, 34	92
I, 69, 1	77	3, 16, 35	91
2, 1, 3	80		
2, 1, 5,	81	<i>Palladius</i>	
2, 1, 22—23	85 f.	I, 30, 3	108
2, 2, 2.....	86	I, 36, 2	96
2, 2, 7—8	86	I, 37, 1	108 f.
2, 2, 14	86	I, 37, 6	109
2, 2, 15—17	87	I, 37, 8	109
2, 2, 20	86 f.	3, 9, 8	97
2, 3, 3	87	3, 9, 13	98
2, 3, 7—8	87 f.	3, 12, 2	98
2, 4, 8	88	3, 25, 22	100 f.
2, 4, 20	88	3, 25, 31	99 f.
2, 5, 7—8	84	4, 10, 12	101
2, 5, 14	84 f.	4, 10, 35	102
2, 6, 3	84	5, 7, 2	109 f.
2, 6, 5	84	5, 7, 4	110
2, 7, 1	81	6, 9, 2	107
2, 7, 2	81	6, 10	111
2, 7, 4	82	7, 7, 2	112
2, 7, 7	83	7, 7, 7	111 f.
2, 7, 10	83	7, 7, 9	112

	Sid.		Sid.
<i>Palladius</i>		<i>Cato</i>	
8, 4, 4	106 f.	1, 1—4	115
9, 5, 3	105	2, 4	115 f.
9, 8, 5	95	4	114
11, 5, 1	99	5, 1—2	114
12, 5	103	41, 1—2	116
12, 13, 3	106		

ORD- OCH SAKREGISTER.

	Sid.
<i>acer</i>	105
<i>affero</i> utan objekt	97
<i>alo</i>	85
<i>cresco</i>	75 f.
<i>dominicale</i>	108 f.
e och ae i medeltida lss.	111 not.
<i>econtra</i>	95 f.
<i>et — et</i>	81
<i>magistraliter</i>	89
Neutrum i bestämningar till <i>res</i>	80
Numerus vid väderstreck	76
<i>paparus</i>	108
<i>per</i>	79
Preposition + adverb	85 f.
Prepositionsuttryck i st. f. ensam kasusform	83
<i>quia</i> i st. f. <i>quod</i>	76
Subjektsväxling	111 f.
<i>uallus</i>	82
<i>uel</i> i st. f. <i>aut</i>	85

